

નૃસિંહ નાટક

અધ્યયન આત્મક

પંચાંકી.

રચનાર

મધુવચરામ બલવચરામ હોરા.

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ મોં કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી
અને હક રચનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

મુંબઈ,

ઓરિયન્ટલ છાપખાનામાં છપાયું.

સન ૧૮૮૨ ધસવી.

કિંમત રૂ. ૧.

નૃસિંહ નાટક

ગદ્ય પદ્યાત્મક

પંચાંકી.

રચનાર

મધુવચરામ બલવચરામ હોરા.

મુ'બઈ,

ઓરિયન્ટલ પ્રેસનામાં છપાયું.

સન ૧૮૮૨ ઇસવી.

કિંમત રૂ. ૧.

५७०४

NRISINHA NÁTAK.

A PLAY

IN

FIVE ACTS

(IN PROSE AND VERSE)

BY

MADHUVACHARAM BALVACHARAM HORA

Bombay:

PRINTED AT THE ORIENTAL PRINTING PRESS.

1882.

Price One Rupee.

પાત્ર.

પુરૂષવર્ગ.

- નૃસિંહ વિષ્ણુએ ધારણ કરેલું ૩૫.
ધન્દ્ર સ્વર્ગનો અધિપતિ.
નારદ રૂપિ.
હિરણ્યકશિપુ... પૃથિવહરનો બળવાન દેવ.
મહુલાદ તેનો પુત્ર.
શુક્રાચાર્ય..... દેવગુરુ.
રાંડામફી..... શુક્રાચાર્યના પુત્ર.
માતલિ ધન્દ્રનો સારથિ.
સુબાહુ એક દેવ.
પ્રધાન, દેવતાઓ, અનુચરો, નિશાળિયા, બાદાદિ.

સ્ત્રીવર્ગ.

- સચી ધન્દ્રની રાણી.
કયાધુ હિરણ્યકશિપુની રાણી.
સુગ્રીવા તેની મંપી.
સચીની મંપી તથા અપ્સરાઓ.

નૃસિંહ નાટક.

નાન્દિ.

સ્રગધરાવૃત.

લક્ષ્મિ જેના પદાબજો કિંસલય સરખી અંગુલીએ તળાશે,
જેની સ્નેહાળ દૃષ્ટી કુચ કુલ પરની પાછિ વાળી મહાસે;
બાણે નીલે ઉગેલાં તરસમ શરિરે સોહા ઊંચે મુખેદુ,
તે વિષ્ણુની કૃપાથી સકળ મનુશ્યને ઉછળો સુખ સિંધુ. ૧

૧ વિષ્ણુ સુતેલા છે અને લક્ષ્મણ તેમના પગ આગળ
બેસીને તેમના પગ આંપે છે તે વેળાનું વર્ણન છે. જેના પદાબજ
એટલે પાદાર્વિન્દ-પગ, પોતાની કિંસલય-ઝાડની નવી ઉગતી ક-
ળિયા સરખી આંગળીથી લક્ષ્મિ તળાસે છે એટલે આંપે છે,
અને તે વખતે જેની સ્નેહાળ એટલે સ્નેહ બરેલી દૃષ્ટી, નજર,
પોતાનાં કુચ એટલે સ્તનરૂપી કુલના જીમખા-ગોરાઉપર થાય છે
તે હાસ્યથી પાછી વાળીને એટલે તે જોઈને જેની સામુ મધુર
દૃષ્ટીને લક્ષ્મિ જ્યારે જોય છે ત્યારે નીલ એટલે નીલમણીના
પર્વતઉપર કોઈ તરૂં એટલે વૃક્ષ ઉગ્યું હોય, તેનાઉપર પ્રકાશમાન
ચંદ્રમા આવી રહ્યો હોયતી તેની પેઠે તેમનું મુખ પોતાના ના-
જીક શરીરઉપર આવી રહેલું છે તેવી શાબા યર્ષ રહે છે, તે
વિષ્ણુની કૃપાથી-મેહુરખાનીથી-આશીરવાદથી સધળા મનુશ-
લોકોને સુખનો સિંધુ-એટલે સમુદ્ર ઉછળો-એટલે સુખનો દરિયા

સૂત્રધર.

સૂત્ર.—(આમવાસ જોઈને.) અહો! આજ રંગમંડપની રચનામાં કંઈજ મણા નથી; તેમાં વળી આણું મધ્યુણી શ્રોતા મંડળ, એણે મારું મોટું ભાગ્ય છે. રંગભૂમિ લલચાવે છે અને શ્રોતાઓ આતુર છે. મોટે હવે મારી પ્રિયાને બાલા-પત્ની જોઈયે.

(આગળ ચાલીને નેપથ્ય બહાર જોઈને.)

હૃ પ્રિયે!

નદી આવે છે.

નદી—સ્વામિનાથ, તમે મને બાલાવા છો?

સૂત્ર.—હા, પ્રાણપારી, તું જોતી અહિં સર્વ સજ્જનો એકઠા થયા છે.

નદી—ત્યારે શી આજ્ઞા છે?

સૂત્ર.—આજે આપણા મોટા ઉત્સવનો દિવસ છે. કેમ એ વાત તું જાણે છે કે નહિ?

નદી—સ્વામિનાથ, આજે ક્રિયા ઉત્સવનો દિવસ છે?

સૂત્ર.—આજે વૈશાખ શુદ્ધ ચૌદસ છે, તે તું નથી જાણતી?

પ્રાત્ર યાત્ર ને તેમાં મહુ મહાલો-ફીડા કરેાં. વિબ્રહ્મનું શ્યામ શરિર છે અને તેથી તેને નીલપર્વતની માનુ-ભચીજગા-ટાય ઉપરની જગાની ઉપમા આપી છે. લક્ષ્મિજનું શરિર તેને વૃક્ષ કદપેણું છે, અને તેમનું મુખ એ વૃક્ષઉપર પ્રકાશતો ચંદ્રમા છે. લક્ષ્મિના સ્તન એ તે વૃક્ષના ફુલ છે. લક્ષ્મિજી વિબ્રહ્મના નગ આગળ બેઠેલાં છે તેથી નીલપર્વતઉપર એક બાજુએ, છેડે, વૃક્ષ ઉગ્યું છે એમ દેખાય છે.

નદી—તે તો હું જાણું છું પણ એ મોટા ઉત્સવનો દિવસ છે, એમ મને ખબર નથી.

મૂવ.—ત્યારે સાંભળ, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પૃથ્વીઉપર દશ અવતાર ધારણ કરેલા છે. તેમાં ચોથો અવતાર નૃસિંહ હતો. વિષ્ણુએ નૃસિંહરૂપ ધારણ કરીને વૈશાખ શુદ્ધ ૧૪ ને દિવસે હિરણ્યકશિપુ નામના એક મહાબળવાન દૈત્યને મારેલો છે.

નદી—સ્વામિનાથ હવે મને ઇચ્છાદ આપ્યું. એ દૈત્યને મારીને ભગવાને પોતાના ભક્ત પ્રહલાદનું રક્ષણ કર્યું.

મૂવ.—હા, ખરાબર. તેથી આ સર્વ સમાના મનરંજન કરી આનંદ કરવો એવી મારી ઇચ્છા છે.

નદી—આપે બહુજ ચોગ્ય વિચાર કરીએ છે. ત્યારે હવે શું કરવાની આપની ઇચ્છા છે.

મૂવ.—આ સર્વ મદ્ગૃહસ્થો કૃપા કરી ભિગા થયા છે તો તેમને એક સારું નાટક કરીને જતાવવું એમ હું વિચાર કરું છું.

નદી—અહો બહુ મારું, કિયા નાટકની સામગીરી કરિયે? આજના દિવસને અનુકૂળ હોય એવું નાટક કરિયે તો કીક.

મૂવ.—હા એ વિચાર તે બહુ મારો સુખાક્રો, સૂર્યપુરના વામી વડનગરા નાગર ગૃહસ્થની ઉચ્ચ માતિમાં હોરા કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા મધુવચ્ચરામ બળવચ્ચરામે નૃસિંહ નાટક રચેલું છે. તેમાં દૈત્ય હિરણ્યકશિપુના વધનું સારું વર્ણન કરેલું છે. હાલના વખતમાં કેટલાંએક દોડ પ્રહ્લાં ને મીચ્છા રાહુલાં ને લખારાવાળાં નાટક થયેલાં છે તેવું એ નાટક નથી તેમજ એવાં રાહુલાં પસંદ કરનારા, અખતર પ્રહ્લાં, છાશને કુધ સમજનારા

મોતાઓ પણ આજ નથી. મોટે આપણે આને એજ નાટકનો ખેલ કરી ખતલાવેલો.

નટી—સ્વામિનાથ ! એ નાટકનો ઉદ્દેશ ધણો સારો છે. જેઓ પરમેશ્વરઉપર સાચી ભક્તિથી સંપૂર્ણ આધાર રાખે છે તેને તે સહાય થયાવિના રહેતો નથી એમ એ દરશાવી આપે છે.

સૂત્ર.—હું પ્રાણવલ્લભા ! એમાં તારે પણ વેશ લેવાની જરૂર પડશે મોટે હવે જલદીથી સામગરી તૈયાર કરવી જોઈયે.

નટી—તમારી આજ્ઞા થઈ એટલે ખરું તૈયારજ છે.

સૂત્ર.—દરેક કાર્યના આરંભમાં હૃદય પ્રાર્થના કરવી જોઈયે મોટે લાવ તે કરીને પછી ખેલનો આરંભ કરિયે.

ધાર્યા ગીતી.

વિશ્વજનક જ્યોતિરૂપ, શુન્યવિશે પણ રહુંછ જે વ્યાપી;
 સકળ વસ્તુમાં જેની, મંગળમૂર્તિ જાણાય છે છાપી. ૨
 નિરાકાર નિરંજન, અકલિત અદ્ભુત છબિ નવ વરણાએ;
 તેજોમય એ બિંબે, જ્ઞાન નેત્રને જિવશિવ દરશાએ. ૩
 જે રૂપને ઝાળખવા, જોગિ જટાધર વસે મહાવનમાં;
 પક્ષિ પર્વત ને દ્રુમ, જાંઘા થઈ થઈ ચડેછ એ મનમાં. ૪

૨ વિશ્વજનક—જગતને ઉત્પન્ન કરનાર, શુન્ય એટલે જે જગાએ હવા પણ નથી તે અવકાશ; મંગળ એટલે શુભ-મૂર્તિ, છાપી—આકાર સ્વરૂપ; જ્યોતી એટલે તેજ.

૩ જ્ઞાન નેત્રને—માણસને જ્ઞાનરૂપી નેત્ર હોય છે તો તે નેત્રવડે.

૪ જેને ઝાળખવાને મોટે ફેટલાક માણસો જોગી થઈને વન સેવે છે,—આકાશમાં પક્ષિઓ જાયે જોડે છે, પર્વતો જાંઘા માથાં કરી રહ્યા છે, અને વૃક્ષ પણ જાંઘા ધાય છે તે એવા હેતુથી કે વાઈ જાયે જતાં—ફોઈ પણ પ્રકારે 'શ્વેતનું' રૂપ ઝાળખાય છે.

ભસ્મ ધરી રૂપિ રાજો, અંજલિ લઈ એક ચિત્તથી સ્મરતા;

ગુણ ગાંધ ગાંધર્વો, નૃત્ય અપ્સરા પ્રદક્ષિણા કરતાં. ૫

રૂપિ પુકળ અહમંડળ, ત્યમ મંડળ 'શ્રદ્ધાંડ મધુર સ્વરે;

જે મહા શક્તિ દેરી, કરિ પરિક્રમણા નિત મહિમા ઊચરે. ૬

તે સત શક્તિને હું, દ્વય કર જોડી કરું નમન મનથી;

જય જય 'વલ્લસ્વરૂપ જય, કૃપા કરૌ શું કવું હું અદ્યમતી. ૭

નટી—પ્રાણનાથ, તમે ઇશ્વર સ્તવન ખહુ સાફ કીધું તો પણ

જ્યા પિદ્માનું ને વાણીનું કામ છે ત્યાં તો સરસ્વતિની આ-

રાધના કરવી જોઈયે.

મૂવ.—હા, ખરી વાત કહી, સરસ્વતિનું મંદીર પણ અહિં પાસે-

જ છે માટે તેની કૃપા થાય તેને માટે તું યોજના કર.

નટી—જેમ આમાં: પદ.

ધર કર કરગરું, સરસ્વતિ સુખ કરણરે.—ટેક.

રહી એક પદે વાણી, જોડિ માયું વિમળ વાણી;

સદય નયન મુજબણી કર, આવિ છું તુજ શરણરે.—ધર. ૮

૫ જેની સામુ મોટા મોટા રૂપિઓ એકાગ્ર ચિત્ત કરીને
બેઝલા છે અને હાથમાં વાણીની તાંબુલની અંજળીઓ
લીધી છે, જેની આસપાસ ગાંધર્વો તેના ગુણનું ગાયન કરતા
ફરે છે અને અપ્સરાઓ જેની આસપાસ નૃત્ય કરતી જાય છે
ને ફરે છે.

૬ જેની આસપાસ આપ્તુ 'શ્રદ્ધાંડ પ્રદક્ષિણા કરે છે અને
મધુર સ્વરે જેની સ્તુતિ કરે છે, જયમ સૂર્યની આસપાસ ગ્રહો
ફરે છે તેમ. અસલના ભાગ એમ માનતા કે સૂર્યની આસ-
પાસ ગ્રહો ફરે છે તેવારે તેમાંથી મધુર ગાયન થતું હોય તેમ
શબ્દ થાય છે.

જગત માત તુજ મનાઈ, તુજ વિના હું જાગે કાંઈ;
 અતુર મધુર વાહિનિ છું, ઘસ કુઞ્જ હરણુરે.—ધર. ૯
 જવ તવ સત મયા હવી, મુરખ હડયા પંડીત કવી;
 સદિવ સરવ સુજન સ્મરે, સુરભિ સુરસ ઝરણુરે.—ધર. ૧૦
 શું વિનવું મુજ અહ્ય મતી, બલિ બલિ જહિં હારિજીવી;
 હૃદય આશ ધરી શીશ, મેળું છું તુજ ઝરણુરે.—ધર. ૧૧

સૂત્ર.—

દોહરો.

વાણી દે મા ભારતી, રમ જહિં તહિં છલકાય;
 અમનું કૃણ એ ઇચ્છિયે, સહુ મન રંજન થાય. ૧૨
 ભરી—વાહ, વાહ, પ્રિય, વાહ, વાહ. તમે પણ ઠીક વલણુ કહ્યું.
 સુધળી સુમાને આનંદ થયો તો આપણી મહેનત સફળ થય.
 પછી કરતા હરતા શ્રીહરી.

સૂત્ર.—તેના ઉપર આધાર રાખનારાઓને તે સદા આશ્રય
 આપ્યાંજ કરે છે.

હરિણી પુતા.

જન આશ્રય જે હરિનો ધરે, હિત ન તેનું હરી જરિ વીસરે;
 અસુરો હણિને દણિ આપદા, સચિ પતી બય મુક્ત કર્યો સદા. ૧૩
 પ્રિયે ચાલ હવે આપણે જાહે જલદી તમાર થઈ આવિયે.

(ભય છે.)

પ્રસ્તાવના સમાપ્ત.

અંક ૧ લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—સ્વર્ગમાં રાજ્યભુવન.

ઈન્દ્ર અને તેની સ્ત્રી સચી ખેડેલાં છે.

ઈન્દ્ર—હું પ્રિયા, તું આટલી કૃશાંગી કેમ રહે છે? શું મારા ઈન્દ્રાસુનનાં વૈભવથી તું સંતુષ્ટ નથી, અથવા શું હું તે વૈભવ તારા આગળ રજી કરવામાં કાંઈ અજાણપણે ચુકું છું.

સચી—મહારાજ આપનો વૈભવજ મારી ઉન્નતામાં ઉન્નત આશાઓને ઓળંધી જાય એવો છે અને તે આપવામાં તો તમે મારા મનોરથથી સદાએ ચપલજ છો. પ્રાણનાથ, સ્ત્રીઓને સઘળા વૈભવો કરતાં સ્વામિ સમાગમ વધારે પ્રિય છે—તેનો પ્રાણ આધારજ છે—અને તેનો પેલા કુટુંબ દૈત્યોને લીધે દુર્લભ થઈ રહ્યો છે. પોતાના વીરધર્મે સદા રણે ચડી તમે તમારું અંગ પ્રકુલ કરો છો પણ પ્રેમ ધર્મે મારું હૃદય કમળ સંકોચાઈ રહે એમાં શી નવાઈ? હું મારા પ્રાણપ્રિય તમારા વિયોગે મને આ સ્વર્ગ મૃત્યુ લોકથી પણ ભુંડું લાગે છે—તમારા કલ્પવન મરનાં રણ થઈ જાય છે.

મુજંગી હંદ.

કહે સ્વર્ગમાં સર્વદા છે વસંત,
રહે હર્ષમાં પ્રાણિમાત્રો નચિંત;
નહી સાચું ભાસે પિયૂજ મને એ,
ધણી વાર પેરાન હોરાન છે તે.

મને મેલિને જાવ છે નાથ જ્યારે,
 ન રૂએ મને લેશ કાંઈજ ત્યારે;
 મહૂ રંગ તો સ્નેહિમાંહે વસે છે,
 વિના ઋય તીમીર સૌ પદ્મને છે. ૧૫

પળે છે તમારી પુટે પ્રાણુ મારો,
 અહીં દેહ આ શુન્ય જેવી વિચારો;
 સુખી નિત્ય ગાંધર્વનારી સુહાગ્નિ,
 મહાલે ખરે રંગ કલ્પેલ માંહે. ૧૬

નહીં લાલનો લેશ વીજોગ જાણે,
 છતે આપણે શ્રેષ્ઠ, ના તે પ્રમાણે;
 મને સ્વર્ગ વૈભોગથી શુંજ થાએ,
 અલંકાર વસ્ત્રે મડું શું સુહાગ્નિ. ૧૭

તમે પ્રાણુ ખારા, રહેા નિત્ય પાસે,
 તદા કાલ હું નિર્ગમું છું ઉદ્ધાસે;
 તમે દેવતા દેવને દુઃખ શાનું ?
 હેડે આપણે, એજ વિપ્રીત માનું ૧૮

૧૫ વિલાસ-વૈભોગ-એ સર્વે મારું ક્યારે લાગે છે કે જ્યારે સ્નેહી પાસે હોય છે ત્યારે. મોટે સધળી સુંદરતા, સ્નેહી માણુસનેવિષે રહેલી છે. ઋય આયમ છે કે પદ્મ ખીડાઈ જાય છે અને આપ્તું જગત તેને નિસ્તેજ થઈ પડે છે.

૧૭ ગાંધર્વની સ્ત્રિઆ પોતાના પ્રીતમનો વિશોગ જાણુ-તીજ નથી; અને આપણે ગાંધર્વ કરતાં શ્રેષ્ઠ-છેએ તે છતાં આપણે એ સુખ કેમ નહિ? મડું એટલે સખ હોએ તેની આ-ગળ મારાં મારાં વસ્ત્ર ધરેણાં હોય પણ તેથી સખ કંઈ જીવવાનું થાય છે? તેને તો સધળું નિરપેશગી છે.

ખિલ્યું વંન, શોભા નથી કાંઈ ખાકી,
પતીના વિશેષે કુરે ચક્રવાકી;
મળે ઝોપધી, સ્વામિનો નિત્ય સંગ,
મટે સર્વ પીડા ખિલે દેહ રંગ.

૧૯

ઈન્દ્ર—

વસંતતિલકા વૃત.

ઝાયું કહ્યું, પણ પ્રિયા કરું શો ઉપાય ?
આ સ્વર્ગ રાજ્યથી મને પણ કલેશ થાય;
ચિંતા નથી નવિ ધણી પ્રગટે સદાએ,
પણ પતિ તે નૃપ તણી તજી કેમ જાએ. ૨૦
તે શાક્ય શાંતિની, પતી નિજ પાસંધારે,
નિશા નિશા પતિ ધણું જ્યમ સંગમાં રે;
રાજ, પ્રજા હીતતણી મૂરતિ સરપ,
જાણું ન એ શિદ તદા રહું સ્વર્ગભૂપ. ૨૧

૧૯ ચક્રવાકી શીદને કુરે છે ? આસપાસ વન સઘળું ખીલી રહ્યું છે. એટલે તેને જે જોઇયે તે છે અને શોભામાં કાંઈ ખાકી નથી, પછી કુરે છે તેનું કારણ શું ? પોતાનો ધણી ધણું ખરું છોડીને જાય છે તેથી. મટે સ્વામિનો નિત્યસંગ-સ્થાપસંગ એ રૂપી ઝોપધી-ઝોપડ મળે તો સઘળી પીડા-સઘળા રોગ જતા રહે, અને દેહનો રંગ ખીલે એટલે શરીરની કાંતિ ફરી જાય અને શરીર વળે.

૨૦ ચોથી લીંટી-ચિંતા એ તો રાજની ધર્મ પતિ છે એટલે પહેલ પહેલી-ધર્મના વિચારથીજ-માજ શાકને મટે નહિ-પરણેલી તે છે, તેને કંઈ મુકી દેવાય ? નહિ, તેતો રાજની માથે હમેશ જોડાયેલી છે.

૨૧ તે એટલે ચિંતા શાંતિની શાક્ય છે. જેમ નિશા એટલે

જ્યાં દુષ્ટ દૈત્ય દમતા મુજ દેવતાને,
શું ધ્વંસિ ધર્મનું હું આજસ સેવુ ત્યારે ?
પદ્મી મહા મહત કર્મવિશે રહે છે;
જિયો રવિ ધૂતિ મૂઠૂ ગૃહને દિયે છે.

૨૨

સમી—

હરીગિત હંદ.

યશવાન, તમપરાક્રમાનિ કયા કરે મુજ અંતરે,
બહુ હર્ષને અભિમાનતા ઉર્મી, મરત જ્યમ મારગરે;
પણ નાથ શત્રૂ ત્રાથ ભિડવા બાથ જ્યારે સંચરો,
એકાંતમાં, જિવ નિત્ય ચિંતાથી રહે વિંધ્યો ખરો.

૨૩

રાત્રી પોતાના સ્વામી એટલે નિશાપતિ-એટલે ચંદ્રમાને ધણું ખરું
પોતાની પાસેજ સખે છે અને કોઈક વારજ દિવસને આધિન થવા
દે છે તેમ ચિંતા પણ ધણું ખરું રાજને છોડતી નથી અને રાજને
શાંતિનું સુખ તો કોઈક વેળાજ મળે છે. પ્રજાના હિતની મરપ
એટલે માક્ષાત જે મૂર્તિ-તેજ રાજ એ વાત જો હું નહિ જાણું
નહિ મમજી તો મારે સ્વર્ગનું રાજ્ય છોડી દેવું જોઈયે અને
વધારે વખત સુધી રાજ કરવુંજ નહિં જોઈયે. (એટલે રાજએ
જાણવું જોઈયે કે પ્રજાનું હિત માનવવાને મોટેજ હું છું.)

૨૨ મારા દેવતાઓને એટલે હું દેવતાઓનો રાજ છું
તેથી તેઓ મારા છે તે છતાં તેઓને દુષ્ટ દૈત્ય લોકો હુશન કરે
તે શું મારે જોયાં કરવું? અને આજસ સેવવું એટલે આજસ
થઈ બેસી રહેવું? એ આજસ કેવું છે? મારો જે ખરો ધર્મ છે
તે ધર્મને નાથ કરવાવાળું એ આજસ છે. એટલે જો હું આ-
જસ કરું છું તો હું મારા ધર્મમાંથી ચુકું છું. કોઈ પણ મોટી
પદ્મી શેમાં રહેલી છે? મોટાં મોટાં કાર્ય કરવામાં. સૂર્ય સર્વ ગૃહમાં
જિયો શા મોટે છે? કેમકે તે બધાને પ્રકાશ આપે છે.

૨૩ તમે યશવાળા છો અને તમારાં પરાક્રમની કયા એટલે

૬૬—

દોહરો.

ચિંતાનો નહિ વાસ, ત્યાં સુખ સાચું દેખાય;
 ઈચ્છા નહિ, ત્યાં પ્રાપ્તિ નવ, ચિંતા તણી જાણાય. ૨૪
 એ ચિંતા, હે પ્રિયા, એજ દુઃખ છે. નાના પ્રકારની વસ્તુઓમાં આસક્તતા, એજ દુઃખનું કારણ છે—માણસને ઈચ્છા થાય, કે મારે અમુક વસ્તુ જોઈએ છે, તો જ્યાં સુધી તે પ્રાપ્ત નથી થઈ, ત્યાં સુધી તે વસ્તુ નથી, એ દુઃખ છે; તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ તો તે સદા કાળ કાએમ રહે, એવી તે ઈચ્છા રાખે છે; પણ નાશવંત વસ્તુ એમ રહેતી નથી, તેથી તે વસ્તુ પાસેથી જાય છે, તો તેણે દુઃખ છે. જેમ જેમ કામનાનું બળ વધે છે, તેમ તેમ તે વસ્તુનું મૂલ્ય પણ કલ્પિત વધતું જાય છે, અને કપોલ કલ્પિત મૂલ્યના પ્રમાણમાં ક્લેશ વધારે અથવા ઓછો હોય છે.

તમે જેને પરાક્રમ કરો છો તેની વાર્તા હું સાંભળું છું ત્યારે મારા અંતરને વિશેષ એટલે અંતઃકરણમાં, ઘણાજ હર્ષ અને અભિમાન થઈ જાય છે. જેમ સાગરમાં મસ્ત એટલે વાણ ઉર્મી એટલે મોઝાં કરે છે એટલે પવનથી સમુદ્રમાં જેમ મોઝાં થાય છે તેમ એવી વાર્તાથી મારા હૃદયમાં હર્ષ અને અભિમાન રૂપી મોઝાં ઉછળે છે. પણ શત્રુઓની સાથે જ્યારે લડવાને માટે તમે સંચરો છો એટલે જાએ છો ત્યારે મારો જીવ એકાંતમાં ચિંતાથી વિંધાયેલો એટલે ચિંતાવુર રહે છે. એકાંતમાં કહ્યું તેનું કારણ એ કે સ્વામિ જાય છે તો સ્ત્રિને કંઈ ગમતું નથી; તેને કેશમાં રસ લાગતો નથી તેથી તે સહુથી દૂર—એકાંત રહે છે.

સચી—કામનાની સિદ્ધી થઇ તો, પછી સુખ કેમ નથી થતું?

ઈન્દ્ર—માણસ એકજ વસ્તુની અપેક્ષા કરી બેસી રહેતો નથી.

એક પછી ખીજી, ખીજી પછી ત્રીજી, ત્રીજી પછી ચોથી,

એમ જીદી જીદી વસ્તુઓ ઉપર તેને મોહ થયાંજ કરે છે.

સચી—ત્યારે જેને અપેક્ષા થોડી, તેના જીવને શાંતિ વધારે?

ઈન્દ્ર—હા એમજ છે. મંતોપની પ્રસંશા એટલા મોટાજ

થાય છે. જેમ તનની આરાગ્યતા અવશ્યની છે, તેમજ

મનની આરાગ્યતા પણ જોઈએ; તનના વ્યાધિની શાંતિ મહે-

લથી થઇ શકે, પણ મનની શાંતિ કરવી ઘણું કઠિન છે.

સચી—એ પ્રમાણે વિશેષ મનન કરતા, 'અરં' સુખ કોઈ અનુ-
ભવતું હોય એમ લાગતું નથી.

ઈન્દ્ર—સુખ મેળવવાનું માણસના મનનું સ્વભાવિક વલણ છે;

પણ પ્રત્યેક માણસ પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુમાં સુખ રહેલું

દેખે છે; અને તેથી તે ધારેલું સુખ મેળવવા યત્ન કરે છે;

પણ જ્યારે અનુભવથી તેમાં સુખ લાગતું નથી, ત્યારે પછી

ખીજી વસ્તુમાં સુખ હશે, એમ ધારી ગોયાં ખાય છે.

સચી—ત્યારે 'અરં' સુખ ક્યાંથી મળી શકે?

ઈન્દ્ર—સુખ અને દુઃખ, એ કંઈ આત્માના ધર્મ નથી; એ તો

માત્ર જીહ્વિતા ધર્મ છે. અરે આનંદ જો કહીએ, તો તે માત્ર

પ્રહ્લમાંજ રહેલો છે.

સચી—ત્યારે તે તો મોક્ષ થાય તોજ મળે?

ઈન્દ્ર—મોક્ષ એટલેજ દુઃખની નિવૃત્તિ, અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ.

સચી—સ્વામિનાથ, એ મોક્ષનું સાધન શું?

ઈન્દ્ર—એ પ્રમતો ઉત્તર આપવો, એ ઘણું કઠિન કામ છે. હવે

પછી તું જોઈશ, કે એને માટે તો પૃથિવહર અનેક પ્રકારનાં ધર્મ પ્રવર્તશે, પણ નિશ્ચય કોઈ કરી શકવાના નથી. પણ નારદજીના મુખથી મેં જે શ્વાણ કીધું છે, તે હું તને કહું છું, માટે એકાગ્રચિત્તે સાંભળજે. કેટલાક વિદ્વાન્ કર્મને, કેટલાક ઉપાસનાને, કેટલાંક કર્મ અને ઉપાસનાને, મોક્ષનો હેતુ સમજે છે. પણ જ્ઞાન, એજ મોક્ષનો ખરો હેતુ છે.

સચી—જ્ઞાનથી મોક્ષ કેમ મિદ્ધ થાય? કર્મ ગમે તેવાં કુટ હોય તો પણ શું જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે?

ઈન્દ્ર—જ્ઞાન તે કેવું જ્ઞાન તે તું સમજી નથી. વિદ્યા અને અવિદ્યા એ બે અનાદી છે. વિદ્યાથી વિંટલાયેલો જે આત્મા, તે પરમાત્મા; અને અવિદ્યાથી વિંટલાયેલો જે આત્મા, તે, હે પ્રિયા જીવાત્મા છે. હું કોણ છું, એ જવારે આત્મા જાણે, ત્યારે તેને જ્ઞાન થયું, એમ કહેવાય.

સચી—એ જ્ઞાન કેમ થાય?

ઈન્દ્ર—જ્યાં સુધી અવિદ્યા ટળી નથી, ત્યાં સુધી આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ અનુભવી શકતો નથી. એ અવિદ્યાથી મલિનતા સ્વર્ભથી મટી જાય છે, અને મલિનતા મટેથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, પણ સ્થિરતા હોવી જોઈએ. તેને માટે ઉપાસના અગત્યની છે; માટે કર્મ અને ઉપાસના એ કંઈ કેવળ નિરર્થક નથી, જ્ઞાન થવાને એ અવશ્યતા છે.

સચી—ત્યારેજ, આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણે છે?

ઈન્દ્ર—હા, સઘળું જગત મૃગજીવના જેવું તેને મિઠ્યા ભાસે છે, અને અવિનાશી, અને સઘળાનો કર્તા તેજ હું છું, એમ દેખાય છે. એટલે હુંજ બ્રહ્મ છું, એમ અનુભવ થાય છે.

સચ્ચી—એવું જ્ઞાન તો કોઈકનેજ થાય છે.

ધન્વન્તરી—કેમકે એવું જ્ઞાન થવું ઘણુંજ કઠિન છે. રાગ, લોભ, દ્વેષ અને કામ, એટલા જ્યાં સુધી નાશ નહિ પામે, ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો ઉદય થાયજ નહિ. પણ જ્ઞાન થાય છે તો, એ આત્મજ્ઞાનના બળથી પ્રાચીન કર્મનો લય થાય છે, અને એવું જ્ઞાન યથા પછી માણસે સંસારમાં આસક્તિ નહિ રાખતા પ્રારબ્ધ ભોગવી લેવું.

સચ્ચી—જ્યારે સંસાર એજ બાંતિ છે, તો સુખ અને દુઃખ, એ પણ બાંતિજ હોવાં જોઈએ.

ધન્વન્તરી—સંસારના સુખ અને દુઃખ એ કેવળ બાંતિજ છે, અને એ બાંતિનું કારણ અવિદ્યા છે.

મૂર્તંગી હંદ.

રવી જેમ વીમીરને, જ્ઞાન તેમ

અવિદ્યા મટાડી હણે સર્વ ગુહમ;

લહે જ્ઞાન તે, સર્વ આ તુચ્છ લેખ;

ન ચિંતા, મદા મત્ત સર્વત્ર પેખ.

૨૫

સચ્ચી—અહો પ્રાણપતિ, એ જ્ઞાન તો દુર્લભ છે, તોપણ આપણને જે એક માટી ચિંતા હતી તે મટી છે કેમકે હિરણ્યકેશનો વધ થયો છે.

ધન્વન્તરી—હે પ્રાણવદ્ધમા, મને એ દૈત્ય તરફથી ખરેખરી માટી ચિંતા હતી. એ ઘણાજ બળવાન હતો. એણે એક હાથમાં પૃથ્વીને ઝાંચકીને રસાતળમાં ધાલી દીધી, એ કંઈ તેનું જેવું તેવું પરાક્રમ નહતું. વિષ્ણુએ વરાહરૂપ ધારણ કરીને એનો અંત આણીને જો પૃથ્વીનું રક્ષણ નહિ કીધું હોત, તો કોણ જાણે એ દુષ્ટ શું શું ઉત્પાત કરત!!

મચી—હે પ્રાણપતિ, પણ મને એક મોટો સંશય ઉત્પન્ન થાય છે કે એ હિરણ્યાક્ષ, કચ્ચપ જેવા ધ્રુત્તમાની, મહામર્થ, અને મહાપવિત્ર તપસ્વિનો પુત્ર છતાં, દૈત્ય કેમ થયો ?

શંદ્ર—માંભળ;—

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

સાયંકાળ મૂંઝે રૂપી હવનની આરંભ ક્રિયા કરે;
તેજસ્વી રૂપ અગ્નિ તેજયિ વધ્યું સ્વામીનું યાજી અરે,
કામે તમ દિતી રૂપી કરગ્રહી, આતુર તેથી ઘણી,
વાણીથી વદિ “ઘો મર્થ પિયુજ, છું વાંછિ પુત્રો તણી.” ૨૬
“એ શું ખાલિ પતિવ્રતા ક્યમ મૂંઝે તું આ ન વીચારતી,”
વાણી એણે રૂપી તણી ચિત વિષે કામાંધ ના ધારતી.
“સ્વામી શું તરછોડવી ઘટિત છે પત્ની હું આશા ભરી,”
કુંડે એવું કહી પડી વળગિ તે લજ્જા મુકી ત્યાં પરી. ૨૭
મેલી રેલ વિકારથી નદિતો આલંધિ મૂંઝે જતી,
કામાંધ ભરી સ્ત્રિ નિર્જિત નિતી મર્યાદા ઉવેખતી;
ક્રોધા ભંગ થયો, હવે શિદ્ધ બનું દોષી તિરસ્કારથી,
મંતોખી રૂપુ દાનથી સ્ત્રિ રૂપિયે એ શાસ્ત્ર વીચારથી. ૨૮

૨૬. દિતી—કચ્ચપતી સ્ત્રી. રૂપી જાતે ઘણા તેજસ્વી અને તેમાં હોમકુંડનું તેમના મુખઉપર તેજ પડે તેથી વિશેષ શાભી રહેલા હતા તેથી તેમને જોઈને દિતી કામાતુર થઈ અને વહેલી વહેલી જઈ રૂપીનો હાથ ગ્રાહી ઉભી, રૂપીનો હાથ સ્પર્શતાં આતુરતા વધી ગઈ. વાંછિત એટલે ઇચ્છાવાળી.

૨૮ જેમ નદીમાં રેલનો જુસ્સો આવે છે અને તે મલિન એટલે મેલી—કચ્ચપાળી થઈ જાય છે અને જુસ્સામાં

સચી—અરર ! દિતિયે શું અવોર કર્મ કીધું છે ! યમના આરંભમાં ભંગ કીધો ? એ તો મહા પ્રાયશ્ચિત થયું.

ધન્દ્ર—ધન્દ્રિય વિકારથી જે મસ્ત થાય છે તે વિવેક બુલી જાય છે, પણ તે વિકાર શિથિલ થતાં પશ્ચાતાપ થયાવિના રહેતોજ નથી, તેમ દિતિને પછી ભાન આવ્યું કે મેં આ ધણુંજ અઘટિત કર્મ કર્યું છે.

સચી—પ્રથમથી નહિ વિચારવું ને પાછળથી શોચ કરવો એમાં શું ફળ ?

ધન્દ્ર—કશ્યપ રૂપિયે દિતિને પછી કહ્યું કે હું મૂર્ખ તેં આજે ધણુંજ દોષ ભરેલું આચરણ ચલાવ્યું છે; તેં ધર્મમાં ભંગ કર્યો; જા, તને પુત્ર તો થશે, પણ તે બન્ને દૈત્ય અવતરશે. એ પ્રમાણે દિતિને એ પુત્ર મયા, હિરણ્યાક્ષ અને હિરણ્યકશિપુ.

સચી—ત્યારે એવાં રૂપિતા વચન સાંભળીને દિતી કંઈ ખોલી નહિ ?

ધન્દ્ર—અરે તે શું ખોલે. પણ ગર્ભ ધારણ કીધા પછી તેણે વિચાર્યું કે દૈત્ય પુત્ર થશે તો સત્રજાને મહા પીડા કરશે માટે હું તેમને પ્રસવજ નહિ કરું, અને ગર્ભમાં ધારણ કરી રાખીશ.

આસપાસ કંઈ જોતી નથી અને કિનારાની મર્યાદા રાખતી નથી, કિનારાકુપર ફરી વળે છે તેમ સ્ત્રીને કામરૂપી ગુસ્સો થઈ આવે છે ત્યારે તેને વિવેક વિચાર રહેતો નથી. સ્ત્રી જગદાન માગે તે વખત તેના તિરસ્કાર કરવો એ શાસ્ત્રમાં મોટો દોષ ગણાયો છે.

સચી—નહિ, એણે પણ વિચાર તો કીક કીધો. ત્યારે એ શી રીતે અવતર્યા ?

દિન્દ્ર—દિતિયે ઘણા કાળ સુધી પ્રસવ થવા નહિ દીધા, પણ નિર્માણ થયલું મટવું નથી. ગર્ભમાં રહીને બન્ને દુષ્ટો બહુ ઉત્પાત કરવા લાગ્યા, જગત પીડાવવા લાગી, અને દેવતાઓ દુઃખી થયા, ત્યારે સ્વર્ગનાએ દિતિની સ્તુતિ કરી અને દિતિયે પોતાનો આગ્રહ મુક્યો.

સચી—પણ પેલો છડિદાર કેમ આવે છે વાર ?

છડિદાર આવે છે.

છડી.—જય થાઓ મહારાજ, નારદમુની આપના દર્શણની ઇચ્છા રાખી આવેલા છે.

દિન્દ્ર—અહો નારદમુની પધારે છે, બલે એમને જલદી અહીં તેડી લાવો. (છડીદાર જઇને નારદરૂપિને તેડીને આવે છે.)

નારદ—કલ્યાણ થાઓ, દેવેન્દ્ર કલ્યાણ થાઓ.

(દિન્દ્ર તથા સચી બંને જણાં ઉઠી તેમને આવકાર આવે છે.)

દિન્દ્ર—રૂપિરાજ આ આસન ઉપર બિરાજવાની કૃપા કરો.

(બધાં જોડે છે.)

નારદ—અહો દેવી આપ કુશળ તો છે ?

સચી—હા મુનીશ્વર, આપની કૃપાથી હું સદા આનંદમાંજ છું.

નારદ—આમના સરખા તમારા સ્વામિ છતાં તમારે શી ન્યૂનતા હોય ? સ્વર્ગના સુખનું કારણ એઉજ છે.

સચી—તમારા જેવા મહાર્પિના આરીર્વાદવિના કાંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતુંજ નથી.

નારદ—અહો સ્વર્ગપતિ ધન્ય છે તને, સકળ પ્રાણીમાત્રની પું સિંતા રાખે છે તે જોઈ હું ઘણો સંતોષ પામું છું.

ધન્ધ્ર—તે છતાં આપની કૃપા કાંઈ ઝોઘી થઈ હોય એમ લાગે છે.

નારદ—એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી.

ધન્ધ્ર—આપના દર્શણ હમણાં અમને દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે.

નારદ—ખરી વાત છે. મારાથી કેટલોક સમય થયાં નહિં
અવાયું નથી, પણ હે દેવેન્દ્ર હું સદા તારાઉપર પ્રમુખ છું.

હિરણ્યાક્ષનો તે વધ કરાવ્યા એ બહુજ રૂઝું કામ કીધું છે.

ધન્ધ્ર—વિષ્ણુવિના એનો અંત આણવાને કોઈપણ સમર્થ નથી

એમ વિચારી મેં તેમની પ્રાર્થના કરી કે તમે મહાય કરો

અને તેમણે કૃપા કરી મારી વિનંતિ સ્વિકારી.

નારદ—અહો એ દૈત્ય ઘણાજ બળવાન હતો. એનો જન્મ
થયો ત્યારથીજ તેને દેવતાઓની માથે વેર હતું.

ધન્ધ્ર—દેવતાઓની માથે વેર નહિં રાખ્યું હોત, અને તેમને
દમવાને પ્રયત્ન તેણે નહિં કીધાં હોત, તો તેની દુર્દશા
શીદને થાત ?

નારદ—હા, દેવતાઓને તારે શરણ શું કરવા આવ્યું પડત ?
ને તેઓ નહિં આવત તો વિષ્ણુને શ્રમ આપવાનું કોના
મનમાં આવત ? પણ હે ધન્ધ્ર ! તું જાણે છે, એવા દૈત્ય એ
પ્રમાણે દેવતાઓને દમ નહિં, તો તેઓનો જલદી અંત
ક્યારે આવે ? અને જો તેઓ વહેલા નાશ નહિં પામે, તો
પૃથ્વીઉપરનાં લોકોને, તે કેટલું વધારે દુઃખ દે. શ્રીપરબ્રહ્મ
અત્યંત દયાળુ છે. જ્યાં સુધી કોઈના અપરાધ અતિક્રમ નથી
કરતા ત્યાં સુધી તેનીબાણી તેમને ક્રોધ થતોજ નથી.

ધન્ધ્ર—આપનાં વચન પ્રમાણ છે. કનિષ્ઠ શુદ્ધિના માણસો કુડાં
કર્મ કરે છે, અને તેથી માની લીધેલું સુખ તેઓ ભોગવે છે.

એમાં અહ્ય બુદ્ધિવાળા એમ મમજે છે, કે ઇશ્વરને ત્યાં ન્યાય નથી, પણ એ તેઓની ભુલ છે.

નારદ—ઇશ્વરને ત્યાં કોઇ દિવસ અન્યાય છેજ નહિં. કુડાં કર્મ કરનારા જો વેળાસર મમજીને પસાતાપ કરે છે, તો તેમના ઉપર પરમેશ્વર રૂકતાજ નથી, પણ જેઓ એવાં કર્મથી દેખાઇતું સુખ જોઇ લલચાય છે, અને પસાતાપ કરતા નથી તેની દુર્દશા થાય છે. લલચાઇને તેવાં કર્મમાં તે નિરંતર વિશ્વપ મસ્ત થતા જાય છે અને અંતે તે મધળાંનું કળ તેઓને ભોગવવું પડે છે.

સચી—હિરણ્યાક્ષને એમજ થયું. એના મૃત્યુથી આપ્તા જગતમાં ફેટલો આનંદ થઇ રહ્યો.

નારદ—એ આનંદમાં શું પુછવું. જે વારે વિષ્ણુએ એ દૈત્યનો પરાજય કર્યો તે વેળા ફૂલની વૃદ્ધિ કેવી થઇ; દુંડુભીઓ કેવાં વાગ્યાં; અને આશ્રમો પણ કેવી મસ્ત થઇ નૃત્ય કરવા લાગી; દેવતાઓએ પણ હર્ષ પામી શું મોટા ઉત્સવ કર્યો.

ઇન્દ્ર—આપ્તા સ્વર્ગમાં જયજયકાર થઇ રહ્યો હતો.

સચી—મુનીશ્વર હવે નચિંત બેસવાનો મમય આવ્યો છે.

નારદ—અહો પતિવ્રતા ! તું નચિંત બેસવાનું શું બોલે છે ? !
અહો સુરપતિ ! તું નથી જાણતો ? પૃથ્વીઉપર મોટા ઉત્સાહ,
થવા લાગ્યો છે.

ઇન્દ્ર—(આશ્ચર્ય પામીને) અહો નારદજી આપ શું કહો છો ?

નારદ—હે રાજા, શું કહો છો, શું કહો છો, શું કહો છો ? હિર-
ણ્યાક્ષના મૃત્યુનું વૃત્તાંત જાંબળીને તેજો ભાઇ હિરણ્યકક્ષિપુ
બહુજ દોષાયમાન થઇ ગયો છે.

સચી—અરેરે એતો લોકોને બહુજ પીડા કરશે.

નારદ—પીડા કરશે શું, એણે તો બહુ પીડા કીધી અને કરશે તે તો વિશેષ.

ઇંદ્રવજ્રા હંદ.

જાણ્યું જદા બાત તાણું વૃતાંત,
લોહાળ નેલે કરડયાજ દંત;
વિગ્રહ અને છે સુર કોણ માત્ર,
બાંજી અધાનાં હમણાજ ગાત્ર. ૨૯

રે કોણ હાં છે કરિ કીકિઆરી,
નાખો બધા વૈશ્ણવને વિદારી;
યમો અને મંદિરને ઉખેડી,
નાખી બગાડો મળમુત્ર રેડી. ૩૦

કો માધુ સંતો જિવતા ન રાખો,
છેદો તરે ધેનુ ચિરાવિ નાખો;
ગૌમાંસ જોરે દ્વિજને ખવાડો,
લ્યો લૂંટિ સર્વે વધુઆ બગાડો. ૩૧

પક્ષી* સુરના આહિં શાધિ લાવો,
મારી લુંટી દુઃખવિશે પિલાવો;
જે દેવ કોનું જરિ નામ લેશે,
તે શીર મારું મુજનેજ દેશે. ૩૨

એવું કહી ફરવિ નીજ આણુ,
છે ફટ પાપી નથિ તું અજાણુ;

* પક્ષી - પક્ષ કરનારા.

કોપે અડ્યો એ ક્યમ કોઇ વારે,

જવાળામુખી પાસ જતાંજ ખાળે.

૨૩

સચી—મુનીશ્વર બસ કરો, બસ કરો, મારાથી એ સંભળાવું નથી.

નારદ—હે દેવી, તમારાથી સંભળાવું નથી, ત્યારે અચારા નિરા-

ધાર લોકોની શું ગતિ થઇ હશે ?

સચી—સિંહ ઉછળે ત્યાં અચારાં બકરાંનો શો આસરો ?

નારદ—અરે હું શું કહું, લોકો ત્રાણ ત્રાણ કરવા લાગ્યા,

આશીર્વાદથી રાક્ષસો છુટા કે બધે નાશનાશ થઈ રહી.

જેને જેમ ફાવ્યું તેમ તે ગયું. માલમીલકત, ધન, સગાં

સ્નેહી કોઇની કોઇને ચિંતા રહી નથી. માધુ સંતો થોડા

નાશ, થોડા પકડાયા, હજારો ખાહણો મહાવેદના વેઠી માર્યા

ગયા, રાક્ષસોએ જેમ ફાવ્યું તેમ, અધર્મ કીધો, ગામનાગામ

ખાળી નાખ્યાં, ને કોઇ રક્ષણ કરવા ધાયું નથી.

ઈન્દ્ર—અહો હિરણ્યકક્ષિપુ પણ શું એટલો બધો દુષ્ટ નીકળ્યો ?

આ બધો ત્રાસ શું તેણે ખરેખરો વરતાવ્યો છે ?

નારદ—હે રાજા ! હું સઘળું નજરે જોઇને આવું છું, મોટો એ

સઘળું તું સત્ય માન.

ઈન્દ્ર—તમારા જવાનાં વચનનું પ્રમાણ શાસ્ત્રથી પણ વધારે

બળવાન છે.

સચી—હે નારદજી, એ દુષ્ટને કાંઈપણ વિવેક નહિં સૂઝ્યો ?

નારદ—અહો દેવી, એ શું ખોલ્યાં ? કેમકે.

ઈંદ્રવજ્રા હંદ.

ડયાંથી વિવેકી જિવ કોઈ હોય,

કોઈનાંધ પ્રાણી, નવ કાંઈ જોય;

ઐ દૈત્ય દેવો, સુર સર્વનોરે,

છે મસ્તસિંધુ બહુ ગર્વનોરે.

૩૪

ઈન્દ્ર—મને કાંઈજ સુઝ નથી પડતી કે હવે શું કરવું.

સચ્ચી—સ્વામિનાથ, આ મમાચાર સાંભળીને તમને અત્યંત ઉદ્વેગ થયો છે તેથી જ્યારે જીવ શાંત થશે ત્યારે શું કરવું એ સુઝતાં જરા પણ વાર લાગવાની નથી.

ઈન્દ્ર—(સચ્ચીને) હે પ્રિયે, તું સત્ય કહે છે—(નારદજીને)

રૂપીરાજ હું તમારો પણ ઘણોજ આભાર માનું છું કે તમે મને આ વૃત્તાંત કહ્યું, કેમકે એવા દુષ્ટ પ્રાણીનાં દુષ્ટ હેતુ વહિ પામતાં અટકાવવાને વેળામર પ્રયત્ન થઈ શકશે.

નારદ—હે સુરપતિ તું શાંત થા. આ નિઃશય માનજે કે કોઈ પણ જાતના ઉપદ્રવો ઘણા કાળ સુધી જારી રહેતાજ નથી.

ઐ દૈત્ય કાંઈ અમર નથી; એ પણ કાળને વશ છે.

ઈન્દ્ર—એ તો સત્ય છે.

નારદ—દુષ્ટ પુરૂષોનો કોઈ દિવસ જય થતોજ નથી. ભગવાનને ધર્મ પ્રિય છે અધર્મ પ્રિય નથી. અધર્મ નો પ્રવર્તે છે તો તે માત્ર થોડા મમય સુધી. ભગવાન પોતેજ સત્ય સ્વરૂપ છે અને આપ્તું બ્રહ્માંડ સત્યને આધારેજ છે અને બ્રહ્મથી મુચરાચર છે એમ છતાં અધર્મનો કેમ જય થાય ? માટે તું ચિંતા છોડી દઈ શાંત થા અને હું હવે જઈશ.

(એમ કહી જાય છે સચ્ચી અને ઇન્દ્ર નમસ્કાર કરે છે.)

ઈન્દ્ર—પણ મહર્ષિ મને એમ લાગે છે કે આપ કૃપા કરીને હિરણ્યકશિપુને જઈને કુંઠ સમજાવો તો કીક.

નારદ—ભલે દેવાધિપતિ તારી એવી ઇચ્છા છે તો હું તેમ કરીશ, પણ એ કુષ્ટ માનશે નહિં એમ તું નિશ્ચય માનજે. વાર જોઈએ શું થાય છે.

કલ્યાણુ થાઓ, તમે દંપતિનું કલ્યાણુ થાઓ.

(જાય છે.)

ધન્દ્ર—આહા દેવી ! દૈવતી કેવી અકળિત ગતિ છે ! થોડા સમય ઉપર હું એમ વિચાર કરતો હતો, કે હવે કાંઈ ઉત્તરવ રહ્યા નથી, અને હિરણ્યાક્ષના વધથી થયેલો આનંદ જારી રહેશે.

સચ્ચી—કેટલોક સમય થયાં તમારો જીવ ચિંતાથી બિદાયેલો જોઈને મને અંતાપ અતિશય થતો હતો; તેથી હું પણ એમ આશા રાખતી હતી કે હવે સર્વ ક્લેશનો અંત આવ્યો.

ધન્દ્ર—પ્રિયા, તું શીદને ક્લેશ કરે છે હિરણ્યકશિપુ ગમે તેવા બળવાન હોયે, પણ તે આપણી વચ્ચેના સ્નેહમાં આધુન વિદ્ધ કરી શકવાનો છે.

સચ્ચી—મને એથી ક્લેશ થતોજ નથી. તમારા સ્નેહમાં હું નિરંતર મગ્ન રહું છું. એવા દૈત્ય ઉત્પન્ન થતાં તેમનો પરાજય કરવામાં તમારું પરાક્રમ જે પ્રકાશી નીકળે છે તે જોઈ મારી છાતી ઘણાજ હર્ષથી ઊંચી આવે છે.

ધન્દ્ર—પોતાના પ્રીતમના પરાક્રમથી કયી પ્રિયાનું અંતઃકરણ પ્રકુલિત નથી થતું ? માટે ભલે જે થવાનું હતું તે થયું. હિરણ્યકશિપુ એટલો ગર્વથી ઉભરાઈ—છલકાઈ ગયો છે તો હું પણ મારું પરાક્રમ ખતાવીશ.

સચ્ચી—સ્વામિનાથ, તમારાં પરાક્રમની તૂલના કોના પરાક્રમ કરી

શકે, મનુષ્ય અને દેવો કરતાં એટ દેવતાઓ, અને દેવતાઓમાં સર્વોપરી તમે.

ઈન્દ્ર—અરી વાત છે પણ પરાક્રમ જો અજમાવ્યું નથી તો તે પરાક્રમ શાનું? મોટે મને ઘોટે છે કે મારે હવે હિરણ્યકશિપુની સામુ યોગ્ય સાધન કામે લગાડવાં. રો અહિં કાણુ છે?

(મનિહારી આવે છે.)

પ્રતિ.—જય યાઓ. મહારાજાધિરાજ જય યાઓ. આપની આજ્ઞાને મોટે હું હાજર છું.

ઈન્દ્ર—સારથી માતલિને જલદી અહિં તેડી લાવ.

પ્રતિ.—જેવી આપની આજ્ઞા.

(જાય છે.)

સચી—પ્રાણનાથ માતલિને જોલાવી શું વિચાર કરવા ધારે છે?

ઈન્દ્ર—સ્વર્ગલોકમાં કેવી સ્થિતિ છે તે જોઈ પછી બધા સાથે વિચાર કરવો કે શું ઉપાય કરવા.

સચી—હમણા ને હમણા આપ અહિંથી કાંઈ પધારે છે?

ઈન્દ્ર—હું તને અલ્પ વિશોગનું—અતિ અલ્પ વિશોગનું દુઃખ દેવા ધારું છું અરે પણ એમ કીધાવિના ચાલે તેવું નથી મોટે પ્રમુખ યઇ આજ્ઞા આપ.

સચી—પરોપકારના કામ કરવામાં તમે મને વિશોગનું દુઃખ દો તો તે મારે સહન કરવુંજ જોઈએ. નિરાશ્રિત પ્રાણિયોને સહાયતા આપવી એ મારાં મનના માણસનો પ્રથમ ધર્મ છે.

(પ્રતીહારી તથા માતલિ આવે છે.)

પ્રતિહારી—(માતલિને) આ રહ્યા મહારાજ, એમની પાસે પધારો.

માતલિ—જય યાઓ મહારાજ જય યાઓ, હું દેવીને અને
આપને નમન કરું છું.

ધન્દ્ર—અહો માતલિ તું આવ્યો ?

માતલિ—આયુષમાન, મને આગ્રા કરવાને હું આપને વિનંતિ
કરું છું.

ધન્દ્ર—હિરણ્યાક્ષના મૃત્યુના સમાચાર તો તે જાણ્યા હશે ?

માતલિ—હા આયુષમાન.

ધન્દ્ર—તેના મૃત્યુથી તેના બાઈ દૈત્ય હિરણ્યકાશિપુષ્પ અત્યંત
કોપાયમાન થઈ પૃથ્વીહિનર અનેક રૂકારના ઉપદ્રવ કરવા
માંડ્યા છે.

માતલિ—હા, આયુષમાન; અને તેના ત્રાસથી સુરલોક પણ
ત્રાસ પામવા લાગ્યા છે. તેઓ ગભરાય છે કે રખેને હવે તે
આપણને પીડા કરેતો—

ધન્દ્ર—હું! એમ છે ?

માતલિ—હા મહારાજ, અને તેઓ સધળા એકઠા મળી શું
કરવું તેનો વિચાર કરવા સભામંડપમાં આપની વાટ જોાય છે.

ધન્દ્ર—હો, હો, એમ છે ત્યારે ચાલો હું આવું.

માતલિ—આયુષમાન, જોવી આપની ઇચ્છા.

ધન્દ્ર—પ્રતિહારી, માર્ગ બતાવ.

(એમ કહી ધન્દ્ર તથા સચી બંને હોડે છે.)

(બધા જાય છે.)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ ભો.

સ્થળ—રાજ્ય મહેલનો એક ભાગ.

હિરણ્યકશિપુ મુછઉપર તાલ દેતો ફરે છે.

હિરણ્ય.—માઆશ હિરણ્યકશિપુ, માઆશ. અહો, મારાં પરાક્રમ
પણ કુંઈ જ્યાં તેવાં નથી.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

અંઆવે અલકાપુરી નગરિને એવાં રૂડાં સ્થાનને,
અમીને દધભક્ષમાં અણુચિતાં કીધાંજ વેરાન મેં;
ત્રાસેથી કિકિઆરતા જન બધે નાસે પિડા વારવા,
આરેમેર નિહાળિ અમિ પડતા નીરાશ આસે ભયા. ૩૫
અમીને વશ જે થયા નહિ જનો, તે સું ધરી રાષને,
અડગે સ્ત્રીપુરુષો તણાં રૂધિરને પીવોછ સંતોષને;
એ બે મિત્ર તણાં પરાક્રમથકી ત્રાસે ભયા સર્વરે,
કોઈ સ્થાન મુકી ગયા કુંઈ થયા શેરું તજી ગર્વરે. ૩૬

૩૫ કુબેરની નગરીને અલકાપુરી કહે છે, તેના કરતાં વિશેષ
શાભાવાળાં સ્થાન—એટલે જગાઓને—નગરોને અણુચીતા-
લોકો ગફલતમાં હોય તે વખત અમિને ભક્ષ કરી દીધાં; એટલે
તેને બાળી ઉજડ કરી નાખ્યાં. એમ જ્યાં આગ લગાડી કે
એકદમ લોકો ગભરાટમાં પડી કીકીઆરી કરતા, પીડા વારવાને
એટલે અટકાવવાને નાસાનાસ કરી મુકતા; પણ જ્યાં જય ત્યાં
ચોગરદમથી અમિ મળગેલો જોઈને, નીરાશ થઈ હાંકતા હાંકતા
પૃથ્વીઉપર પડતા હતા.

૩૬ જે લોકો અમિને વશ નહિ થયા એટલે જેઓ આ-

જીત્યા દેશ સમસ્ત એકપણના બાકી રહ્યો બૂતળે,
 વીરોગે નૃપ પતિના સુનયનો નિત્યે ભર્યા છે જળે;
 લૂંટી રત્નપ્રભા થકી ઋણકૃતી કોશાતણી કાંતિને,
 પક્ષીઓ નિજ મંડળીક નિમિત્તે સ્થાપી ફરી શાંતિને. ૨૭

ગમાંથી બચી ગયા તેઓના ઉપર અડ્ડા એટલે તરવારે રાપ
 એટલે રીશ કરી-તેણે રીશ કરીને સ્ત્રીપુરૂષ બનેના લોહી પીધાં,
 અને ત્યારે તેને સંતોષ વળ્યો; એટલે જેઓ આગમાંથી બચ્યા
 તેઓને તરવારે વતી કારી નાખ્યા અને તેમાં સ્ત્રી છે કે પુરૂષ તે
 કંઈજ જોણું નથી. અડ્ડાને રીશ શા માટે ચડી? કેમકે અંજિ
 અને તે લડાઈની વખતે મિત્ર છે. આ જે મિત્રના પરાક્રમ જો-
 ધને બધા લોક પ્રથમથીજ ત્રાસ પામી ગયા, તેથી કેટલાક લડવા
 પણ નહિં રહેતાં, પોતાનાં ગામ મુકી નામી ગયા, અને કેટલાક
 અભિમાન મુકી શરણ થયા.

૩૭ સમ્રાજા દેશને મેં જીત્યા છે, અને બૂતળે એટલે પૃથ્વી
 ઉપર હવે એક પણ જીતવાનો બાકી રહ્યો નથી. રાજાની સ્ત્રીઓ-
 ના સુનયનો એટલે સુંદર નેત્રો વિયોગવડે આંસુ ઝરતાં કર્યા છે.
 એટલે તેઓને પોતાનાં સ્વામીનો વિયોગ થયો, તેથી તેઓ
 રડે છે (રાજાઓ લડાઈમાં મુગ્ધા હતા. કેદી પકડાયા તેથી વિ-
 યોગ.) અને તેઓના કોશ એટલે ખજાના જે જવાહીરની પ્રભા-
 શાભાથી ઋણકૃતી રહ્યા હતા, તેની કાંતિ એટલે શાભા મેં હરી લી-
 ધી છે-મેં લૂંટી લીધી છે-મતલબ કે, ખજાનામાંનું તમામ જવાહીર
 હું લઈ આવ્યો છું; અને નીજ એટલે પોતાના પક્ષી એટલે પક્ષ-
 વાળા માણસને ત્યાં મંડળીક રાજા તરીકે નીમીને બધે ફરીથી
 શાંતિ કરી છે, ફરીથી શાંતિ કરી છે એટલે આગળ શાંતિ હતી
 તે શાંતિ મેં બંગ કરી અને મેં મારી જાતે શાંતિ ફરીથી-
 પાછી સ્થાપી છે.

હવે એક સ્વર્ગ સર કરવું બાકી રહ્યું છે. રે સ્વર્ગ, તારું નામ સંભારતાં મારાં રામેરામ ઉભાં થાય છે. અહો, કૂર ઇન્દ્ર તેં મારી બાળુ તોડી નાખી છે. પણ તેનું વેર વાળ્યા-વિના હું કંપે ખેસનાર નથી.

નારાચ હંદ.

અરે શું દુષ્ટ ઇન્દ્ર તું નચિંત ખેસસે સુખે,
જિવુંછ હીરણ્યક્ષનો હું ભ્રાત તું બુલે રખે;
રહુંછ અંપલાવિ સ્વર્ગ તારું મૂળ હાથમાં,
તને પિલીશ પુષ્ટ વક્ષપેર બાહુ બાથમાં. ૩૮
અખીલ જકત જીતિયું ન વીર કોઇ રાખિયા,
અપાર મસ્ત બાહુ આ રહે ન મૂળ રાખિયા;
બગૂંછ રામ રામ વેર અખિયી ઘણો મદા,
રૂધીર પીશ તારું શાંતિ મૂળને થશે તદા. ૩૯

૩૮ મોટાં મોટાં ઝાડ જેનાં યજ ધણાજ જડાં હાય છે તેને હું બાથ ભીડીને કચરી નાખું છું, તેની પૈકે તને હું કચરી નાખીશ, મતલબ કે હું એવો બળવાન છું કે એવાં ઝાડને કચરી નાખું છું તો પછી તારી શી ગણતી છે.

૩૯ અખીલ એટલે આખું જકત મેં જીત્યું છે. આખી પૃથ્વી હું જીતી વળ્યો છું, પણ કોઇ વીર-શૂરો-મેં તેમાં જોશો નથી—એટલે કોઇપણ મારી સામું થશે નથી—થવાને શક્તિમાન નહોતો; અને અપાર એટલે ધણાજ મસ્ત એટલે ગુસ્સાવાળા આ જે મારા હાથ તે હવે રાખ્યા રહેતા નથી, એટલે મારે વશ રહેતા નથી, એટલું તેમાં બળ વધી ગયું છે અને લડવાને તે અંપલાવી રહ્યા છે. મારા શરીરમાં વેરૂપી અગ્નિ એટલો તો ધીકી રહ્યો છે, કે હું જ્યારે તારું રૂધિર એટલે લોહી પીશ ત્યારે મને શાંતિ થશે—શાતા વળશે,

લહી પ્રવીર હીરણ્યાક્ષને બહુ સમર્થ તે,
 પ્રપંચિ વિષ્ણુથી લિધેજ સ્માંધિ નીજ અર્થરે;
 નથી હવે સમર્થ કોઈ મૂજ રોષ વારવા,
 જજે જરૂર કલીવ વિષ્ણુની સહાય માગવા. ૪૦
 જમાવ તેતરીશ કોડ દેવ સર્વ એકઠા,
 વનસ્પતી વિમર્દિ હસ્તિ પેર રોજું સામટા;
 ડગે ભુજંગ દ્વેષથી સહેજ કોઈ આંપતાં,
 રહું શું ચુપ મૂજ મુખ્ય અંગ દેવ છેદતાં. ૪૧
 કઈં અપૂર્વ યમ હું ધરી ચિતે સુભાવના,
 મુઝોછ ભાઈ ત્યારની થઈછ વનિહ સ્થાપના;

૪૦ પ્રવીર એટલે શ્રેષ્ઠ થરો એવો જે હિરણ્યાક્ષ તે ઘણોજ
 બળવાન છે, એમ જાણીને પ્રપંચી એટલે છળભેદ કરવામાં
 કુશળ એવો જે વિષ્ણુ તેની મદદ લઈ પોતાનું કામ કહાડી લીધું
 એટલે વિષ્ણુ પાસે તેને મરાવ્યો;—વિષ્ણુ પ્રપંચી એટલા માટે કે
 તેણે છળ કરી વરાહરૂપ ધારણ કરી હિરણ્યાક્ષને માર્યો.

કલીવ—હીજડો, બાયલો.

૪૧ હવે તેતરીશ કોટી સઘળા દેવતાને તું ગમે તો એકઠા
 કરજે. જે પ્રમાણે વનસ્પતિને હાથી છુંદી નાખે છે, તેજ પ્ર-
 માણે હું તે સઘળાઓને રોળી નાખીશ—છુંદી નાખીશ. કોઈ
 માણસ સહેજ એટલે અકસ્માત બુજંગ એટલે સર્પને આંપે છે,
 તો સર્પ દ્વેષથી—વેર વાળવાને સામો કરડે છે—ડંખે છે તો મારું
 મુખ્ય અંગ દેવતાઓએ છેદી નાખ્યું એટલે પોતાનો ભાઈ મારો
 નાખ્યો, તે છતાં હું શું મુગો બેસી રહીશ? (ભાઈ હોય તો તે
 પોતાનું અંગ કહેવાય છે.)

શતક્રતૂ વિબૂધ માથ તારિ આપિને બળી,

કરં હું દુષ્ટ હિરણ્યાક્ષ પામું અંતરે રળી. ૪૨

(ગોડી વાર ચુપ રહે છે. પછી)

અહો પ્રધાન પણ હજીલગી નહિં આવ્યો. એ કેવો મૂર્ખ છે ?

(પ્રધાન એટલે આવી પોહ્યાંએ છે.)

પ્રધાનજી અત્યારસુધી તમે ઝ્યાં ગયા હતા ? મારા ભાઈના મૃત્યુથી મારા કલેજમાં દેવતાઓએ જે ધા માર્યો છે તે તમે નથી જાણતા ?

પ્રધાન—આપની સેવામાં હું હમેશાં હાજરજી છું આપના ભાઈના મૃત્યુથી આપને દુઃખ થયું છે એટલુંજ નહિં પણ સર્વને થયું છે. દેવતાઓએ મળીને વિષ્ણુની પાસે ધણુંજ દુષ્ટ કર્મ કરાવ્યું છે.

હિરણ્ય.—રે એ વિષ્ણુની એ દુષ્ટતાનો બદલો જ્યારે ખરે-ખરે વળશે, ત્યારે મને સંતોષ થશે.

પ્રધાન—મોટા પુરૂષો શત્રુઓનો પ્રહાર મહન કરતાજ નથી. જેઓનામાં ખરું શૂરાતન છે, તેઓ સામાએ કરેલાં કૃત્યનું વેર વાળ્યાવિના કેમ નચિંતે બેશે ?

૪૨. હું મારા અંતઃકરણમાં ખરેખરે ભાવ રાખી ને અપૂર્વ યગ કરું, એટલે એવો યગ કરું કે જેના જેવો આગળ કોઈ વાર થયોજ નથી. યગ કરવામાં વનિહ (અગ્નિ)ની સ્થાપના થવી જોઈએ તેતો મારો ભાઈ મૃત્યુ પામ્યો છે ત્યારથીજ યજ્ઞ ચુકી છે (મતલબ કે મારો ભાઈ મુઓ ત્યારથીજ મને વેર ખાત્રી ગયું છે.) હું શતક્રતુ એટલે સો યગ કરનારા ધન્દ્ર, વિષ્ણુ એટલે દેવતાઓની સાથે તારૂ બલિદાન હું આપીશ (એટલે બલિદાન ધણું ઉત્કૃષ્ટ છે,) અને એ બલિદાન આપીને હું મારા ભાઈ હિરણ્યાક્ષને સં-તોષ કરું-કરીશ, અને હું પણ રળી એટલે સંતોષ પામીશ.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, યોગ્ય છે. શું દેવતાઓ અને તેઓનાં પક્ષના માણસો મારા ભાઇના મૃત્યુથી નર્મિતે સુખમાં મહાલશ ? નહિ, નહિં; શું તેઓ એમ સમજે છે કે એ અધોર કર્મનો કોઇ બદલો વાળનાર નથી ? શું તેઓ મનમાં એમ ગર્વ ધરાવે છે, કે આપણને વિષ્ણુની સહાયતા છે, તેથી આપણી સામા થવાને કોઇ બળવાન નથી ? તેઓએ હજી મારા હાથ જોયા નથી. ધિક્કાર છે મને, જો હું બેસી રહી મારા ભાઇનું વેર નહિં વાળુ તો.

પ્રધાન—મહારાજ, આપનાં પરિબળનાં ચિન્હ તેઓએ હવે જોવા માંડ્યાં છે. તેઓની મૂર્ખાઇનાં ફળ કુટવા માંડ્યાં છે. પૃથ્વી ઉપર તો આપને ક્રોધ થતાંજ સઘળા ત્રાસ પામી ગયા છે. સામા પક્ષમાંથી એક પણ બળિયો આપના હુકમનો અમલ થતો અટકાવવાને આગળ તો નીકળી આવ્યો નથી—તેમજ પૃથ્વીઉપર તો દેવતાઓ અને વિષ્ણુ કોઇ તેઓને સહાય કરવા નથી આવ્યું.

હિરણ્ય.—અહો પ્રધાનજી ! ત્યારે મારા કરેલા હુકમ પ્રમાણે સઘળે અમલ થયો ?

પ્રધાન—હા મહારાજ, આપનો હુકમ માથે નહિં ચડાવે એવો આમાં કોણ છે ? કોઇ નથી. સઘળાજ આપની મરજી પ્રમાણે કરવાને હમેશ આતુર રહે છે.

હિરણ્ય.—સાબાશ ! સાબાશ ! તમારે શું શું કીધું, તે મને કહો.

પ્રધાન—આપનો હુકમ થતાંજ, સઘળા નોકરોને તાકીદ આપી દીધી કે, દેવતાઓનો પક્ષ કરનારા જે જે લોકો હોય તેઓને સર્વને ઘેરી લેા; જેજે સ્થાનોને તેઓ પવિત્ર અને મહિમા-

વાળાં સમજતા હોય, તેને અપવિત્ર કરી ઉપેડી નાખો; દેવ-
પૂજનાં સર્વ સાધનનો સમુજો નાશ કરો; ગામમાં ઢંઢેરો ફરવો
કે આજપછી જે કોઈ દેવનું નામ લેશે, તેને તેના ધરખાર
જૂંટી લઈ મારી નાખવામાં આવશે:—

હિરણ્ય.—એ પ્રમાણે અમલ થયો છે ?

પ્રધાન—હા મહારાજ. અને ભગવત ભજનને બદલે આપના
મહિમાનું ગાન કરવાની પાલુ આણુ ફરવી દીધી છે.

હિરણ્ય.—સાબાશ; સાબાશ !

પ્રધાન—હજારો ગાયને પકડી પકડી તેઓનો નાશ કરી નાખ્યોછે.

હિરણ્ય.—વાહ વાહ ! ગાયને તેઓ બહુ પવિત્ર ગણતા હતા,
તેનું રક્ષણ કરતી વખત સઘળા ક્યાં ધુવી ગયા ? પ્રધાનજી,
તમે હંમેશ હોશીઆર રહેજો કે આવણા રાજમાં જે અપવિત્ર
વસ્તુઓને તેઓ પવિત્ર કરી ખેલ છે તે ફરીથી જોવામાં
નહિ આવે. પછી ?

પ્રધાન—મહારાજ જે જે ફરમાવ્યું હતું તે તે સઘળું અમલમાં
આણ્યું છે અને કુંઘ પાલુ હવે બાકી નથી.

હિરણ્ય.—પણ દેવતાઓના પ્રિય આહ્વાણોની શી ગતિ કીધી તે
જાણવા હું ધણો આતુર છું.

પ્રધાન— દ્રુતશિલંબિત વૃત્ત.

હજુરનો શુણિ હૂકમ આપણાં,
અસુર વૃંદ સરે ઉલટયાં ધણાં;
ધશ નિદેશનિ દેશવિશે કયા,
પ્રગટતાં ઘટ ત્યાં યહ છે વ્યથા.

દ્વિજવરા જવ રાખિ પાળ્યા કહી,
 ધિરજ ના રજ નાથ રહી જહીં;
 ધન મહી ન મહી મહિં ચિત્ત ને,
 ઉપરિ ત્યાં પરિ ત્યાગિ કૃદ્ધ બને. ૪૪
 જાતન ના તનનાં નિજનાં કરે,
 ભય મને યમને ધર મંચરે;
 પકડિને કડિને દહ દાનવ,
 પ્રહરતા હરતા કંઈના જીવ. ૪૫
 ઉછળતી છળતી અતિ અડગ જ્યાં,
 મરણના રણના રણ થાય ત્યાં;
 પ્રમરિ ત્યાં મરિતા રૂધિરે ભરી,
 રહિ દિશા “હણુજો” સર ઉમરી. ૪૬
 સતિતણાં સત સે’જ તજવિયાં,
 દુષ્પરવેજ અગોળ ગજવિયાં;
 અતિ બળે અબળા દુષ્પ પામતી,
 મરિ જતિ રિજતી મરિ જે જતિ. ૪૭
 નવ સતી વસતી મહિકો રહી,
 ઉછળિને છળિને ચિરિકો તહીં;
 તજતિ પુત્ર પિતા પતિ ભ્રાત્રને,
 છુપિ જતી પિ જતી કંઈ વીખને. ૪૮
 જિવ લિધા વળિ ધાવન ખાળના,
 કચડિને ચડિને રિસમાં ઘણા;
 શિર તિરે રતિરે ન દયા ગણી,
 બટ ઉરાડિ દિધાં જનુની ભણી. ૪૯

નવ શકે વશ કેર કરીજ કો,
કકળતાં કળતાં નથિ બાળકો;
ડરત આરત આ લહિ નિર્જરા,
મન ભયે, નભ એ મદ વીર્યો. ૫૦

હિરણ્ય.—સાબાશ, સાબાશ, હવે મારી ભાગ્યધને સંતોષ થયા
ચિના રહેશે નહિ. પ્રધાનજી, મારા ભાઈનું દુઃખ તેને
બહુ માલે છે.

પ્રધાન—હા મહારાજ અત્યંત દુઃખના આવેશમાં તેણે વગર
વિચારે આપને પણ નહિ કહેવાના કઠિન વચન કહ્યાં હતાં.

હિરણ્ય.—તે મને બરાબર સાંભરે છે તેણે કેવું કહ્યું હતું કે એવા
નકામો ગુસ્સો, બતાવવાને શેને કરે છે? જો તમને દીલમાં
ભાઈનું દુઃખ અરેઅરું લાગતું હોય, તો બેસી શીદને રહ્યા
છો? તેનું વેર વાળોની.

પ્રધાન—ઝોઝી બ્રહ્મ, તેથી એવું બોલે મહારાજ.

હિરણ્ય.—ભાઈના મૃત્યુથી તેને અત્યંત વેદના થઇ, અને તેણે
અરેઅરું અત્યંત કષ્ટાંત કરી મુક્યું હતું. દુઃખની મારી
તે એમ બોલી; એવા વિચારથી કે એનું વેર કાંઈ પણ કરતાં
જલદી વળે છે.

પ્રધાન—તેમાંજ આપ એવાં વચન મહન કરી રહ્યા.

(પ્રતિહારી આવે છે.)

પ્રતિહારી—જય યાઓ મહારાજ જય યાઓ. આપના દર્શ-
ણની હસ્થ રાખી નારદજી પધારે છે.

હિરણ્ય.—કોણ, નારદ આવેલા છે?

પ્રતિહારી—હા મહારાજ.

હિરણ્ય.—બલે, એ આવે છે તો ઠીક છે. તેડી લાવ.

(પ્રતિહારી બધે છે તે નારદજીને તડોને આવે છે.)

પ્રતિહારી—પધારે મુની, આ રહ્યા મહારાજ બિરાજે છે.

હિરણ્ય.—પધારે જીવી, આ આમનઉપર ખીરાજમાન થાઓ.

નારદ—જય થાઓ પૃથિવપતિ, જય થાઓ.

હિરણ્ય.—આજ અહીં ક્યાંથી પધાર્યા ?

નારદ—હું પૃથિવપતિ, તું જાણે છે કે મારું કંઈ એક સ્થાન નથી
હું નિસ્પૃહ છું એટલે જ્યાં જાઉં ત્યાં મારું સ્થાનજ છે.

હિરણ્ય.—સ્વર્ગના શા સમાચાર છે ?

નારદ—રે સ્વર્ગના શું સમાચાર હોય ? હમણાં જ્યાં ત્યાં ઉલે-
શની વાત ચાલે છે તે જોઈ હું ઘણો દુઃખી થાઉં છું.

હિરણ્ય.—રે તમે દુઃખી થાઓ છો પણ મને સમાચાર માગ્યા છે
કે સ્વર્ગમાં તો ઉત્સવ થઈ રહ્યો છે.

નારદ—મહારાજ, કોઈ જગે આનંદ કોઈ જગે શોક એમ ચા-
લ્યુંજ નમકે. એ ઉપર બુદ્ધિવાન માણસે વિચાર કરવાનો નથી.

હિરણ્ય.—મહાર્પિ આ બોલવું તમને ઘટવું નથી. શું મારા
બાઈના મૃત્યુથી દેવતાઓ આનંદ પામી ઉત્સવ કરે, તે મારે
સહન કરી બેસી રહેવું ?

નારદ—આપણા શત્રૂ હોય તે આપણું નબળું થમણું જોય તો
હર્ષ પામે એમાં કંઈ નવાઈ છે ? મોટે એને મોટે ક્રોધ કરવો
એ મારા માણસનું બૂધણ નથી.

હિરણ્ય.—નારદજી, જે બાપલા હોય તે શત્રૂનો પ્રહાર સહન કરે,
પણ હું તો દેવતાઓને અને ધન્ધ્રને મારામાં કેટલું બળ છે
તે બતાવ્યાવિના નહિ રહું.

નારદ—હું રાજા, તારા બળને માટે ડોહને કંઈ સંશય છે ?
સધના બાણે છે કે તું ધણોજ સમર્થ છે.

હિરણ્ય.—દેવતાઓને અને ઇન્દ્રને રીખી રીખીને અને દુઃખ
દષ્ટને જ્યારે સ્વર્ગમાંથી હું કહાડી મુકીશ, ત્યારે મારું સા-
મર્થ્ય સફળ થશે.

નારદ—અરેરે ! આ શા દ્વેષ ! કશ્યપરૂપિની સ્ત્રી અદિતિનો
પુત્ર ઇન્દ્ર અને દિતિનો તું, તમે બન્ને ભાઈ થાઓ છો, એક
મગની બે ફાડ છો અને આપો દ્વેષ શું કરવા રાખો છો ?

હિરણ્ય.—જો દુષ્ટ ઇન્દ્રે મારાં ભાઈને વિષ્ણુની પાસે નાહ મ-
રાવ્યો હોત, તો હું તેનાઉપર એટલો દ્વેષ ન રાખત પણ કીધાં
કર્મના ફળ ભોગવવાં. જેવું ગ્રાડ રાપિયે તેવું ફળ થાય.

નારદ—તમે બન્ને ગમે તેટલું લડશો પણ અંતે સગાઈ છુટ-
વાની નથી. તમે બન્ને સમજીને સંપે આસો તો બહુ મારું.

હિરણ્ય.—જે કદા વેરીની ગરજ મારે તેને સગો કોણ કહે ? જો
એ સગો છે તો એને એકલાને સ્વર્ગનું રાજ્ય કરવાનો
શા અધિકાર છે ?

નારદ—ઇન્દ્રને સ્વર્ગનું રાજ્ય કેમ મળ્યું છે તે તું બાણે છે ?
એણે મહાકૃષ્ટ વેડી સો યજ્ઞ કીધા ત્યારે એને સ્વર્ગનું રાજ્ય
પ્રાપ્ત થયું છે.

હિરણ્ય.—એણે જે તપથી પ્રાપ્ત કીધું તે હું મારા બળથી પ્રાપ્ત
કરીશ.

નારદ—તેમ કરવાને તું સમર્થ છે પણ આખી પૃથ્વી તારા છત્ર
નીચે આવી ગયલી છે, તો હવે તારે શું બાકી છે ? ઇન્દ્ર અને
તું બન્નેજાણું કોઈ પણ રીતે સમાધાન થાય તો બહુ મારું.
હાથીની લડાઈમાં ગ્રાડનો ક્ષય થાય છે.

હિરણ્ય.—નારદજી, ફરીથી સમાધાનની વાત નહિં કરતા. જ્યારે હું સ્વર્ગનું રાજ્ય લઇશ, અને દેવતાઓનું રૂચિર પીથ, ત્યારેજ મારે કલેજે ટાડેક વળશે.

નારદ—હે હિરણ્યકશિપુ, તું ધણેજ બળવાન તેમજ બુદ્ધિવાન છે મોટે જરા વિચાર કર. સઘળા દેવતાઓ અમર છે એટલે માણસના જેવાં અહ્ય આયુષ્યના તે ધણી નથી. એવાની સાથે કલેશ કરવો એ રૂઝું નથી.

હિરણ્ય.—શું તેઓ અમર છે તો શું હું અમર નહિં થાઉં ? કંઈ ચિંતા નહિં, હું પણ મારી કાયા અમર કરીશ. મેં પ્રથમથીજ નિશ્ચય કીધો છે કે તેમના જેવીજ અમર કાયા કરીને તેમની સામા થવું.

નારદ—મૃત્યુનો ભય તું કેમ ટાળવા ધારે છે ?

હિરણ્ય.—શું દેવતાઓને તપ કરતાં આવડે છે અને મને નથી આવડતું ? હું એવું તો અચોર તપ કરું કે દેવતાઓ પણ જોયાં કરે.

નારદ—રે તપ કરવું ઘણુંજ કઠિન છે. તારા જેવા આખી પૃથ્વીના ધણીથી દેહ કષ્ટ કેમ થશે ? તું જરા વિચાર કર.

હિરણ્ય.—નારદજી જેથી આપણું કાર્ય સિદ્ધ થાય તે કરવામાં કષ્ટનો શું વિચાર કરવો. મોટાં કામ કરવામાં કષ્ટ નહિં હોય તો સહુ કરે. મોટે મેં નિશ્ચય કીધો છે કે હવે વિલંબ નહિં કરતાં કોટી કષ્ટ આવી પડે તો તે વેડી મૃત્યુનો ભય ટાળવો, અને મારો નિશ્ચય કદી હું ફેરવવાનો નથી.

નારદ—(એકાંતે) એ સમજાવેલો મનજો એવો નથી. મોટે હવે અહિં વધારે સમય કહાડ્યામાં ફળ નથી. પણ એના મનના હેતુ તો જાણી લીધા; એ મોટો લાભ છે.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, કંઈપણ વિજંબ કીધાવિના હવે તપ કરવા જવું એજ સારું છે. બત્રીજો નાનો છે મોટે સમજું રાજ તમે સાચવજો.

નારદ—(એકાંતે) વાહ વાહ, આવા નખખા માણસને રાજ્ય સોંપે છે એ પણ રૂંડું છે. એમાંથી પણ લાભ થશેજ.

પ્રધાન—મહારાજ આપનો હુકમ હું માથે ચડાવું છું. પણ—

હિરણ્ય.—તમનેજ સોંપણ કરવી ઘટારત છે, મોટે પણ મુકી દો.

પ્રધાન—આપની આજ્ઞા હું માથે ચડાવું છું.

નારદ—પૃથ્વીપતિ, સારા કામમાં તને વિજંબ નહિં કરતાં હું તો હવે જમ્મશ.

હિરણ્ય.—કેમ પધારણા ? જેવી આપની ઇચ્છા ? ચાલો ત્યારે હું પણ હડીશ, પ્રતિહારી માર્ગે બતાવ.

પ્રતિહારી.—પધારો મહારાજ.

(નારદજી તથા હિરણ્યકશિપુ બંને જાય છે.)

પ્રધાન—રે આ, આચિંતુ શું થયું ? આ વીટમણમાં હું ક્યાં પડ્યો ! મહારાજ તો આ રાજપાટ મને સોંપી હડી ગયા. હવે મારે તે શું કરવું ?

આર્યાગીતિ વૃત્ત.

નથિ સુઝતું શું કરવું, પડ્યું કરમે રાજ્ય મૂળ ચિંતાનું;
 શેષ શિરે પૃથ્વી જયમ, બહુ ઉતપાતો મહજ ચુકે માનું. ૫૧
 વળિ બળિઆ શત્રુ જ્યાં, પ્રસંગ શોધી રહ્યા સદિય ટાંપી;
 શિદ જંજળ મહત આ, હિરણ્યકશિપુ ગયા મને આપી. ૫૨
 પતિ કોધી મદ માતો, પડતાં વાંકુ નહીં સમય લાગે;
 કકિન ઘણી છે સેવા, રે'વી તેના સદેવ અનુરાગે. ૫૩

સત્તા સંપાદન તો, આકરણે છે ઘણીક ધરણાઓ;
ખાણ વરણતાં દશદિશ, ક્યમ નિષ્કળ વિર કરેજ સધળાંઓ. ૫૪
સ્થિતિ નિજ ઉવચિતજ એમાં, કોકજ રાખી શકે ખરો થૂર;
વા લે શરણ મરણનું, અપયશમાં વા જઈ વસે દૂર. ૫૫

પણ ભલે જે થયું, તે નહિં થયું થવાનું નથી. જોઈયે
હવે શું થાય છે? પણ અહો પેલી રાજ્ય મંદીરની દાસી અહીં
કેમ આવેછે? (દાસી આવે છે.)

અહો તું અહિં ક્યાંથી આવી?

દાસી—મને આપની પાસે મહારાજે મોકલી છે.

પ્રધાન—મહારાજ ક્યાં છે?

દાસી—રાજ્ય મંદીરમાં મહીષીની પાસે ખીરાજમાન થયલા છે.

પ્રધાન—મહારાજની શી આગ્રા છે?

દાસી—મહારાજ આપને ત્યાં ખોલાવે છે.

પ્રધાન—મને ત્યાં ખોલાવે છે?

દાસી—હા પ્રધાનજી, મને કહ્યું કે તું જઈને ખોલાવી લાવ.

પ્રધાન—ત્યાં મારું શું કામ પડ્યું વળી?

દાસી—મહારાજને આપનું શું કામ છે તે મને તેમણે કહ્યું
નથી. મને તો માત્ર એટલીજ આગ્રા કરી કે તું જઈને
ખોલાવી લાવ.

પ્રધાન—મહારાજને જઈને કહે કે એમ જાણ્યું કે આપની સે-
વામાં હું હાજર થાઉં છું.

દાસી—હું એ સંદેશો લઈ જવાને શક્તિમાન નથી.

પ્રધાન—મૂર્ખ, હું જે ઉત્તર વાળું છે તે મહારાજને કહેતાં
તારા પેટમાં શું દુઃખે છે? જા, એ પ્રમાણે જઈને મહા-
રાજને કહે.

દાસી—મહારાજે મને ઐવી આપા કરી છે કે તું જાહને ઐમને તારી સાથે તેડી લાવજે.

પ્રધાન—હુંઐ, ઐમ છે ત્યારે પહેલાંથી ઐમ સીધું ક્યાં નહિં બસી ?

દાસી—તમે મારું સાંભળો ત્યારે કહુંકેની ? હું પૂરું બોલી નોતી રહેતી ઐટલામાં તો મને સામું પુછતા હતા.

પ્રધાન—વાર, તેની કાંઈ શીકર નહિં. લે ત્યારે હું તારી સાથેજ આવું છું. આગળ ચાલ.

બંને જણ જાય છે.

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—રાજ્યમહેલનો ઐક ઐારડો.

પલંગઉપર ક્યાધુ સુતેલી છે અને ઐક સખી સુત્રીવા તેના પગ આગળ બેઠેલી છે.

ક્યાધુ—સખી સુત્રીવા, તું ઐહિં ક્યારની બેઠી છે ?

સખી—બાઈસાહેબ, હું ઐહિંથી ગઈજ નથી ?

ક્યાધુ—મને પવન નાખવા બેઠી ત્યારથી કુંઈ ગઈજ નથી ?

સખી—ના ત્યારથી ઐહિંજ છું. રખેને પવનવિના તમારી બાંધ કચરાય મોરે બેઠી બેઠી થોડી થોડી વારે પવન નાખ્યાંજ કરતી હતી.

ક્યાધુ—તેમાંજ ધણો વખત સુધી મને બાંધ આવી. પહેલી જાગી હોત તો કેવું સારું થાત.

સખી—બાઈસાહેબ, જરા મોડાં ઉઠ્યાં તો હરકત શી છે, તમારે ક્યાં હવે ગરીબલોકોની પેઠે ધરધંધો કરવાનો છે કે તે પડી રહેશે.

કયાધુ—એ વાત તો ખરી પણ મને જે દુઃખ થયું તે દુઃખથી હું વેગળી રહેતે.

સખી—જાણે નિર્મળ ચંદ્રમાના ઉપર કોઇ કોઇ વાદળાં ફરી જતાં હોયતી, તેમ નિદ્રામાં તમારાં મુખની કાંતિ કોઇ કોઇ વાર જાણે ઉદાસીથી જાંખી પડી જતી હોય તેમ મને દેખાવું હતું ખરું.

કયાધુ—પ્રિય સખી, તને જે લાગ્યું છે તે ખરું છે. આજે મને ઘણાજ માઠાં સ્વપ્ન આપ્યાં કીધાં છે.

સખી—એવું શું સ્વપ્ન થયું કે જેથી ઉદાસ થઇ ગયાં છો.

કયાધુ—મને કાંઈ એક સ્વપ્ન નથી થયું. નિદ્રામાં ભય પમાડે એવી કેટલીઓ વસ્તુ નજરે જોઇ, તે જોઇને મને ખીક પણ ધણી લાગી. ઘડીમાં કાળા ભયંકર મોઠા પર્વત જેવા અજગરો મોહોડું ફાડી જીભ આગળ કહાડતા દેખાતા, ઘડીમાં પનનાં વિકાળ પ્રાણીઓને ઝિક્કિઆરી કરતાં દેખતી, ઘડીમાં આગના ભડકા દેખાતા, એવું એવું તો કેટલું જોયું, ને કેવી ખીધી કે જાણે મારો જીવ નીકળી જશે. મને એમ યાચ કે કોઇને જીમ પાડું પણ મારાથી જોલાય પણ નહિં. થોડી વાર પછી એમ થયું કે મહારાજ મને મુકી જતા રહ્યા અને મને કોઇ લઈ ગયું.

સખી— સાતી.

સ્વપ્ના સાચાં હોય તો, અદ્ભુત જગમાં યાચ;

નિયમ સહિત સંસાર આ, ઘડિ ઘડિમાં ફરી જાય. ૫૬

ઉદ્વેગી જિવ ભ્રમણમાં, કુંઠકં અંપના જોય;

મૃગજળ નિરખે પાંચિ પણ, જળ અનુભવે ન કોય. ૫૭

અનુભવ રહિત ન વસ્તુના, દર્શણ સ્વપ્ને થાય;
ભવિષ્ય મુચક જો સ્વપ્ન તો, ક્યમ તે નહિજ જણાય. ૫૮

કયાધું—

સાચી.

ભુંડા સ્વપ્નનું કળ ભુંડું, નિપજે છે કો વાર;
અસ્થિર જિવ મમ તેયિરે, શાંતિ લે ન લગાર. ૫૯

સખી—સ્પર્શ થતાં મૃગમિંગનો, પર્વત ડોલ્યો કાંય;
નિત નિપજે એવું શું એ, મૃગખળનો મહિમાય. ૬૦

તમે ચતુર છો એટલે વિશેષ શું કહું?

(કયાધું ઉત્તર નથી વાળતો તે માર્ગોવારલગી ઉદાસ પડી રહે છે.)

બાઈ સાહેબ, આજસ તજીને જાગૃત થાઓ, આમ શીદને
પડી રહ્યાં છો?

કયાધું—હા, હા, ઉડું છું.

સખી—ત્યારે ચલો ઉડો.

હરોગિત હંદ.

રે બાઈ સુખ છે સર્વ વાતે, નિત્ય ઉદ્ધાસે ફરે,
માઠા વિચારે નીજ જિવને, શીદ કલેશ મિથ્યા કરે;
નથિ ભવિષ્ય જેનું જ્ઞાન કોને, તેથી દુખ શિદ કીજીયે,
આ આજ જાએ રૂડી તેનો, લાભ સર્વથા લીજીયે. ૬૧

૫૮. જે વસ્તુ જોઈ નથી, સાંભળી નથી, વાંચી નથી, (એ ત્રણ પ્રકારે માણસને અનુભવ થાય છે) તે વસ્તુ સ્વપ્નમાં કોઈને દેખાતી નથી. ભવિષ્યકાળમાં જે બનવાનું છે તે સ્વપ્ન બતાવનાર હોય, તો તે વસ્તુઓ કેમ નથી સ્વપ્નમાં જણાતી, એવી વસ્તુ પાછળથી ઘણીવાર પ્રાપ્ત થાય છે.

છે સ્વામિનીજ સમર્થ કરતો, એક ચક્રે રાજ્ય તો;
 વિધવીધ અનુપમ રંગથી વિઠલાયલાંરે નિત્ય છે;
 વશ વસૂધાની સર્વ શોભા, સમિપ તમ પતિયે ધરી;
 થાતાં હુકમ આપે હજારો, હજારમાં હાં હાં કરી. ૬૨
 સંપૂર્ણ સાચો સ્નેહ છે, સ્વામીતણો તમ ઉપરે;
 દેવાંગના જેના મહા, વૈભોગની ધર્પા કરે;
 આનંદથી સ્ત્રીઓ સકલ સંસાર સાચે સોહ્ય છે;
 નિર્ભાગ્ય નર નિરખી નિરાશા, કે'ક તેમાં રોય છે. ૬૩
 યદ્ય મદ્યથી મદમાત મનના, માર સાચે મહાલિયે;
 રે ગાન તાન વીલાસિ લીલા, રમતમાં દિન ગાળિયે;
 શશિ કાંતિને પુછકાર કર તું રૂપ દીપે તમ તણું;
 વિપરિત મને દેખાય ક્યમ, ઉદાસ તમ છાએ ધણું. ૬૪
 આગસ તણ સજ યાઓ હાવાં, તેલ ચંદન લાવિને;
 શૃંગાર સોળ શિષ્ટે સજો પુષ્પેયિ કેશ રચાવિને;

૬૨. વસુ એટલે રત્નને ધારણ કરનારી તે વસૂધા-પૃથ્વી-તેની
 સુધળી શોભા, તમારા સ્વામિયે, વસુધા એટલે પૃથ્વીને વશ કરીને
 જીતીને તમારી આગળ આણી મુકી છે. પૃથ્વીઉપર જે કાંઈ
 શોભાતું છે તેની તમારે જાણ નથી.

૬૩. આખું જગત આનંદથી ભરપૂર દેખાય છે. જગતમાં
 આનંદજ ભરેલો છે તેમાં ઉદાસી કોણ થાય? જે માણસો જ્યાં
 ત્યાં આશાભંગ દેખે છે, તે હિન ભાગ્યના માણસો માત્ર ઉદાસ રહે

૬૪. તમારી કાંતિ ચંદ્રમાની શોભાને ત્રાંખી કરે એવી છે તે
 છતાં ઉદાસીરૂપી તમ એટલે અંધકાર દેખાય છે એ મને વિપરિત
 લાગે છે. કેમકે ચંદ્રમા અંધારાનો નાશ કરનાર છે.

આનંદમાં જાતી જીવાની, ફરી ફરી ના આવતી;

મા'રાજના દર્શણ થશે હમણું વિચારો હે સતી. ૬૫

કયાધું—લે, તારે આ ઉઠી.

(ઉઠીને બેઠી થઈ આંખે હાથ ફેરવી જાયત યામ છે.)

સખી—તમારા શણગાર અહિં લાવું.

કયાધું—હા ત્યારે જ લાવ.

(સખી બારણાલગી જઈ વહેલી વહેલી પાછો આવે છે.)

સખી—(ઉતાવળમાં) બાઈસાહેબ મહારાજ પધારે છે ?

કયાધું—(આશ્ચર્ય) કોણ મહારાજ ?

(એમ કહી પાસ'ગ ઉપરથી ઉતરી સામુ જાય છે.)

હિરણ્યકશિપુ આવે છે.

હિરણ્ય.—પ્રિયા કયાધું.

કયાધું—સ્વામિનાથ, હું વંદન કરું છું.

હિરણ્ય.—આવ, આવણે ખેશીએ. (બંને જાણ બેસે છે.)

કયાધું—આજ તમે રાજના કરતાં વહેલા પધાર્યા છો.

હિરણ્ય.—હા, પ્રાણ પ્યારી, પણ આજે હું તારી સાથે હાસ્ય વિનોદ કરવા નથી આચ્છો.

કયાધું—તમારાં આવાં વચન સાંભળીને મારા પેટમાં ફાળ પડે છે, મેં કાંઈ અપરાધ કીધો હોય તો ક્ષમા કરો.

હિરણ્ય.—અહો પ્યારી, (એમ કહી કોટમાં હાથ નાખે છે) તું અપરાધ કરે એવી છેજ નહિ. પેટમાં ફાળ પડવા જેવું કાંઈ નથી.

કયાધું—પ્રાણનાથ, ત્યારે મને શું કહેવા આવ્યા છો ?

હિરણ્ય.—તું જાણે છે કે દેવતાઓ આપણી સાથે અત્યંત વેર બાંધી બેઠા છે.

ક્યાંયું—તેઓએ વેર બાંધ્યું છે તેનું તેઓને શું ફળ થવાનું છે.

તમારી સામું થવાને તેમાંથી કોણ સમર્થ છે.

હિરણ્ય.—તેઓ આપણા કૂળનો નાશ કરવાને કોટી ઉપાય કરશે
એમાં મને જરા સંશય નથી.

ક્યાંયું—એવા દુષ્ટને ત્યારે તમે શીદને શિક્ષા નથી કરતા ?
જેઓ આપણી સાથે વેરભાવ રાખે છે તેઓના ઉપર દયા
શીદને લાવવી જોઈએ ?

હિરણ્ય.—બારી, હું તેજ વિચાર કરું છું કે મારે હવે તેઓને
મારું બળ બતાવવું જોઈએ; પણ તેઓ અમર છે તેથી તેઓ
ધણ ગર્વિષ્ટ થઈ ગયા છે.

ક્યાંયું—તેઓ અમર છે તથાપી તેઓનો નાશ ઉતારવાને તમે
ક્યાં અસમર્થ છો ?

હિરણ્ય.—હું અસમર્થ તો નથીજ પણ હું અજરામર યાજ્ઞ,
ને પત્ની તેઓને મારું સંપૂર્ણ બળ બતાવું તો વધારે મારું;
એટલા મોટે હું તપશ્ચર્યા કરવાને મોટે મંદરાચળ પર્વતને વિશે
જાણ છું.

ક્યાંયું—સ્વામિનાથ, તમને આ વિચાર ક્યાંથી સુઝ્યો ? અહિં
તમારે શું સુખ ઓછું છે કે તમારે તપ કરવું પડે છે.

હિરણ્ય.—તપથી હું અમર થઈશ, અને ઇંદ્રાસન મેળવીશ. ત્યાં
હજારો દેવાંગનાઓને તારી દાસી કરી રાખીશ.

ક્યાંયું—તપશ્ચર્યા મહાકડિત છે, તમા અત્યંત સુખમાં રહેલા
જંગલના બચ્ચર કુખ કેમ વેકશે ? હું તમને પગે લાયું છું.
કે એ વિચાર મનમાંથી કઢાડી નાખો. હું અગાઉથી જાણુ-
તી હતી કે કાંઈ કુખ આવી પડનાર છે. મને આજે માઠાં
સ્વપ્ન આવ્યાં તે ખરાં પડે છે.

હિરણ્ય.—અહો રાણી, હું તપશ્ચર્યાની કઠિનતાથી કાંઈ ડરતો નથી. જો માણસને કાંઈ કામ કરવાની ઇચ્છા છે, તો પછી તેણે વચ્ચે આવતાં વિઘ્નને દૂર કરવાં જ જોઈયે.

કથાધું—પ્રાણપ્યારા, એ આપણું કામ નથી.

શાર્દૂલવિકીરિત વૃત્ત.

વિક્રાણાં જિવજંતુના મુરભર્યો વાયુ ટુંકારે જહીં,
પ્રત્યાઘાત ગળવતી નગ ચુકા, આતૂર ભક્ષે રહી;
દંટ્રા તિવ્ર જિહામણી રવિભણી ફાટી ભુમી કા'ડતી,
ત્યાંતો નિર્ભય તે રહે તપવિષે, જે મુક્ત સંસારથી. ૬૬

હિરણ્ય.—ધૂજે પર્વત વૃક્ષ જાય ઉપડી જેના પદન્યાસથી,
ચોંકી, જે લલકારતાં, મૃગપતિ નાસે સિંધો ત્રાસથી;
આલે ત્યાં વિષ્ણુ વ્યાજ આદિ લઈને પ્રાણિ છુંદાઈ જતાં,
શ્વાસે પક્ષિ પડે ભુમી ભય કશો, તેને અગણ્યે જતાં. ૬૭

૬૬ જે જગાએ માણસોને ફાડી ખાનારાં અને નાશ કરનારાં જનવરોનો અવાજ ઘડિઘડિ પવનના ધોંધાટમાં સંભળાય છે, જ્યાં એવા શબ્દમય પવનના ધોંધાટનો પ્રત્યાઘાત કરનારી ચુકા-એ જો અંદર જાય તેનો ભક્ષ કરવાને તત્પર થઈ રહેલી છે, જ્યાં પૃથ્વી ફાટી જઈને સુરજની સામું ખીહામણાં દાંત કહાડી રહી છે (શૂર્ય તપે તેથી પૃથ્વીમાં ચીરાડા પડી ઠામ ઠામ દડખાં પડી જાય છે,) ત્યાં એટલે એવી જગાએ દહેશત વિનાના થઈને તપ કોણ કરે કે જેઓએ સંસાર સર્વ છોડી દીધો છે તે; કેમકે તેઓને પોતાના શરીરનું શું થશે તેની ચિંતા વા કાળજી નથી.

૬૭. જે હોકારો કરે છે તો મૃગપતિ એટલે સિંહ ચોંકીને ભય પામી આડું અવળું જોયાવિના સીંધો ને સીંધો નાસી જાય છે, જેનો પદન્યાસ એટલે પગ અથડાય છે તો પર્વત ડોલી જાય

કયાધું—આહો પ્રાણપતિ, તમે એમ શું બોલો છો ? તમારાવિના હું અહિં કેમ જીવીશ ?

જેને દેખિ ઘડીઘડી ઉલટિને કુંડે જઈ બાઝતી,
ચુંબી નેત્ર નિહાળતાં રૂદયસું, આતૂર થૈ ચાંપતી.

વાણી જેનિ રસાળ સ્નેહમય હું શૂણી સદા રામતી,

તે હેતુ મહુ સૂખના ક્યમ મને, મુકોછ વીલાપતી; ૬૮

હિરણ્ય.—શને શાય કરે પ્રિયા નથિ કુંઠ એ નિત્ય વીયોગરે,

થાશે હું ફરિ આવતાં સુખતણો વીશેષ સંજોગરે;

છે વૈભોગ અનૂપમો અહિં ભર્યા તેમાં મદા મહાલજે,

તેથી દુઃખ વિસારિને સહજ આ વીયોગ તું ગાળજે. ૬૯

કયાધું—

ગીતીવૃત્ત.

રે આ પ્રિતમ વદો શું, ક્યમ તમવાણુ હું રહીશ એકેલી;

બળો સર્વ વૈભોગો, તમ જાતાં હું ઝુગી જઈશ બેલી. ૭૦

કુમુદ પ્રફલિત રંગે, શયિ સંગે તે સસી તજ જાતાં;

સંક્રાન્ધ પડે છે, નથિ જરિ ચિંતા જગત્ પ્રલય થાતાં. ૭૧

હિરણ્ય.—

વસંતતિલકા.

મિથ્યા અલી તજ કહું તુજ શોક હાથાં,

આલિંગને રિજવિ દે મુજને તું જાવા;

ક્યાં તું વિયોગયિ અતી કરતીજ ક્લેશ,

વૃદ્ધિ થતી વિધનથી રતિમાં હમેશ. ૭૨

છે ને ઝાડ ઉખડી પડે છે, જે ચાલે છે તો તેના પગ નીચે વીધુ
સાપ ઇત્યાદિ પ્રાણિઓ કચરાઈ જાય છે, અને જેના આસે,
એટલે જે આસ લેછે તો પક્ષિયો પૃથ્વીપર જાયેથી પડે છે, તેને,
એવા માણસને અરણ્યમાં જવાને શા ભય લાગે ?

કયાધું—

શિશ્વરિણિ વૃત્ત.

ન શોભે ઝો પ્યારા, તજવિ મુજને આ અવસરે,

કહું શું લજ્જાએ, તમ સમિપ જિહ્વા ન ઉપડે,

મગર્ભા સ્ત્રી નિયે, નવિન અભિલાષે રહિ ભરી;

નિહાળે સ્વામીને, અધિક રતિથી* તે ફરિકરી. ૭૩

હિરણ્ય.—રે પ્રાણપ્રિયા, તું આવાં વચનથી શીદને મને દુઃખી કરે છે. મારા ભાઈનું સંપૂર્ણ રીતે વેર વાળવાનો મેં નિશ્ચય કરીધો છે, મોટે મારે ગયાવિના નહિં ચાલે.

કયાધું—સ્વામિનાથ, મગર્ભા સ્ત્રીને મળવાને મોટે વિદેશ ગયલા પ્રરોધો પાછા આવે છે, કેમકે એ સમય સ્ત્રીને ઘણો કઠિન છે. પાછળથી સંયોગ થશે એ વાત દૈવાધીન છે, અને તમે મને આ અવસ્થામાં મુકીને જતા રહો છો. રે પ્રભુ, મારી શી વલે થશે ?
(એમ કહી આંખમાં આંસુ આણે છે.)

હિરણ્ય.—ખારી, તું શીદને રોય છે ?

(તેના આંસુ લુંછી નાખી ચુંબન કરે છે.)

કયાધું—મારું શરીરજીવ જશે, તો પછી મારું રક્ષણ કોણ કરશે ? મને લાડ કોણ લડાવશે ?

હિરણ્ય.—રે એમ શું બોલે છે ? અહિં હજારો સેવકો તારી હજુરમાં હાજર રહેશે.

કયાધું—તમે જાઓ છો તેથી મને ભરસો નથી રહેતો કે સધળું સાનકુળ રહેશે. શત્રુઓ મહા બળવાન છે, અને ધનુ ક્રોધને ઝંપે બેસવા દેનાર નથી.

હિરણ્ય.—જંબાસુરની પુત્રીને આવાં ખીકણ વચન નથી શોભતાં.

* રતિ=પ્રીતી.

ક્યાધું—મહારાજ, મને તો ખુબ ભય લાગે છે.

હિરણ્ય.—તને અહિં ભય લાગે તો તું તારા પિતાને ઘેર જાણે.

ક્યાધું—મહારાજ, જ્યારે તમે જવાને મોટે દૃઢ થઈ બેઠા છો,

તો તમોને વિદાય કરી મારે પીથેર જવું એજ વધારે સારું છે;

અહિં ભત્રીજો નાદાન છે અને પ્રધાન ખુબ બળવાન નથી.

હિરણ્ય.—અહિં ખારણું આગળ કોણ ઉભું છે.

(સખી આવે છે.)

સખી—મહારાજ, શી આજ્ઞા છે ?

હિરણ્ય.—જ પ્રધાનજીને અહિં તેડી લાવ.

સખી—ચાલી મહારાજ.

(જાય છે ને ઘોડોવારે પ્રધાનને તેડી આવે છે.)

પ્રધાન—મહારાજ, આપની શી આજ્ઞા છે ?

હિરણ્ય.—આ રાણીજીની ઇચ્છા એવી છે કે મારા ગયા પછી

પોતે પીથેર જઈ રહેવું.

પ્રધાન—વાહ વાહ મહારાજ, ખુબ સારું (મનમાં) ભલે એ એક

હેરાન કરત તે આજ્ઞા થઈ.

હિરણ્ય.—મોટે એમને ત્યાં પહોંચાડવાને યોગ્ય બંદોબસ્ત કરવો

કે કાંઈ અડચણ પડે નહિં.

પ્રધાન—જેવી મહારાજની આજ્ઞા.

ક્યાધું—પ્રધાનજી, મારી સાથે હોશીઆર માણસોને મોકલાવ

તો ખુબ સારું.

હિરણ્ય.—દેવતાઓ રખેને કાંઈ ઉત્પાત કરશે એમ એમને ભય

લાગે છે.

પ્રધાન—આહો, તેઓ શું કરી ચકવાના છે ? તેની તો કાંઈ

ચિંતા નહિં. પણ એમની જવાનીજ ઇચ્છા હોયે તો એ-
મને સહીસલામત પહોંચાડવાનો ઘટતો બંદોબસ્ત કરીશ.

(પડદામાં ઘંટ વાગે છે.)

હિરણ્ય.—અહો ઘંટ કેમ વાગે છે ?

સખી—મહારાજ જમવાની વેળા થઇ તેનો એ ઘંટ વાગે છે.

હિરણ્ય.—હં, એમ છે ? (ક્યાધુને) પ્રાણેશ્વરી, ત્યારે કેમ, આ-
પણે ભોજનશાળામાં જઈશું ?

ક્યાધુ—જેવી મહારાજની ઇચ્છા.

હિરણ્ય.—દક્ષી, માર્ગ બતાવ. (હોને બધા ભ્રમ છે.)

બીજો અંક સમાપ્ત.

અંક ૩ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—જંગલ.

પ્રધાન આવે છે.

પ્રધાન—અરે આ શું થઇ ગયું ? દાનવોનો નિર્વેશ થવાનો
વખત આવ્યો, પણ હું શું કરું ? મહારાજ રાજપાટ છોડી તપ
કરવાને મંદ્રાચળપર્વતપર ગયા તેને ધણો વખત તો થયો
નથી એટલામાં શી ઉયલપાયલ થઇ ગઇ છે ! જ્યાં દેવતા-
ઓનું નામ લેવાની પણ કોઇની હિમ્મત નોતી ચાલતી ત્યાં
આજ તેમનો મહિમા ગવાઈ રહ્યો છે. તેમની સત્તા ડેર ડેર
પ્રસરી રહી છે. જેને વસ્તુઓનો મહારાજે નાશ કરવા માંડ્યો

તે તે સધળી વસ્તુઓ હવે પાછી લોકો દેખશે; 'બ્રાહ્મણોનું' ને ઈશ્વરભક્તનું પરિબળ વધશે. દાનવ ધુળનો મહિમા મહારાજે વધાર્યો હતો તે પણ અરત થયો, તેઓને ભય પામીને પોતાનાં સ્થાન મુકીને નાસી જવું પડ્યું. મહારાજને ગયલા જાણીને ઈન્દ્ર જાગૃત થઈ ગયો. તેણે દાનવોનો ભારે પરાજય કર્યો. અરે હજારો મૃત્યુલોકને પામ્યા ને હજારો ધાયલ થયા, ને હજારો મારીપેડે નારી ગયા! અફસોસ-હું હિરણ્યકશિપુનો પ્રધાન, તેને પણ પોતાનું ગ્રામધામ છોડીને જંગલમાં રખડી રખડીને યુક્ષ્મામાં છુપાઈ રહેવું પડે છે. મહારાજે રાજ-પાટ મને સોંપ્યું હતું પણ હું તે શું કરું? બળિઆ શત્રૂની સામે મારું શું આલે? ધણીવારલગી સામે ટકી તો રહ્યો પણ કાંઈ જીવ આવ્યો છે? જાણ્યું કે આખર કાંઈ નથી વળવાનું ત્યારે નોકો, ખીજો શો ઇલાજ? જે રાજ્ય બળથી સંપાદન કરેલું છે તે બળથીજ સાચવી શકાય છે. જે રાજા ઉપરથી પ્રજાની પ્રીતિ ઘટવા માંડી છે તે રાજાનું રાજ્ય ધણા કાળસુધી નિભી રહેવું નથી. જોર જીલમથી ત્રાસ પામી ગયલી પ્રજા સદાય એમ ટાંપી રહે છે, કે, ડ્યારે સમય આવે કે આવણે દુઃખમાંથી મુક્ત થઈશે. ભીતરનું રૂપ બહાર પ્રગટ થવું નથી, પણ જ્યાં દાવ મારવાનો લાગ આવે છે કે સંહુ હોશીયાર થઈ જાય છે. ધણા લોકો જેઓની મહારાજ પ્રત્યની રાજ્યભક્તિવિષે સંશય પણ લઈ જવાનું કારણ નોતું તેઓ પણ સામા થઈ ગયા. બહુ સારું થયું કે મહારાણી પોતાને પીયર ગયાં નહિં તો તેનું વળી કોણ જાણે શું થાવ પણ તેને તો શું થવાનું હતું? દેવતાઓએ અબજાઓના

ઉપર કાંઈ હાથ કર્યા નથી, પણ રક્તજતાં તો થઈ જાત, અને તેમાં મારાથી કાંઈ હાથ દેવાત? મારું પોતાનું જ કેકાણું નથી તો તેમને હું શું કરત? મોટે જે યધુ તે ઠીકજ યધુ; તેઓ તો ક્યારનાં પોતાના પિતા જંબ્યાસુરને મળી ચુકાં હશે. પણ વાર તેની કેમ કાંઈ ખબર નહિં આવી? ખબર આવી હોય તોએ હું શું જાણું? આહિં મને કોણ કહેવા આવનાર છે? પણ જોગ પેલું કોણ આવે છે વાર?

(એક રાક્ષસ નામે સુખાહુ આવે છે.)

સુખાહુ—કોણ પ્રધાનજી? તમે આહિં ક્યાંથી?

પ્રધાન—કોણ સુખાહુ?

સુખાહુ—હા પ્રધાનજી, પણ તમે આહિં ક્યાંથી.

પ્રધાન—રે રે, તું નથી જાણતો દાનવકુળનો પરાજય થયો છે અને દેવતાઓનો મહિમા પાછો વધ્યો છે.

સુખાહુ—(આશ્ચર્ય પામીને) હંમ્! પણ મહારાજે સઘળું રાજ્ય-પાટ તમને સોંપ્યું હતું તે તમે શું કીધું?

પ્રધાન—હું એકલો શું કરી શકું? શત્રુઓને. ત્રાહ ત્રાહ તો કીધા પણ અંતે તેઓનો જય થયો. તેથી હું આહિં ફરતો ફરતો આવી ચડ્યો છું, તું ક્યાંથી આવે છે?

સુખાહુ—પ્રધાનજી આપ નથી જાણતા? રાણીસાહેબને પોતાને પિથર પહોંચાડવાને સેનાધિપતિને તમારો કહ્યું હતું તેથી સેનાધિપતિ કેટલાંક માણસોને પોતાની સાથે લઈ ગયા હતા તેમાં હું પણ સાથે ગયો હતો.

પ્રધાન—હમણાજ હું વિચાર કરતો હતો કે રાણીસાહેબ મહિ-

સલામત હયે તો પહોંચી ચુક્યાં હશે એટલામાં તું આવી પહોં-
ચ્યો એ બહુ સારું થયું. વાહ, સમાચાર શા છે ?

(સુબાહુ કાંઠ જવાબ નથી આપતો.)

તું કેમ બોલતો નથી ? મને એમ લાગે છે કે કાંઈ માઠી
વાત બનીછે. બોલ, બોલ, મને શીદને વધારે ચિંતા કરાવેછે ?

સુબાહુ—પ્રધાનજી હું શું કહું ?

પ્રધાન—વાર શાને લગાડે છે ? જે બન્યું હોય તે જલદીથી
કહી દે.

સુબાહુ—દેવતાઓએ તમને વિદ્ય કીધું તેમ અમને પણ કીધું.
ધણ વખતલગી તો અમને રસ્તે કાંઈ અડચણ નડી નહિં.
પણ જ્યારે મુસાફરીનો થોડોજ ભાગ બાકી રહ્યો ત્યારે આ-
ચીંતો તિવ્ર શંખનાદ થયો તે સાંભળતાંજ સેનાધિપતિ
તરત અમકી જાગૃત થયા, અને જોય છે તો સામે ઇન્દ્ર
આવીને ઉભો.

પ્રધાન—પછી, પછી ?

સુબાહુ—તેને દેખતાંજ,

મંદાક્રાંતા.

સામા સર્વે ઉલટિ અસુરે ઇન્દ્રને ઘેરિ લીધો,
બાણે વીંધ્યા તુરગ ભડક્યા નામતાં કોપ કીધો;
નાખી તેણે ફરતિ શરની જાળને રુહેજ છેદી,
ઉગ્યો જાણે અધિક બળથી, વાદળાં સૂર્ય ભિદી. ૭૪

૭૪ ઇન્દ્રને દેખતાંજ સુધળા દેવો એકદમ તેના ઉપર ઉલટી
પડ્યા ને તેને ઘેરી લીધો; તેને બાણો માર્યા, અને તે બાણમાંથી
ઇન્દ્રના ધોડાને કેટલાંક વાગ્યાં તેથી તેઓ કુદી નામવા લાગ્યા

પ્રધાન—પછી, પછી ?

સુબાહુ—ગોક્યા અશ્વો, ધરણિ ખાલુતા, રૈણુનુ અભ છાએ;
 તારા વનિહ રજ ગગનમાં, શસ્ત્ર ધાથી સુહાએ,
 શસ્ત્રો સામા, કંઠક મળતાં, ધોર શબ્દો કરે છે;
 પાડી ચીસો, વિર ભુમિ પડે, કોઈ અગ્રે ધસે છે. ૭૫
 શસ્ત્રો અમ્કે વિજિ સરખાં કાંઠ જાએ છ ત્યારે,
 રાણાએ છે અસુર રૂધિરે, ઇંદ્ર કેરા પ્રહારે;
 સાધી કેરાં ધડ પગતળે દાનવો ઘુંદિ જાએ,
 કોના ત્યાં તો રૂધિર સરિતે, શીર ટોપો તાણાએ. ૭૬

પ્રધાન—અરેરે, ઇંદ્રએ ત્યારે ખરેખરે ધાણુ વાળ્યો. પછી ?

સુબાહુ—ઇંદ્રે રોષે જગત ધુજવે, વજ્ર તે નીજ મારી,
 સેનાનીને હણિ અસુરમાં પાડ્યું ભંગાણુ ભારી;

તેથી ઇંદ્ર બહુ કોપાયમાન થયો, અને તેને જે ખાલુથી ધેરી
 લીધો હતો તે ખાલુની જાળને તેણે અપાટથી છેદી નાખી, અને
 વાદળોમાંથી જાણે અમણો તપતો સુરજ પ્રગટ થતો હોયની તેમ
 તે પ્રગટ થયો.

૭૫ સંગ્રામ થતાં અશ્વો-ધોડાઓ ચોંકતા હતા અને તેથી
 ઉછળતા અને પૃથ્વી ઉપર તેમના પગલાં પડતાં, પૃથ્વી ખોદાઈ
 જતી અને તેથી જે ધુળ ઉડતી તે ધુળથી-રૈણુથી અભ-વાદળ
 છવાઈ જતું ને અંધકાર થતો હતો, અને તેમાં શસ્ત્ર, હથિઆરોના
 ધા વાગતા તેથી વનિહરજ એટલે વસવદેવના ચણુગારા આકાશમાં
 ઉડતા હતા, તે જાણે તારા હોય એમ શોભતા હતા. સામસામા
 હથિઆર એક ખીજ સાથે અથડાતાં ભયંકર અવાજ થતો,
 અને વીર એટલે શૂરાઓ ચીસ પાડતા કેટલા પૃથ્વી ઉપર પડી
 જતા એટલે મરણુ પામતા વા ધાએલ થતાં પડતા, અને કેટલાક
 ચીસ પાડી આગળ ધસતા.

નાહા તેને પકડિ પકડી ખડ્ગથી વીંધિ નાખી,

આનંદો છે સચિપતિ જયે, કોઇ રાખ્યા ન બાકી. ૭૭

પ્રધાન—અરેરે, ઇંદ્રે તો ખરેખરે ત્રાસ વર્તાવ્યો. તેણે

એકલાએ સર્વનો સંહાર કર્યો, અફસોસ! અફસોસ!!

સુબાહુ—વીતી વસ્તુનો શોચ કીધેથી શું ફળ? થયું તે કંઈ નહિં થયું થવાનું નથી.

પ્રધાન—ખરી વાત છે પણ મને કંઈ સુઝ નથી પડતી, મારું

ચિત ભમી ગયું છે, રે શું દાનવકુળનો અંત પાસે આવ્યો?

રે મહારાજ, તમે ક્યાં ગયા? અફસોસ! અફસોસ!!

(એમ કહી દલગીરીમાં ગુમ થઈ જાય છે.)

સુબાહુ—પ્રધાનજી, તમે આમ કરો છો પછી ખીજનની શી વલે? તમે જનગૃત થાઓ, ને એનું પેર વાળો.

પ્રધાન—રે ભાઈ, હું શું પેર વાળું. મારા એકલાથી શું થાએ. (થોડીવાર પછી.) રે પણ તે મને મહારાણીના સમાચાર કાંઈ નહિં કહ્યા.

સુબાહુ—ઇંદ્રને દેખતાંજ રાણીની સાથેના સ્ત્રીવર્ગ તો બચ પામી નામી ગયો. રાણીસાહેબનું રક્ષણ કરવાને થોડાં માણસો રાખી બાકીના માણસો સાથે, સેનાધિપતિ ઇંદ્ર સાથે લડ્યો. ઇંદ્રે સેનાધિપતિનો અંત આવ્યો ને ઘણા માણસો મરી ગયાં, એ સમાચાર સાંભળતાંજ મહારાણી તો ખેદુદ્ધ થઈ ગયાં અને તેમજ મારા હોશ ઉડી ગયા. સઘળાનો મંહાર કર્યોને તેમની સાથેના માણસોની સાથે ઇંદ્ર આવ્યો. હું તેઓમાં હતો. અમારી હાર થવા આવી ને માણસો મર્યા કે હું તો જીવ લઈને નોડો. ત્યાર પછી મહારાણીને શું થયું તે હું જાણતો નથી.

પ્રધાન—અરે તેને કોણ જાણે ઇંદ્રે શું કીધું હશે?

સુખાહુ—ઇન્દ્ર તેને કાંઈ દુઃખ દેશે એમ મને લાગતું નથી કેમકે સ્ત્રીજાતીના ઉપર કોઈપણ દેવતા હાથ કરતા નથી બલકે તેમનું રક્ષણ કરવાને તેઓ તત્પર રહે છે.

પ્રધાન—પણ ભાઈ, મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ દેવતાઓની સાથે હદની બહાર દ્વેષ રાખ્યો હતો, તેનું પેર વાળવાને તેઓ તેની સ્ત્રીને કેમ નહિં દમે? પોતાનો દાવ આવે ત્યારે મામાની સોકડી મારવી કોણ ચુકે?

સુખાહુ—દુઃખ દે એમ લાગતું તો નથી પછી તો જે થયું હોય તે ખરું આપણે એમાં શું કરી શકીયે?

પ્રધાન—આપણે તો શું કરિયે? પણ મહારાજ પાછા આવશે તો આપણે તેને જવાબ શો દઈશું?

સુખાહુ—અરે એવો લાંબો વિચાર ક્યાં કરો છો? આપણે ત્યાલગી જીવતા હોઈશું ત્યારે કેની?

પ્રધાન—શા મોટે નહિં જીવતા હોઈશું? એ તોફાન તો મટી ગયું.

સુખાહુ—ઇન્દ્ર અહિં થઈ જશે તો પછી આપણે ક્યાં રહીશું?

પ્રધાન—હા ખરી વાત કહી, કદાચ તે આ રસ્તે આવશે ને આપણને દેખશે તો પછી ઉગરવાનો કાંઈ આરો નથી. મોટે બેહતર છે કે અહિંથી ખસી જવું.

સુખાહુ—હું પણ એમજ ધારું છું. મોટે બેહતર છે કે આપણે અહિંથી ખસી જઈ પેલા પર્વતોની ગુફામાં જઈ સંતાઈએ.

પ્રધાન—હા એ વાત મને ગમી, ચાલો આપણે જઈએ.

(બંને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ઈન્દ્રગું ભવન.

સચી આવે છે.

સચી—સ્વામિનાથના હજી સુધી કાંઈ પણ સમાચાર આવ્યા નહિં; તેથી મારે જીવ વિશેષ ચિંતાતુર થતો જાય છે. મારી સખીને ખબર કહાડવા મોકલી તે પણ હજી આવી નહિં.

(આમ તેમ ફેરા ફરો ચાહેમર ધારો ધારીને જુએ છે.)

રે સખીને પણ કેટલીવાર? ક્યારની ગઈ છે તે છતાં હજી લગી શું કર્યા કરે છે? આટલે તો દશવાર જઈ આવી હોય. હું શું થયું તે જાણવાને અધીર છું તે જાણે છે તે છતાં આટલી બધી વાર કોણ જાણે કેમ લગાડે છે? પણ હું ઉતાવળ કરું તેટલી તે શીદને કરે? મારા જેટલી જેને આતુરતા ક્યાંથી હોય? તોપણ બહુ વાર લાગી. માર્ગમાં કંઈ સપાટા મારવા ઉભી રહી હશે.

(વળી જુએ છે.)

વાહવાહરે સખી વાહ, તોં તો ઠીક કીધું! તને શોધવાને હવે ખીજું માણુમ મોકલું ત્યારે. પણ મોકલ્યાવિના છુટકો નથી. આટલી આખી વાર તે હોય! (જુએ છે ને એકદમ ખુશી થઈને) ઓ આવી, એની ચાલ ઉપરથી તો કાંઈ સારા સમાચાર લાવી હોય એમ દેખાય છે.

(સખી આવે છે.)

અલી તને તે કેટલી વાર, અત્યાર સુધી તું ક્યાં ઊંઘ્યા કરતી હતી?

સખી—બાપસાહેબ મને વાર લાગી છે? હું જરા રસ્તે થોભી પણ નથી.

સચી—વાર! ત્યારે આટલી બધી વાર તે ક્યાં લાગી? હું
ક્યારની આ બારીએથી પેલી બારીએ ને તે બારીએથી ઝર-
આમાં એમ તો તારી વાટ પાણીની પેઠે જોયાં કરતી હતી.

સખી—હું જરાક વારમાં પાછી આવી ને તમે મને આમ
કહો છો ત્યારે શું કરું?

સચી—મને તો એમ લાગ્યું કે કાળના કાળ ગાળી નાખ્યા.

સખી—તમને તો લાગેજ તો.

ગીતી વૃત્ત.

ધસ્થિત વસ્તુ કેરી, પ્રાપ્તિ થાતાં વીલંબ બહુ થાએ;

ઉત્કંઠિત જન સમજે, તેને ઘડિ થઈ પણ ક્યમકે વાહે. ૭૮

સચી—વાર બહુ સારું તને વાર નથી લાગી, પણ તું જે બખર
કહાડવા ગઈ તે તો મને હજીલગી કહેતીજ નથી.

સખી—બાઈસાહેબ, મારે શીર દોષ શીદને નાખ્યા છે? તમો
મને એક પુછો તેનો જવાબ દઈ રહું છું એટલામાં બીજું
પુછો છો. તમે મને જો તે કહેવા દીધું હોત તો આટલે
તો મેં ક્યારનું કહ્યું હોત.

સચી—વાર ત્યારે હવે એ બધું મુકી દઈને કહે કે શું છે?

સખી—દેવી, સુધળા દેવતાઓને આનંદના મેઘ વરસ્યા છે.
હિરણ્યકશિપુ મંદ્રાચળપર્વતનેવિષે અધોર તપ કરવા ગયો
અને પોતાનું સુધળું રાજ્યપાટ પ્રધાનને સોંપી ગયો હતો.
તે બધું ઉધું વળ્યું છે. દાનવો સુધળા નાસી ગયા છે.
રાજ્ય તેઓનાં હાથમાં રહ્યું નહિં અને પહેલાનાં કરતાં પણ
દેવતાઓનો વિશેષ મહિમા સુધળે પ્રકાશ થઈ રહ્યો છે.

દોહરો.

રૂંધ્યો અભિ પ્રગટતો, અધિક કરી બળ જોમ;

ધર્મ ભક્તિ ત્રાસે છુટી, નિકળી મધજો તેમ. ૭૯

સચી—અહો ! પ્રભુનું પરાક્રમ મુદા વિજયીજ છે.

સખી—મહારાજના પરાક્રમની કોણ તુલના કરી શકે ? એવા પતિને પામ્યા છે તેમાં તમારું પણ કાંઈ ઓછું ભાગ્ય છે ?

સચી—વાર હવે લવારો કર્યો છાંડી દઈને, મને કહેતી કે તેમની તું શું અપ્પર લાવી ?

સખી—બાઈજાહેબ, મહારાજ તો ક્યાં ગયા છે તે મને કોઈથી માલમ પડ્યું નહિં. પણ ઓ પેત્રા નારદજી આવે છે તેમને અપ્પર હોય. ત્રેલોકમાં શું બને છે તે એમને કાંઈ અબલપ્ત નથી રહેતું, તેથી તેડને પુછશો તો જો હોય તે બધું કહેશે.

(નારદજી આવે છે.)

સચી—પંધારો, મુનીશ્વર, પંધારો.

નારદ—કહ્યાણ થાઓ, ઇન્દ્રાણી કહ્યાણ થાઓ.

સચી—પ્રિય સખી, પેલું આમન લાવ. (સખી લાવે છે) ખી-રાજો રૂપી.

નારદ—મહારાજ ઇન્દ્ર કાંઈ અહિં જણાતા નથી ?

સચી—ના મહારાજ, તેહ કાંઈ ગયા છે.

નારદ—અહો પતિવ્રતા તે ક્યાં ગયા છે તે તને માલમ નથી ?

સચી—ક્યાં ગયા છે તે મને કહ્યું નથી, પણ પૃથ્વીઉપર ગયલા જણાય છે.

નારદ—અપ્પર છે, ક્યાં ગયા છે, એ તમને કેમ કહેવાય ?

સચી—મને કેમ નહિં કહેવાય ?

નારદ—હું શું કહું? પૃથ્વીઉપર શું કારણસર ગયા છે તે જાણો છો?

સચી—ના રૂપીરાજ, હું શું જાણું?

નારદ—હે દેવી, આપ જાણતાં હો તો તેમને જવા પણ દો?

સચી—શા મોટે નહિં જવા દર્જો? પૃથ્વી ઉપર જાય તો કંઈપણ ક્રમને મોટે જાય ખીજી તો શું કારણ હોય? અને તેમાં હું શીદને આડી પડું?

નારદ—અહો દેવી, તમારા સ્વામિ મહાપરાક્રમ કરવા ગયલા છે! એવું પરાક્રમ તો કોઈથી નહિં થાય!

સચી—મુનીશ્વર આપ મને ઉચ્ચાટમાં નાખો છો.

નારદ—આપને ઉચ્ચાટ થાય એમાં નવાઈ શી છે? આપનો સમાગમ એઓ થાય એવાં કાર્ય સુરપતિને કરતાં જોઈને મને તમારી કેમ દયા નહિં આવે?

સચી—નારદજી, મને કહી દો શું છે? મહારાજ શું કોઈ સ્ત્રી ઉપર મોહિત થયા છે?

નારદ—જ્યારે મારી પાસે કહેવડાવો છો ત્યારે કહું છું કે મને તો એમજ લાગે છે.

સચી—(આશ્ચર્ય પામીને) અહો રૂપીજી તમે શું કહો છો?

નારદ—મને જેવું લાગ્યું તેવું મેં કહ્યું?

સચી—રે અક્ષોસ, પૃથ્વી ઉપર એવી કોણ છે કે જે મારા સુ-ખનો ભંગ કરવા તત્પર થઈ છે?

નારદજી—

इन्द्रवज्रा छंद.

માગ્ય જનો, મોટિજ વસ્તુ જોએ;

સંતોષ આપે નવ અન્ય કોએ;

રે રાજ્યહંસો કદિ માતિ પાખે,

ના અન્ય કેરો રમ સ્વાદ આખે.

૮૦

સચી—મારી ઉત્કંઠા શીદને વધારો છો? એવી કોણ છે તે મને કહી દો?

નારદ—શું કહી દેવડાવો છો? તે મુંદરી મહાબળવાન દૈત્યની પુત્રી છે અને વિશેષ બળવાન દૈત્યની સ્ત્રી છે.

સચી—(આશ્ચર્ય પામીને) અરેરે, મહારાજનું મન દૈત્યની સ્ત્રી ઉપર ગયું! રે ભગવાન હવે મારી શી વલે?

નારદ—દેવ સુરપતિનો હેતુ જો પાર પડશે, તો પાછળથી મોટો ઉત્પાત થશે. હિરણ્યકશિપુ ક્રોધાયમાન થઈ શું નહિં કરશે તે સુઝવું નથી.

સચી—મુનીશ્વર, તમારાં એક પછી એક નીકળતાં વચન મને અધિક અધિક તિવ્ર બાણની પેઠે ભિદી નાખે છે. આ માં-ભળી મારી છાતીમાં શું દરદ થાય છે તે હું કહી શકતી નથી; જાણે આશ્ચિંતી—

નારદ—સતી, એવું દુઃખ થાય એમાં નવાઈ શી? પોતાના સ્વામિને વિશે જેનો સર્વ સ્નેહ ઠરી રહ્યો છે તેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીથી સ્વામિનું લંપટપણું કેમ સહન થાય?

સખી—રૂપીજી, દેવીની સાથે આવી રીતે વર્તવું મહારાજને ઘટવું નથી. જ્યાં ત્યાં જો આપણનેજ દેખી રહ્યું છે તેને છેહ દેવો એ રૂઝું કામ નથી.

નારદ—અને તેપણ કોની સ્ત્રી? જે દેવાતાઓનો કદો વેરી તેની.

સખી—જેના પડખાયાથી દૂર રહેવું જોઈએ તેનો સંગ કરવો.

નારદ—

માલિનિ વૃત્ત.

ભિલડિ પુકળ પોતે, ઇશ જોગીશ ધાયા;

અજ મતિ યઇ ભ્રષ્ટા, જોઇ ના નીજ જાયા;

શશિ ગુરૂ કળલે, લોભિયા છાંડિ લાજ,

વિપરિત નિત યાએ જ્યાં ધુમે કામરાજ. ૮૧

સચી—(ધણા ઊંડા દુઃખી વિચારમાંથી જાણે બોલતી હોય તેમ)

અરેરે, એમણે એમ પણ વિચાર નહિ કર્યો, કે હું આ કરું

ધું તે ઘટારત છે કે નહિં.

નારદ—

બનુષ્ટુપ હંદ.

યથો મોહે લીન ના તે, રહે રોક્યો વિવેકથી;

મદીરે મસ્ત માતંગ એંકુશે વશ રે નથી. ૮૨

સખી—(ધીરજ આપતી હોય તેમ) દેવી, તમે શીદને શોક કરો

છો ? મહારાજ આપનો તિરસ્કાર થાય એવું કંઈ કામ કરે એમ

મને નથી લાગતું.

સચી—સ્વામિનાથ નમેરા થાય એ સંભવતું તો નથી. મુની-

ધર તમે નજરે જોઇને આવ્યા છો ?

નારદ—હું અહિં આવ્યો, એટલે પાછળથી શું થયું તે હું ક્યાંથી

જોજી. જે હેતુથી આયુઝમાત્ પૃથ્વીઉપર ગયા છે તે મેં તો

કહી દીધો, પૃથ્વીઉપર શું થાય છે તે જોવું હોય તો આલો હું

ખતાવું.

સચી—સખી, મુનીધરે આ બહુ રૂડી વાત કહી. આપણે

પૃથ્વીઉપર જઈને જોઇએ કે મહારાજ શું કરે છે.

સખી—હા બાઇસાહેબ, આલો ત્યારે, જે હાથે તે માલમ પડી

આવશે.

સચી—જા, ત્યારે તું આપણે જવાની તજવીજ કરી આવ.

સખી—જેવી દેવીની આગા. (ભય છે.)

નારદ—હે દેવી, મને બહુ માહું લાગ્યું કે સર્વ દેવતાના અધિપતિ થઈને આયુષ્માન્ આમ કરે એ સારું નહિં. તેમજ એવી વર્તણૂકથી તમારા દીલને ફેટલું દુઃખ થશે એ વિચારથી મારા મનમાં બહુ કલેશ થયો. મોટે એવું નહિં કરે તેમ ઉપાય થાય તો બહુ સારું એમ ધારી હું અહિં આવ્યો; કેમકે તમારાવિના એમને એવું કરવાથી કોણ વારી શકે?

સચી—હું તમારી ઘણી ઉપકારી છું.

નારદ—જો જવું હોય તો વહેલાં ચાલો. (સખી આવે છે.)

સચી—સખી કેમ છે ?

સખી—દેવી, કાંઈ વિલંબ નથી; આપની આગાનીજ હું વાટ જોજી છું.

નારદ—ત્યારે, ઉઠો હવે જઈયે. (સદ્ગળાં ભય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ—અરણ્ય.

ધન્દ્ર, માતલી, ઉભા છે, અને કયાધુને રથમાં બેસાડી છે.

માતલી—આયુષ્માન્, આપ રથમાં બિરાજો તો હું રથ હાંકી મુકું.

કયાધુ—(રોતી રોતી) રક્ષણ કરો, રે કોઈ રક્ષણ કરો. હું ક્યારની પોકાર કરું છું તે છતાં મારી વારે કેમ કોઈ નથી ધાતું? હાય હાય, કેમ કોઈ બોલતું નથી? નિરાધાર મૃગ-

લીનું પારધી શું હરણ કરી જશે? રે મારું ચિત્ત ભ્રમણ
 યશું છે, મને કાંઈજ સુઝતું નથી કે શું કરવું? આ ઘેર અરણ્યમાં
 એકલી હું શું કરું? અહો જંગલના જનાવરો, તમે આવીને
 મને કેમ ચીરી નાખતાં નથી? માત પૃથ્વી, તું સતિ છતાં
 સતીનું દુઃખ કેમ નથી જાણતી? હજારો વસ્તુને તું તારામાં
 સમાવી નાખે છે તે છતાં મેં તારો શો અપરાધ કીધો કે તું
 મને માગ નથી આપતી? રેરે, મહુ કોઈ મારીબણી નિર્દય
 થઈ ગયાં છે, ઓ પ્રભુ!—

(એમ કહી દુસઠાં ખાતી થોડોવાર મુઠો ચુપ થઈ જઈ વળી ઓઝોતી.)

દોહરો.

નિર્દય જન્મ શિદ મદ્ય યૈ, મરણ ન દે આ વાર;

પણ ભુલિ કયમ ચુણ તું તજે, આ ફૂટતાજ અપાર. ૮૩

હિન્દ્ર—સુંદરી, તું શીદને આમ આફંદ કરે છે?

ક્યાયું—રેરે, મને પકંડી ધમકી જાય છે ને વળી કહે છે કે શી-
 દને આફંદ કરે છે! ઓ પ્રભુ!

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઓ પ્રાણનાથ વસતા દુર કયાં જઈને,

કુણે પળે છ તમ પ્રાણ પ્રિયા લઈને;

૮૩ રે ઓ જન્મ, તું નિર્દય છતાં, આ વખત મદ્ય-દયાળુ થઈ
 શિદ એકા છે? અને તું મને મૃત્યુ કેમ નથી મોકલતો? પણ રે
 હું તો ભુલી ગઈ; તું તારો જે સ્વભાવ તે કેમ મુકે! નજ મુકે,
 તેં મારા ઉપર દયા નથી આણી પણ ઉલટો વધારે ફૂર ધાતકી
 યથો છે. એ દયા નથી પણ ધાતકીપણું છે. કેમકે મરણ તો મારું.

રે સિંહ આવી મુજને દુઃખથી મુકાવો,
 ગાળે છ ભક્ષ તમતાણું અજ કયાં લજવો. ૮૪
 (ગાળે વાર રહીને.)

આ તાત હું વિલપતી તમ પુત્રી ન્યાળો,
 શું મર્વ દાનવ તમે નિરમાલ્ય થાઓ;
 શત્રુ રિજી કુળ કલંક અધાર નાએ;
 નામદ પણ હરણ પુત્રિતાણું ન માંએ. ૮૫

ઈન્દ્ર—આ રાણી, મિથ્યા આક્રંદ કરીને ઘાંટો દુઃખવવો એમાં
 શું ફળ, આહિં ગમે તેટલી જીમ પાડવામાં આવે તોપણ તે
 કોઈ માંભળનાર છે ?

ક્યાધુ—રે તેમાંજ તમે મને આહિં દમો છો. દમો દમો જેટલું
 દમાય તેટલું.

માતલિ—આયુઃમાન, એને તમે શું કરશો ? મોટે હવે આપ
 વિલંબ છાંડો તો આપણે જઈએ.

૮૪ આ પ્રાણનાથ, તમે આઘા કયાં જઈને મેકા છો ? તમા-
 રી વહાલી સ્ત્રીને આ કુટ લોકો લઈને જતા રહે છે. તમે
 સિંહ થઈને મને કેમ લઈ જવા દો છો, આવીને મને મુકાવો.
 મને જેઓ લઈ જાય છે તેઓ તો તમારું ભક્ષણ છે. તમા
 છતાં એ ભક્ષણરૂપ પ્રાણી ગાળી રહ્યાં છે એ શું ? તમે તમારું
 અજ કયાં લજજવો છો ? એ ગાળી રહ્યાં છે તેથી તમારાં
 અજને નીચું જોવાનું થાય છે.

૮૫ આ પિતાજી તમારી પુત્રી આહિં કલ્પાંત કરે છે તે તમે
 જીઓ ! તમે સઘળા દાનવો (દૈત્યો) નિરમાલ્ય-પુરુષાર્થ કયાં
 આઈ મેસો છો ? જેઓ તમારા શત્રુ છે તેઓ આનંદ પામી ત-
 મારા આપ્તા કુળમાં મોટું-અધાર કલંક આણે છે, જેઓ નામદ
 હાય છે તેઓ પણ પોતાની છોકરીને કોઈ લઈ જાય છે તો તે
 સહન કરતા નથી.

ઇન્દ્ર—તું ખરું કહે છે; માટે લાવ હું રથમાં ખેસું.

(રથમાં ખેસવા જાય છે.)

કથાધું—

સાક્ષી.

ખસખસ પાપી અહીંથી, શીદ આવે મુજપાસ;

પતિવ્રત છુટવા વ્યર્થ શું, ધરે ધૂપી દિલ આશ. ૮૬

ઇન્દ્ર—અરેરે તું શાને ગભરાય છે? તારા મનમાં તું જોડા વિચાર નહિ લાવ. શું તારી ઐમ ઇચ્છા છે, કે હું રથમાં નહિ ખેસું? હું તારી પાસે નથી ખેસવાનો, તું શીદને ચિંતા રાખે છે?

કથાધું—

મુજંગી હંદ.

અરે ઇન્દ્ર ચિન્કાર સાચે તને છે,

વિના વાંક હું નારને તું દમે છે;

શું ખાવી સદા દેવની ધર્મ રીતી,

લવો સર્વથા શીદ તો અન્ય નીતી. ૮૭

અરે શૌર્ય આવાં તું તો શું ખતાવે,

નથી સ્વામિ મારા, તને લાજ નાવે;

દિશે હોય તિગ્માંશુ તો ધુપિ જાએ,

નિચા આગિઆ જે પછીથી જાણાએ. ૮૮

૮૭ અરે ઇન્દ્ર તને ચિન્કાર છે, કેમકે, હું અખજા જેણે કાંઈ વાંક નથી કીધો તેને તું દુઃખ દે છે. શું દેવતાઓની આવીજ ધર્મ પાળવાની રીત છે? જો ઐમ છે તો ઐ નીતિ પ્રગટ નહિ કરતાં જીવીજ નીતિ શું કરવા ખતાવો છો? તેનો લવારો શીદને કરો છો.

૮૮ અરે તારાં પરાક્રમ આવાંજ ખતાવતો ફરે છે? મારે ધણી મારી પાસે નથી તે છતાં તું થરમાતો પણ નથી (તે હતા

મહૂ પારકી વસ્તુ લેતાંજ લાજે,
 પતી સ્વર્ગનો ચોર કર્મેથી રાજે;
 પરસ્ત્રી લઈને થયો કોણ સુખી,
 કરે પાપ નિશ્ચે તને એજ દુખી. ૮૯
 શૂરા હોય તે શૂરસું આપડે છે,
 વિના કલીવ કો કલીવ સાથે લડે રે;
 મૃગી પામથી સિંહનું વેર લેવા,
 મહે ધ્યાન તે બોલની નીચ કેલા. ૯૦

ત્યારે ક્યાં ગયો હતો.) દિવે એટલે દિવે નિગ્માંથુ એટલે નીક્ષણુ જેના કીર્ણુ છે એવો મૂર્ય, પ્રકાશમાન હોય છે તે વખત સંતાઈ જાય છે અને મૂર્ય અસ્ત થાય છે ત્યારે પાછળથી બહાર નીકળી આવે છે, તે નીચા—હલકા આગીઆ કહેવાય છે. (મત-લખ કે હિરણ્યકશિપુ ગયા પછી તું આવ્યો છે એ હલકાવણું છે.)

૮૯ તમામ લોકો પારકી વસ્તુ લેતાં શરમાય છે અને તું તેને તો શું પણ આપ્તા સ્વર્ગનો ધણી થઈને ચોરી કરે છે, પણ પારકા માણસની સ્ત્રીને લઈ જઈને એવો કોણ છે કે જે સુખી થયો છે? તું મને લઈ જાય છે એ મોટું પાપ છે અને તેથી તું ખરેખર દુઃખી થયાવિના રહેવાનો નથી.

૯૦ જે ખરેખરા શૂરા હોય છે તેઓ હલકાની અથવા ખીજ કોઈની સાથે લડતા નથી પણ જે શૂરા હોય છે તેઓની સાથેજ લડે છે. અને હીજડાની સામુ લડવા કોણ જાય? ખીજ કોઈ નહિં, પણ જેઓ પોતે હીજડા હોય છે તેઓ (મતલબ કે તું જો ખરે શૂરા હોય તો હું અબળા સ્ત્રીનાઉપર હાથ નહિં કરે.)

ઈન્દ્ર—

હરિણીપુતા વૃત્ત.

શિદ આ કટ્ટુ વાયક તું કહે, દુઃખ નહીં લવકો પુજને સહે;
પુજ જેવિ વિસુંદર વેલિને, કવાણુ પુષ્ટ થશે જન છેદિને. ૯૧

કયાંકું—

માલિનિ વૃત્ત.

ખસ કર ખસ આવી તું હવે કુષ્ટ વાણી,
ખિતર ભુંડું છુપાવે ખાલ મૂરખ આણી;
અમળ કનક મ્યાને તિવ્ર છે અપૂર્ણ જાણે,
ન્યુન હજિ છળ છે શું, શું મને મૂર્ખ નાણે. ૯૨

મિંહે દુઃખ દીધું હોય તેનું પેર આન એટલે કુતરે ગરીબડી
મૃગલી એટલે હરણી પાસે લેવા માગે છે તો તેને કેટલો નીચ
કહેવો? (હિરણ્યકશિપુએ દુઃખ દીધું તેની મામુ તાર નહિં ચાલે
મોટો ખેતી રહ્યો, ને તેનું પેર હું અખળા સ્ત્રીના ઉપર તું કહાડે છે
એ કેવી હલકાઈ?)

૯૧ તું આવાં કડવાં વચન શીદને ખાલે છે, તને કંઈ પણ
ધન કરવાની કોઈની મરજી નથી. વિસુંદર એટલે ધણીજ
શાભીતી વેલ હોય તેના જેવી તું છે. એવી શાભીતી વસ્તુને
છેદીને કીચો માણસ સંતોષ પામશે? કોઈ નહિં.

૯૨ હવે ખસ કર, આવી કપટ ભરેલી વાણી નહિં ખાલ; ખ-
હારથી તું સારં સારં ખતાવે છે, પણ તારં અંતઃકરણ ઘણું
ભુંડું છે, તે કયાં છુપાવી રાખે છે? અમળ એટલે નિર્મળ કનક
એટલે સુતાના મ્યાનમાં પ્રાણ લઈ લે એવી તરવાર જેમ છુપેલી
હોય છે, તેમ તને છે—હજી છળ કરવો—મને છેતરવી ખાકી (ન્યુન)
છે? શું તું એમ જાણે છે કે હું કેવળ મૂર્ખ—ખેવકું છું ને
કંઈજ સમજતી નથી?

ધન્દ્ર—

હરિણિપ્તના વૃત્ત.

ચતુરા શિદ રોષ કરે અતી, તુજવિશે નયિ દુષ્ટ મને મતી;
ભરસો ધર તું મુજ વેણમાં, કપટ ગુપ્ત રહે નવ નેણમાં. ૯૩

કથાધુ—

ધરવો ભરસો તુજમાં ઘટે, વસતું વાણિ પ્રમાણજ લંપટે;
પલટીરૂપ ગૌતમિને છળી, દ્રગ સહસ્ત્રજ સાક્ષિ દિવે ભલી. ૯૪

માતલિ—આયુભાન્, જે નહિં સમજે તેની સાથે માયું ફા-
ડાયી શું ફાયદો ?

૯૩ ઝો ચતુરા ઝેટલે ચતુર સ્ત્રી—(મતલબ કે તું સધળું સમજે
ઝેવી છે.) તું આટલો આખો શાને ગુસ્સો કરે છે ? તારે
મોટે મારા મનમાં કાંઈ પણ નફારા વિચાર નથી. તું મારા બો-
લવા ઉપર ભરસો રાખ, જો માણસના દીલમાં કપટ હોય તો તે
ધુપું રહેતુંજ નથી; તે તેની આંખમાં જણાઈજ આવે છે.

૯૪ (મરડાટમાં) તારા જેવા માણસ ઉપરજ ભરસો રાખવો
જોઈયે. જેઝો લંપટ હોય છે તેઝોનાંજ વચન ખુલ્લું સાચાં
હોય છે—જુડું તેઝો બોલતાજ નથી. ગૌતમીને ઝેટલે ગૌતમ
રૂપીની સ્ત્રીને, વેશ પલટી (બદલી) ને તેં છેતરી, ઝેનું પ્રમાણ
શું જોઈએ છેઝે ? તારા શરીરઉપર હજાર આંખ છે, તે વાતની
ખરેખરી શાખીતી કરી આપે છે. (ગૌતમરૂપીની સ્ત્રી અહ-
વાઉપર ધન્દ્ર મોહિત થઈ ગયો હતો, તેથી તેણે ગૌતમરૂપીનું
રૂપ લઈને રૂપીની ગેરહાજરીમાં અહવાને છેતરીને, તેની સાથે
સંભોગ કાઢ્યો. તેથી, તે વાત જ્યારે ગૌતમે જાણી ત્યારે ધન્દ્રને
શાપ દીધો કે તારે શરીરે હજાર ચોની થજો. તે પ્રમાણે તર્ત
થયું. ધન્દ્ર પછી ખુલ્લું કાલાવાલા કરવા લાગ્યો, ત્યારે પછી
રૂપીએ કૃપા કરી તેની હજાર આંખ કરી નાખી.)

ધન્દ્ર—સારથી, એ આ પ્રમાણે બોલે છે તેમાં જરા આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. એના દીલમાં અત્યંત દુઃખ થતું હશેજ, અને દુઃખનીમારી એ એપ્રમાણે બોલે તે ઉપર આપણે લક્ષ નહિં આપવું જોઈએ.

કયાધું—મહારાજ, તમે આ પ્રમાણે સમજો છો તે છતાં મને શાને પકડી રહ્યા છો? મારા જીવને કેટલું દરદ થાય છે તે, રે, હું લાચાર છું કે મારાથી નથી બતાવી શકાતું.

ધન્દ્ર—મારું હૃદયું કંઈ વર્જનું નથી. કેટલું દુઃખ થતું હોય તે હું સારી પેઠે સમજી શકું છું અને તેથી દયા પાજી છું.

કયાધું—અરેરે તમને દયા આવ્યા છતાં તમે મને કેમ નથી જવા દેતા? મહારાજ, મેં આપનો કાંઈ અપરાધ કીધો હોય તો ક્ષમા કરો. મારો જીવ ભ્રમણમાં છતાં મારાથી જે કાંઈ બોલાયું હોય, તે ઉપર તમારે વિચાર કરવો નહિં જોઈએ.

ધન્દ્ર—તે ઉપર હું વિચાર કરતોજ નથી.

કયાધું— **લલિત હંદ.**

ફરિ ફરી હું તો પાપ લાગુરે, પ્રભુ મુકો મને એજ માગુરે;
જિવત દાનથી એ વિશેષ છે, કદિ ન એ રૂણેથી છુટીશરે. ૯૫
અધમ પ્રાણિની પ્રાર્થના ફળે, મુજસરીખિ નિર્મૂખ્ય શું વળે,
સુર સહુ દયાથી વિરાજતા, અધિપતી તમે યોગ્ય છાજતા. ૯૬

૯૬ જે હલકામાં હલકા પ્રાણીઓ હોય છે, તે તમારી પ્રાર્થના કરે છે તો તેના ઉપર તમે કૃપા કરો છો, અને તેનું માગેલું આપો છો; તે છતાં મારા જેવી તમારા કાલાવાલા કરે છે તે છતાં તેને શું વીહીલે મહોડે પાછી મોકલશે? સઘળા દેવતા શાભે છે, શા વડે? દયાથી. અને સર્વ દેવતાના તમે તો ઉપરી છો. એ પણ ઘટારતજ છે. (મતલબ કે તમે પણ ઘણાજ દયાવાળા છો.)

પિડિત છું ધણી ગર્ભ ભારથી, ઉચરું શું મરી જાઉં લાજથી;
ગતિ નથી વધુ શું કહું કથી, ગઈછે છેક હાંસી હું આસથી. ૯૭

(એમ કહી ગતિ ભંગ થઈ જઈ ગોડોવાર લગી મુગો રહે છે.
ઈન્દ્ર કંઈ જવાબ નહિં દીધો ત્યારે ગોડોવાર પછી).

નિરખિ નીચ નારીની આ સ્થિતી, સદય થાય છે દુષ્ટરે મતી;
જગત નાથની પત્નિ ટળવળે, મુરપતી દયા તોય ના ધરે. ૯૮
ઈન્દ્ર—અરે આવાં વચન સાંભળી મારું હૃદય ભેદાદ્ય જાય છે,
પણ શું કરું? લાચાર છું.

ક્યાંકું—

ઘટિત કૃત્ય શું આ લહો તમે, નહિં નહીં બુલો દેવ કો સમે;
લહુંછે દોષ એ દેવનો અતી, ભમિત જે તમારી કરે મતી. ૯૯
(એટલામાં આગ્રે સચી અને સખી આવે છે.)

સચી—નારદજી બહાનું કહાડી સટકી ગયા ?

સખી—નારદ જાદુને કહી આપ્યા હશે એમ મહારાજ રખેને
જાણશે, એટલા માટે તેઉ જતા રહ્યા.

સચી—તે તો આ અરણ્યમાં આપણને મુકીને ચાલ્યા ગયા.

સખી—અને જગા પણ એજ બતાવી તો; પણ અહિં તો કોઈજ
જાણતું નથી.

સચી—ત્યારે હવે આપણે ક્યાં જઈશું? (થોડી વારે) પણ રાખ
(કાન દધને) આટલામાં કોઈ સ્ત્રીનો શબ્દ સંભળાય છે. જો-
ની તું કાન દધને સાંભળ-તને સંભળાય છે કે નહિં?

સખી—(કાન દધને સાંભળે છે) હા દેવી, કંઈ અવાજ આવે છે
પરો. ધણોજ ઉદાસ, દલગીરી ઉપજાવે એવો સ્વર સંભ-
ળાય છે.

સચી—ચાલ આગળ, આપણે ત્યાં જઈ જોઈએ કે શું છે.

સખી—જેવી તમારી આજ્ઞા.

(બંને આગળ ચાલે છે. થોડે લગી જઈને અટકે છે.)

સચી—સખી, પણે કોઈ માણસો હાથ એમ જણાય છે; નહિં વાર ?

(બંને ધારીને જાય છે.)

સખી—દેવી, ખરી વાત કહો છો, એ તો મહારાજ પોતેજ છે.

સચી—મને એમજ લાગે છે. અને શોકાતુર શબ્દ પણ અ-
હિંચીજ આવે છે.

સખી—આપણે એમ જઈશું તો મહારાજ દેખશે અને પછી તેમનો ખરો હેતુ જણાય નહિં—મોટે તેઓ પેલી ઝાડી આગળ ઉભેલા છે તે ઝાડી પાછળ શરીર ગુપ્ત રાખી આપણે ઉભા રહીશું તો ખરું જણાયે.

સચી—પ્રિયસખી, તું ખરાબર કહે છે. મોટે ચાલ એમજ કરીએ.

(બંનેજણ આગળ ચાલે છે.)

સચી—સખી, હવે તો ધીરેધીરે શબ્દ પણ સંભળાય છે.

સખી—દેવી આપ જોલશો તો મહારાજ એતી જશે કે કોઈ છે, મોટે જાનામાના ચાલો આપણે તહાં જઈ ઉભાં રહીએ.

સચી—હા, એ વાત તું ખરી કહેછે. ચાલ.

(બંને ઝાડીપાછળ જઈ ગુપ્ત થઈ ઉભાં રહે છે.)

કયાધું—અહો સુરપતિ, તમે કેમ કંઈ દયા નથી લાવતા ? અરેરે આવી સ્થિતિમાં આવી પડી છું તેના કરતાં તો હું મુઠ્ઠા હોત તો વધારે સારું ! ઓ મારી માતા ! ઓ જનની ! આવું કુઃખ ખમવાને તું મને શીદને જન્મ આપ્યો.

સચી—સખી, નારદે કહ્યું તે ખરું લાગે છે, પણ એ સ્ત્રી તો આમ કહે છે ત્યારે શું દેવ એનાઉપર પોતાનું બળ વાપરશે ?

સખી—દેવી જીઓ જીઓ મહારાજ શું કહે છે તે તો સાંભળો.

ધન્દ્ર—અહો રાણી, મિથ્યા શાને ક્લેશ કરે છે ? વારે વારે શું કહું કે તને દુઃખ દેવા હું નથી ઇચ્છતો.

ક્યાધું—મહારાજ, તમે દુઃખ નથી દેતા તો આ શું કરો છો ? મને ક્યાં લઈ જાઓ છો ?

ધન્દ્ર— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રાણી દુઃખ ઘડી ઘડી શિદ લવે, મિથ્યા વિચાર્યાવિના,

નાખું શું દરિયે અધોર રણમાં, ડિંવા તને ખેડિમાં;

સ્થાઈ મૂખ અનૂપમો જહિં વસે, જે વ્યર્થ ઇચ્છે મહ;

રોએ સ્વર્ગ મળે છતે મહજ તે, આતર્થ પામૂ બહ. ૧૦૦

સચી—(રોપથી) નિર્લિંગ, એને સ્વર્ગમાં લઈ આવવી છે કેમ ?

સખી—મહારાજ, તમે નથી જાણતા કે આહિ દેવી હામાં રહિને બધું સાંભળ્યાં કરે છે ?

ક્યાધું— વસંતતિલકા વૃત્ત.

રે સ્વર્ગને શું હું કરું થઈ સ્થાન ભ્રષ્ટ,

નિશ્ચે મરીશ અચિરે, મહિ દેહ કષ્ટ;

ધન્દ્ર—અરે તારી અમે ત્યાં અત્યંત મંમાળ લઈશું. પછી ?

૧૦૦ છેલી ખેલી પ્રી-જે જગાએ અનુપમ એટલે જેનાં જેવાં ખીને કાંઈ નથી તેવાં સુખ સ્થાઈ એટલે નિરંતર રહેલાં છે, અને જે જગા પામવાને સુધનાઓ ફેગટ આશા રાખે છે એટલે આશા રાખે છે પણ મળતી નથી; તેવી જગા-તેવું સ્વર્ગ તને શ્રમવિના મહેજમાં મળે છે, તે છતાં તું ક્લેશ કરે છે તેથી હું વિસ્મય થાઉં છું.

કયાધું— રાખો હુએડિ બળથી સ્થળ અન્ય છોડ,
જાએ સુકાઇ મરિ તે છતિ રક્ષા કોડ. ૧૦૧

દિન્દ્ર— ગીતીવૃત્ત.

પથર માટી માંહે, રત્ન રહેલું લિધું ખણી ધરતી;

કનક રચિત માળામાં, મંડિત થાતાં દિપે વિશેષ અતી. ૧૦૨

સખી—હા, હા, મહારાજ એનેજ દેડાનો હાર કરીને રાખવી
જોઇએ.

સચી—પ્રિય સખી, મારાથી આ સહન થવું નથી, લાવ હું તો
પગટ થાઉં છું.

સખી—દેવી જરાએક ધીરજ રાખો, જુએ તો ખરાં મહારા-
જના લક્ષણ હજી જોઇએ શું કરે છે ?

કયાધું—આહો સુરપતિ આવું હાસ્ય કરવું ઘટારત નથી. ખિ-
લાડીને હસવું છે પણ ઊંદરનો તો જીવ જાએ છે.

દિન્દ્ર—સ્વર્ગમાં તું જ્યારે નાનાપ્રકારનાં સુખ ભોગવીશ ત્યારે
આવું નહિ ખાલે.

કયાધું—રે પ્રભુ, મારું ત્યાં કોણ ? મારી ત્યાં શી વલે થશે ?

૧૦૧ એક જગાએ જે છોડ રાપેલા હોય તેને ત્યાંથી જોર-
થી--બળ કરીને હુએડી નાખીને લીધો, અને ખીજી જગાએ
રાખો તો તે છોડ તેની ગમે તેટલી રક્ષા કરો--ગમે તેટલી તેની
સંભાળ રાખો તોપણ સુકાઈને મરી જશે.

૧૦૨ રત્ન પૃથ્વીમાં પથર તથા માટી સાથે મળેલાં હોય છે
તેને તેમાંથી કઢાડીને જો સુનાની બનાવેલી માળામાં ખેસડાવ્યું
હોય તો તે માળામાં તે વધારે શોભી રહે છે.

ધન્દ્ર—હજારો દાસિયો તારી સેવામાં રહેશે, રાજ્યમંદીરમાં મારી સ્ત્રી સ્ત્રીની સાથે તને રાખીશ અને તે બરદાશ કરશે. સત્તી—(ક્રોધમાં) સખી હવે તો હું નહિં રહું.—

(એમ કહી જુસ્સાથી તે આગળ આવે છે અને તે અને તેની સખી બંને પ્રગટ થાય છે.)

સત્તી—(રોષથી) ઘણુંજ મારું, મહારાજ ઘણુંજ મારું, એટલુંજ કરવું હવે બાકી રહેલું છે.

ધન્દ્ર—(આશ્ચર્ય પામીને) અહો દેવી, આ શા કોપ? મેં એવો શા અપરાધ કર્યો છે કે જેને માટે મારે આવાં વચન સાંભળવાં પડે છે?

સત્તી—મહારાજ તમે આ શું બોલો છો?

ધન્દ્ર—મારથી, દેવી આ શું કહે છે તેની મને કાંઈ સમજણ પડતી નથી.

માતલિ—દેવી અપરાધ ક્ષમા કરો પણ આટલા બધા રોષનું શું કારણ છે તે તો કહો? ક્યાંથી તમે અહિં આવી ચડ્યાં. કયાંધુ—અહો ઇન્દ્રાણી, નિરાધાર પ્રાણીનું રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.

ધન્દ્ર—આવાં અરણ્યમાં, દેવી, તમારે આવવું ઘટારત નથી.

સત્તી—મહારાજ હું માઠી અપરાધી છું કે હું અહિં આવી. મારા આવવાથી તમારાં ઇચ્છિત કાર્યમાં ભંગ થાય છે.

ધન્દ્ર—દેવી આવું તમને બોલવું ઘટવું નથી. મેં શા અપરાધ કર્યો છે?

સત્તી—મહારાજ મને શીદને બોલાવો છો? હું સઘળું બાણું છું.

સખી—દેવી ગુપ્ત રહીને સઘળું ક્યારનાં સાંભળતાં હતાં.

ધન્દ્ર—અરે સાંભળતાં હતાં તેમાં શું થયું? સાંભળતાં હતાં તો વધારે સારું. હું એવું કંઈ પણ નથી બોલ્યો ને મેં એવું કંઈ પણ નથી કીધું, કે જે હું દેવીની મમક્ષ કરી બોલવાને અને કરવાને આચ્છે આર્જી. દેવી તમારે રોષ કરવાનું કંઈ પણ કારણ નથી.

સચી—મહારાજ કારણ અહિં પ્રત્યક્ષ છતાં, તમે આવું અસત્ય કહો છો તે સાંભળી હું આશ્ચર્ય પામું છું.

ધન્દ્ર—રે શું તમે કયાધુને મોટે કહો છો? આ રાણી, મેં હજી સુધી કંઈ પણ કુદૃષ્ટિ કીધી છે?

કયાધુ—મહારાજ, ત્યારે તમે મને શીદને જવા દેતા નથી? મને લઈ જવામાં તમને શા લાભ છે?

સચી—મહારાજ સાંભળો, એ શું કહે છે? પરસ્ત્રીનું બળાઠારે હરણ કરવું એ તમારું બૂપણ નથી.

કયાધુ—ઓ દેવી, હું આપના સ્વામિના ડ્યારના કાલાવાલા કરું છું કે મને જવા દો, પણ એમને દયા નથી આવતી. દૈવને મારાહ પર દયા આવી હશે તેથીજ તમને અહિં મોકલ્યાં છે.

ધન્દ્ર—અહો કયાધુ, હું ડ્યારનો નથી કહેતો કે તને કંઈ પણ દુઃખ દેવાને હું ઇચ્છતો નથી, તને કંઈ પણ ઇજા કરવાની મારી ઇચ્છા નથી.

સચી—મહારાજ કોઈ પારકી સ્ત્રીને દુઃખ દેવાને લાવેજ નહિં. તમે એ પ્રમાણે કહ્યું હોયે, એમાં મને જરા સંશય નથી.

ધન્દ્ર—જ્યારે સીધું કહેતાં આવળું માની લેવામાં આવે છે ત્યારે હવે ઇલાજ નથી. દેવી જો તમને એમજ લાગે છે, અને

મારા ખોલવા ઉપર વિશ્વાસ નથી, તો હું તમારી પાસે માયું છું કે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો.

સચી—મહારાજ ક્ષમા તમારે માગવાની નથી મારે માગવાની છે, કેમકે તમને માફ લાગે એવાં વચન ક્રોધના આવેશમાં માગથી કહેવાઈ ગયાં છે. પ્રિય મુખી, ચાલ આપણ જઈએ, અહિં વધારે ઉભાં રહેવાનો આપણો ધર્મ નથી.

કયાધુ—અહો દેવી, તમે પણ મને મુકીને જશો? સ્ત્રીને સ્ત્રીની દયા નહિ આવશે તો ખીજ કોને આવશે? તમે મને આજી ભંગ કરીને ક્યાં જાઓ છો, તમે મારી આ અવસ્થા તો જુઓ; હું લાગે મરું છું તમે મારો ધૃતકારો નહિ કરશો તો કોણ કરશે? અરેરે હું તમને જાણો પાથરું છું, તમને પગે લાયું છું, મારા ઉપર કૃપા કરો. નિરાધાર ફસેલી હરણીને મહાય થયાવિના જતા રહેવું, એ તમારો ધર્મ નથી.

સચી—મહારાજ કહે છે કે હું દુઃખ દેવાને ઇચ્છતો પણ નથી. નિરાધારનું રક્ષણ કરવામાં એક મહાપરાક્રમી છે એટલે કંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી—મુખી, ચાલ.

(ધૃતકારો તથા સખી જતા માંડે છે.)

ધન્દ્ર—(તેનો છેડો પકડી અટકાવીને) પ્રાણપ્રિયા, મારેવિષે ખોટા વિચાર ધારણ કરીને હું તને અહિંથી જવા નહિ દઈ. તને વિશ્વાસ નથી આવતો, તો તું કહે તેના સમ આપ કહેવા તૈયાર છું, કે મેં એનાઉપર લેશમાત્ર પણ કુટી દૃષ્ટિએ જોયું નથી.

સચી—મહારાજ તમને હું સમ શાને અવાડું? તમને જેમ મારું લાગે તેમ કરવાને તમે મુખત્યાર છો.

ધન્દ્ર—

ગીતીવૃત્ત.

જો મન વાચા કર્મે, ધર્મ ચુકી મેં ધરી કુડી આશ;

'પ્રહ્લહત્યાદિક ચોટાં, પાપે શિષ્ટે થજો હું' અહિં નાશ. ૧૦૩

માતલિ—ક્ષમા, મહારાજ, ક્ષમા, શાંત થાઓ, શાંત થાઓ.

સચી—મહારાજ, ક્ષમા કરો, તમારાં શાણપણને આ વર્તણુક શામા આપતી નથી.

સખી—દેવી, કોઈ આવતું હોય એમ જણાય છે, મોટું અહિંયા ઉતાવળ કરો. મારે કાને મધુર શબ્દ સંભળાયા તેથી હું 'હું' છું. (કાન દધને) જુઓ સંભળો જાણે મધુર ગાયન થતું હોય એવો શબ્દ આવે છે. શબ્દ ઊંચે થાય છે.

(બધા ઊંચે જુએ છે)

માતલિ—અહો એ તો વીણાધારી નારદમુની આવે છે.

(નારદ આવે છે.)

સખી—(એકાંતે) રાત્રી કેવા પહોંચેલા છે. અમારી માથે આવે તો સુરપતિ જાણે કે એણેજ બધું તોફાન કીધું હોય તેથી અમને બહાનું બતાવી જતા રહ્યા, અને હવે ધીરેધીરે ડાહ્યાડમરા થઈને આવે છે.

ધન્દ્ર—મહર્ષી, હું નમસ્કાર કરું છું.

સચી—મુનીશ્વર, હું વંદન કરું છું.

કયાધું—રૂપીરાજ, હું સાષ્ટાંગ દંડવત કરું છું. (એકાંતે) એના આવવાથી મારું મન ઘણું ધીરજ પામે છે તેથી મને લાગે છે, કે પારધીને હાથે ચડેલી પોપટીને એ મુકાવશે.

નારદ—અહો સુરપતિ, આ શું કુતુહળ થઈ રહ્યું છે?

સખી—(સચીને એકાંતે) જો એતો કાંઈ જાણતાજ નથી?

ધન્દ્ર—હું શું કહું? તમને કંઈ અજાણ્યું નથી.

નારદ—અહિં તો હું હમણા આવી છું, ને હું શું જાણું?

ધન્દ્ર—તમારી તપસ્યતાનાં બળથી તમને સઘળું સાક્ષાત દેખાઈ આવે છે.

નારદ—દેવેન્દ્ર હું બહુ આશ્ચર્ય પામું છું કે અહિં તમે ક્યાંથી, ધન્દ્રાણી ક્યાંથી, અને આ હિરણ્યકશિપુની રાજપત્ની ક્યાંથી, તે અહિં ક્યાંથી?

ધન્દ્ર—સાચું કહેતાં જુદું મનાય છે, અને અર્થનો અનર્થ થાય છે, એટલે હું કંઈ કહેવાને શક્તિમાન નથી.

નારદ—દેવી, ત્યારે તમે કહોની આ શું છે?

સન્ની—(મનમાં) જાણીને મને પુછે છે એટલે કડવી હું થાગ. (પ્રગટ) રૂપીજી, હું પણ અહિં થોડીવારથીજ આવી છું, તેથી હું શું જાણું?

ક્યાંથી—નારદજી, કોઈ નથી કહેતું તો મારે તમને કહેવું જોઈએ. કેમકે તમારા પંચારવાથી મારા જીને મોટી શાતા વળી છે. તમે દુઃખમાંથી મને મુક્ત કરશો, એમ મારું મન સાક્ષી પુરે છે.

નારદ—અરે ક્યાંથી, તું શું કહે છે? ધન્દ્ર સરખા પાસે છતાં દુઃખ કોને હોય?

ક્યાંથી—એમની પાસે છું, એજ દુઃખ છે.

નારદ— તોટક છંદ.

નિત વેનુ અને અબજાનું કરે, પ્રભુ રક્ષણ એ, તું મૃષા ઉચરે;
વિપરીત મહાપુરોનું કહે, જનકો પણ જનક ન સાચું લહે. ૧૦૪
ક્યાંથી—અરે તમે પણ એમ શું કરો છો? હું એમની પાછળ

નથી કહેતી. શત્રુની સ્ત્રીને દુઃખ દેવાને નહિં તો ખીન્ન શા કારણે મોટે કોઈ લઈ જાય? હું પિયર જતી હતી તે મને અટકાવી મારાં માણસોને મારી નાખ્યાં, અને હવે મને અહિંથી પોતાને ત્યાં તેડી જવા મહારાજ ઇન્દ્ર તૈયાર થયા છે. નારદ—(સચી અને તેની મુખી સાંભળે તેમ, પણ ખીન્ન કોઈ નહિં સાંભળે એવી રીતે.) ઇન્દ્ર મોહિત થાય એમાં શંકા નવાઈ! એનું શું સુંદર રૂપ છે!

(ઇન્દ્રને)

અનુષ્ઠપ.

સુર પત્ની મનેનું શું, માન શિથિ ઉતારવા;

પૃથ્વીથી આ પદ્મ મુખી, ચોટા સ્વર્ગે લઈ જવા. ૧૦૬

ઇન્દ્ર—સારથી રથ જરા દૂર રાખ, હું ખરે ભેદ નહિં ખોલું ત્યાં સુધી મારા અંતઃકરણની નિર્મળતા કોઈ જાણવાનું નથી.

માતલિ—જેવી દેવની આજ્ઞા.

(૨થ દૂર લઈ જાય છે.)

કયાધુ—પોતાનો સ્વાર્થ માંધવાને રૂપીને ગમે તેમ સમજતી નાખશે. મારા દેખતાં અસત્ય નહિં કહેવાય, મોટેજ મને દૂર કહાડી.

સચી—મહારાજ હું પણ આજ્ઞા લઉં છું.

ઇન્દ્ર—દેવી મારી સંપૂર્ણ ઇચ્છા છે કે તમે સઘળું સાંભળો.

સચી—તમારી આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરીને જવું, એ પણ પાપ છે.

ઇન્દ્ર—નારદજી, હું જાણું છું કે સહુને વહેમ આવે એવા બનાવ બન્યો છે. હિરણ્યકશિપુ જેની સાથે આપણે અત્યંત વેર તેની સ્ત્રી, તે વળી આવી અત્યંત સુંદર, અને તેનું મેં હરણ કર્યું, એ સઘળી વાત મારી વિરહ જાય છે.

નારદ—આપ શાણા છે એટલે સઘળું સમજોજ. કોઇનું ભી-
તર બહાર કાંઈ જોઈ શકવું નથી તેથી કૃત્ય ઉપરથી હેતુનું
અનુમાન લોકો કરે છે.

ઈન્દ્ર—પણ મુનીશ્વર કેટલાંક કૃત્યો દેખાઈતાં દોષ ભરેલાં હોય છે
પણ તેનો ખુલાસો થયેથી કેવળ નિર્દોષ જણાઈ જાય છે.

નારદ—પ્રસંગનો સમુહ જે વાતની સાક્ષી પૂરે છે, તે વાત
અચિત્તજ ખોટી પડે છે; પણ પ્રત્યેક સમયે એવી સાક્ષી ભુ-
લાવતી નથી, એમ તો મારાથી નહિં કહેવાય.

ઈન્દ્ર—ત્યારે હું કહું છું તે માંભજો. હિરણ્યકશિપુને એના
ભાઈનું વેર લેવાને માટે આટલું બધું સુર ચડ્યું છે. એ
મંદ્રાચળપર્વતનેવિષે તપ કરવા ગયો છે અને એની સ્ત્રી
ગર્ભવતી છે.

નારદ—પછી ?

ઈન્દ્ર—હિરણ્યકશિપુ અત્યંત દેવતાઓને દમશે. અને એની
સ્ત્રીને પુત્ર પ્રસવ થશે, તેજો રાક્ષસકુળમાં ઉછરી મોટા થાય,
તો તેપણ દેવતાઓની સાથે વેર રાખી વર્તે.

નારદ—(સચ્ચી ભણી જોઈને) એહ ખારી વાત કહે છે. બાળ-
કપણમાં છોકરાંઓને જો મારી નીતિ શીખવી હોય તો મોટ-
પણે મારાં નીવડે, ને તેની જો તે વખતે શાસ્ત્ર સંભાળ નહિં
રાખી તો પાછળથી બગડે. બાલ્યાવસ્થામાં જે છાપ મન
ઉપર પડે છે તે કદી બૂસાઈ જતી નથી.

ઈન્દ્ર—અને એજ કારણને માટે હું કયાધુને સુરલોકનેવિષે લઈ
જવાની ઇચ્છા રાખું છું. મારે તેનું કાંઈજ કામ નથી પણ

તેને જે પુત્ર પ્રસવ થશે તે જો સુરલોકમાં ઉછરી મોટો થાય
તો રાક્ષસ વૃત્તિ તેની થાય નહિં.

સચ્ચી—મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો, તમારો આવો
મારો હેતુ છે એ જાણ્યાવિના, વિનાવાંકે મેં તમને જે કોઠાર
વચન કહ્યાં તેને મોટે હું શરમાઈ છું; હવે હું સધળું સમજી.
ધન્ધ્ર—પ્રાણપ્રિયા, તારાં આવાં વચન મારા અંતઃકરણમાં નવું
રૂધિર આણે છે.

સચ્ચી—જ્યારે હું બરાબર સમજી, ત્યારે હવે મને માલમ પડે છે
કે આડીની પાછળ ગુપ્ત રહીને, મેં કયાંય પ્રત્યે તમારા જે જે
શબ્દ સાંભળ્યા હતા, તેમાંનો એક પણ અયોગ્ય નોતો.

નારદ—મહારાજ, તમે જે વિચાર કીધો છે તે ઘણાજ યોગ્ય
છે, પણ એને સ્વર્ગે લઈ જતાં નાનાપ્રકારની વાર્તાઓ આ-
લશે મોટે જો કાંઈ હરકત નહિં હોય તો હું એને મારી માથે
લઈ મારા આશ્રમનેવિષે રાખું. એને જે પુત્ર થશે તે ઈશ્વર
ભક્ત થાય તેને મોટે હું ઘટતી યોજના કરીશ.

સચ્ચી—રૂપીજી, આપે એ વિચાર ઘણાજ રૂઢો કીધો છે. સ્વર્ગ
લોકમાં જન્મને રહેતાં કયાંયને પણ મોટો સંતાપ છે. મોટે
સ્વામિનાથને જો વાંધો નહિં હોય તો એમજ કરો.

ધન્ધ્ર—નારદજી, મને એમાં શું વાંધો હોય? આપના જેવા
મહાત્માને સોંપણુ કરવામાં એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે આચ્છે
આય. મોટે એમજ કરો.

સચ્ચી—ત્યારે રથ પાછો અહિં મંગાવો.

ધન્ધ્ર—હં, મંગાવો.

સખી—લાવોની હું ખોલાવું. (એમ કહી માતલિને ખોલાવે છે.)

(માતલિ રથ પાછો હાંકી લાવે છે.)

નારદ—(કયાધુને) રાણી, તું શાંત થા, તને કુત્તપ થાય એવું કરવાની મહારાજ ઇન્દ્રની પણ ઇચ્છા નથી.

કયાધુ—નારદજી, મને એ સ્વર્ગે પોતાને મંદીર લઈ જાય છે તે કરતાં મને અહિં મારી નાખે તો વધારે મારું.

નારદ—વાર સ્વર્ગે નથી જવું તો બલે, મારે આશ્રમે તું આવીશ ?

કયાધુ—ત્યાં તો હું ખુશીથી આવીશ.

ઇન્દ્ર—દેવી, તમો વિમાન લાવ્યાં છે ?

સચી—હા મહારાજ, હું ને સખી બંને વિમાનમાંજ બેસીને આવ્યાં છીએ. આ પણે તે રહેલું છે.

ઇન્દ્ર—સારથી, નારદજીને આશ્રમે તું એને મુકીને આવ- હું દેવીના વિમાનમાં દેવીની સાથેજ જઈશ.

માતલિ—જેવી આવની આજ્ઞા.

સખી—નારદજી, ત્યારે આવ પણ રથમાંજ બેસીને પધારેની.

સચી—હા રૂપીજી, એમજ કરો.

નારદ—તમો સહુનો ડોલેશ મટ્યો તે જોઈ હું ખુદ સંતોષ પામ્યો છું. કલ્યાણ થાઓ દેવેન્દ્ર, કલ્યાણ થાઓ દેવી.

(એમ કહી રથમાં બેસે છે ને રથ જાય છે.)

ઇન્દ્ર—પ્રાણેશ્વરી ત્યારે હવે આપણે પણ જઈશું ?

સચી—પ્રાણનાથ, હવે આપણને અહિં શું કામ છે કે થોભીએ ?

ધ્વનિ—

શાર્દુલવિક્રીડિત વૃત્ત.

ઝાંખી રાષવિષે રતી થઈ છેતે, સદ્બુદ્ધિ જ્યાં ભાસતી;
 નેત્રેથી ઝરતાં અમી, પ્રજ્વલતા, પામી સવિલાસથી;
 ત્રિભુવને તમ વિશેષ વેલિ થઈ તે, વર્ષારુદ્ર આવતાં;
 વારી મેઘનું વર્ષતાં ખિલિ રહે, અંકુરથી શોભતાં. ૧૦૬

(બધાં ત્યાંથી જાય છે.)

ત્રીજો અંક સમાપ્ત.

૧૦૬ રાષ ઝેરલે રીસ-કોપ-થાય છે તેથીકરીને રતી ઝેરલે
 પ્રીતિ ઝાંખી થઈ જાય છે, પણ જ્યારે રીસ મટી જાય છે અને
 મારી બુદ્ધિ મુક્ત છે ઝેરલે વિવેક આવે છે ત્યારે, સ્ત્રીપુરુષના
 અન્યોઅન્ય નેત્રમાંથી અમી ઝેરલે અમૃત ઝરે છે, નીકળે છે,
 અને તેમ થાય છે ત્યારે પ્રીતિ, સવિલાસથી ઝેરલે વિલાસ
 સહિત પ્રજ્વલતાને પામે છે, ઝેરલે પ્રીતિ વિશેષ પ્રકાશી નીકળે છે,
 અને નાનાપ્રકારના વિલાસ થાય છે; કોની પોંડે તો કે એક વેલી-
 ની પોંડે-ત્રીભુવને ઝેરલે હુનાળામાં, તમ ઝેરલે તાપથી તપેલી,
 જાણે કરમાઈ જશે એવી થયેલી કોઈ વેલી હોય, તે જ્યારે વર્ષા-
 રુદ્ર ભેસે છે ત્યારે મેઘનું વારી ઝેરલે વાદળાંનું પાણી વરશે છે,
 ત્યારે એકદમ ખીલી નીકળે છે, અને તે ડેવી રીતે ખીલે છે, તો
 કે અંકુરથી શોભતી, અંકુરે પ્રગટ થાય છે ઝેરલે ખીલે છે
 ઝેરલુંજ નહિ પણ અંકુર પણ પ્રગટે છે.

અંક ૪ થો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ--જંગલનો એક ભાગ.

સુબાહુ જોગી--તપસ્વીનો વેશ લઇને આવે છે.

સુબાહુ—

માલિની વૃત્ત.

અતિશય કપરૂં આ, કાર્ય આવી પડ્યું છે,

કરમ કુટિલ હૈવે દુઃખ માથે જડ્યું છે;

મરણ ભયથિ વારી, ઇન્દ્રનાં શસ્ત્ર જ્યારે,

વનચર મુખ માંહે, જો જવું થાય ત્યારે.

૧૦૭

વિષમ મર ધસ્યું તે ચૂકવી પક્ષિ ઉડ્યું,

કરમ કરમ મુકેરે પારધી પાશ ખૂડ્યું;

ભવિષ્ય અકળ છે હું શું કરું છું વિચાર;

પરવશ નિજ કાર્યે ક્યાં કરું વ્યર્થ વાર.

૧૦૮

૧૦૮ વિષમ-ક્રૂર, જેના જેવું ખીજું નહિં તેવું શર-ખાણ-તીર જોરથી મારેલું આવે છે તે જોઇ પક્ષી તેને ચુકવી ઉડી જાય છે. પોતાને નહિં વાગે માટે ચુકાવે છે; ત્યાંથી ઉડ્યું પણ તે ક્યાં આવી પડે છે? પારધીની પાશ એટલે નાખેલી જાળ છે તેમાં. કરમ, ગમે તે કરે પણ કોઇને મુકવું નથી. ભવિષ્ય-એટલે ભવિષ્યકાળ-અત્યાર પછી શું થવાનું છે તે અકળ છે કોઇ જાણી શકતું નથી. ત્યારે હવે વિચાર હું શું કરું છું. જે કામ કરવું છે તે કીધાવના ચાલવાનું નથી કેમકે પરાધીન છું, માટે હવે વાર લગાડવી એ વ્યર્થ-ફાગટ છે.

માટે જવુંજ-પણ હું ક્યાં જઈશ? મંદરાચળપર્વત કંઈ અહિં છે? ત્યાં કોઈ દહાડો હું ગયો પણ નથી, પણ સાંભળ્યું છે ખરું કે જગા ધૂણી વિકટ છે. ત્યાં ગયલો કોણ જીવતો પાછો આવ્યો છે? માટે મારી તો હિમ્મત નથી ચાલતી. જાણી જોઈને વાઘના મોમાં પડીએ તો પછી કેમ ઉગરીયે? બળ-તો આગમાં અંપલાવે તે કેમ જીવતો રહે? એવું ફરીને જે વિપત્તિમાં આવી પડે વા મરણ પામે તેમાં દૈવ શું કરે? દોષ પોતાનો ને પોતાનો, હાથેવતી માયું કાપે તેનો કોઈ હાથ ઝાલે છે? અને તેમાં દૈવનું શું ચાલે? (બોડીવાર રહીને) એ કાંઈ ડહાપણનું કામ નથી. ત્યાં જવું એ તો કેવળ મૂર્ખાઈ છે. ત્યાં જઈ છું કે નહિ તે દોણ જોવા આવનાર છે? કોઈ પણ રીતે કામ કરીશ એટલે ખસ છે? ઠીક છે એમજ કરવું. મને કંઈ મારો જીવ અજાણ્યામણો નથી. અને કોને અજાણ્યામણો હોય છે? કેટલાંક માણસો એમ કહે છે ખરાં કે માત આવે તો બહુ મારું, પણ માત આવે છે ત્યારે તો જરા ગમતું નથી. હવે મને કાંઈ દહેશત જેવું નથી. (એમ કહી પોતાના શરીર ઉપર નજર નાખી જુવે છે) હું નથી ધારતો કે હવે મને કોઈ ઝાળખે. ૩૫ કેવળ બદલાઈ ગયું છે પણ ઝાળખાઈ છું કે નહિ એ વાતની પરિક્ષા કીધી હોય તો વધારે મારું. પણ પરિક્ષા શી રીતે થાય? અહિં જંગલમાં કોણ હોય? કોઈ કદાચ નીકળે તો પણ મારું ઝાળખાણુવાળું કોણ હોય? (એમ કહી આસપાસ જોય છે અને ખુશ થઈને) હો, હો, કાંઈ શીકર નહિ, ઝાળખાણુવાળું છે. પેલી સુગ્રીવા આવે છે. એ મને ઝાળખી કહાડે છે કે નહિ તે હમણાં જણાઈ જશે.

(સુગ્રીવા દુરથી આવે છે.)

સુગ્રીવા —

નારાચ હંદ.

આહો જાણાય કોણુ આ અહીં પુરૂષ આવતો,
 પ્રકાશમાન આપનું મહાપણું બતાવતો;
 રૂપાણિ ક્રાંતિ ધોયલાં વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારતો,
 સફેત વાદળાં વિટેલ ચર્દ ચંદ્ર છાજતો. ૧૦૯
 ગતી થતાં ધ્રુજત લંબ કેશ શુભ નિર્મળ,
 ખમિયે આવી સ્પર્શતા પથે ભિંજણું કમંડળ;
 ખરે રૂડાં સરોવરે ભિજેલ ધાટ સ્ફટિકે,
 અનીલથી ચળીત ચંદ્રકીર્ણ જેમરે દીપે. ૧૧૦

૧૦૯ આહો, આ પેલો માણસ અહિં કોણુ આવે છે. એ પ્રકાશમાન છે એટલે એના તેજ ઉપરથી કોઈ મહાપુરૂષ હોય એમ દેખાય છે. એનું તેજ એનું મોટાપણું બતાવે છે. એના મુખની શોભા રૂપાળી છે એટલે ગૌરવર્ણ છે અને એણે ધોયલાં અને વિશુદ્ધ એટલે પવિત્ર, નિર્મળ, ધોળાં, વસ્ત્ર પહેરેલાં છે તેથી શરદરતુમાં પાણી વનાનાં ધોળાં વાદળામાં વીંટલાયેલા ચંદ્ર હોયની તેવો એ શામે છે.

૧૧૦ ગતી થતાં એટલે એ ચાલે છે તેથી ધ્રુજત એટલે હાલતા એવા જે એના લાંબાં અને શુભ એટલે ઉજ્જવળ કેશ એટલે નિ-
 માળા એના ખભા ઉપરથી ઉતરીને એના હાથમાં પાણીનું ભ-
 રેણું કમંડળ છે તેને અડકે છે, એ કમંડળ ભીંજાયલું છે અને ધોળું કદપેલું છે. તેથી જાણે અનીલ એટલે પવનથી ચલા-
 ત એટલે હાલતા-ચાલતા ચંદ્રમાના કીરણ, કોઈ સરોવર જેના ધાટ-કીનારા, સ્ફટિકના બનાવેલા છે જે પાણીથી ભિના છે તેના ઉપર પડતાં હોયની, તેવી શોભા થઈ રહે છે.

વિશાળ તો લલાટ છે ભર્યું સુગંધિ ચંદને,

કરે ગતી પગે ધરેલિ પાવડીયિ મંદ ઐ;

નિચી રહેલિ દ્રષ્ટિકેરિ સ્થિરતા જાણાવતી,

નિશંક ઐશ્વર્યાનમાંથી લીન ચિત્ત છે અતી. ૧૧૧

ચાલો હું, ઐની પાસે જાઉં. (જરાએક આગળ ચાલે છે)

પણ મને વળી એક વિચાર આવે છે કે એ મને દૈત્યની સ્ત્રી જાણશે ત્યારે હું શું કરીશ? પણ હું નકામી ચિંતા કરું છું એ મને ક્યાંથી ઝાળખશે?

(એમ કહી આગળ ચાલો તેની પાસે જાય છે.)

મહારાજ હું વંદન કરું છું.

મુખ્યાહુ—(જાણે આશ્ચર્ય પામીને) અહો! કોણ છે? (એમ કહી તેની સામું જાય છે.)

મુગ્ધીવા—(બે હાથ જોડીને) મહારાજ, આપના સરખા મત્સ્ય-રૂપનાં દર્શણથી મારું જીવન સફળ થયું છે.

મુખ્યાહુ—હે અબળા, તું કોણ છે? આ અધોર જંગલમાં તું કેમ ભમે છે?

મુગ્ધીવા—(મનમાં) હું એમ કેમ કહું કે દાનવકુળની છું. હિરણ્યકશિપુએ આવા લોકોને કાંઈ થોડું દુઃખ નથી દીધું. તેના પક્ષની મને જાણે તો પછી મારી શી વળે થાય? મોટે તળવીજ કરવી ને ખરું નહિં કહેવું એજ ડહાપણ છે. (પ્રકા-

૧૧૧ એનું લલાટ-કપાળ વિશાળ-માટું છે અને તેમાં સુગંધી ચંદનની અરચા કરેલી છે અથવા આડ કરી છે, અને પગે પાવડી છે તેથી ધીરેધીરે ચાલે છે. એની નજર સ્થિર છે અને નીચું જાય છે તેથી એમ જાણાય છે કે નિરાંક-બેશક એ ઐશ્વર્યાનાં લીન ધર્મગયો છે, ખીજા કથામાં એનું ચિત્ત નથી,

શયી) મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ દુષ્ટતાથી 'બ્રાહ્મણોને બહુ દુઃખ દીધું', તેથી તેઓ જેને જેમ ફાંચું તેમ નાસી ગયા. હું 'બ્રાહ્મણની સ્ત્રી છું' ને મારો ધણી પણ 'બ્રાહ્મણ હતો. તે હિરણ્યકશિપુના ત્રાસથી સઘળું મુકીને ડ્યાં ગયો છે તે મને માલમ નથી.

સુબાહુ—(એકાંતે) જો કૃત્યા જુદું બોલે છે, ને મહારાજની કેવી નિંદા કરે છે ! (પ્રકાશથી) પણ હું અબળા, તારે આ અ-થોર વનમાં શું કામ આવવું પડ્યું ?

સુગ્રીવા—મહારાજ, તમને શું કહું ? હિરણ્યકશિપુની દુષ્ટતાનો કાંઈજ પાર નથી. તેણે બેસાં છોકરાં સઘળાને પીડા કરવા માંડી તેથી હું પણ ત્યાંથી નાકી.

સુબાહુ—(એકાંતે) એવું થાય છે કે રાંખણીનું ડોકું કાપી નાખ્યું. જેનું અંત આધું છે તેનું પણ ભુકું બોલતાં જરા શરમાય છે ? કાંઈ શીકર નહિં (પ્રકાશથી) બેસાંઓએ રમળવું એ ધરત નથી.

દોહરો.

“ભ્રમતો નરપતિ માન લે, ભ્રમતો દ્વીજ વખણાય;

ભ્રમતો થોગિ પુળાય ને, ભ્રમતિ સ્ત્રી ધીકરાય. ૧૧૨

સુગ્રીવા—મહારાજ, હું તો મારા ધણીની ઝાળમાં ફરું છું.

સુબાહુ—ત્યારે, હું આશીર્વાદ દર્જીશું કે તને ધણી પ્રાપ્ત થાઓ.

સુગ્રીવા—આપનું વચન હું માથે ચડાવું છું. તમારા શરખા માધુ પુરુષનાં દરોન કોઈ દિવસ નિષ્કુળ જતાંજ નથી.

સુબાહુ—(એકાંતે) કેટલો દોંગ કરે છે, કુંઈ છે ખાત્રી ? પણ

ઠીક છે એને જરા ચમકાવું. (આંખ મીચીને થોડીવારે
જાણે કાંઈ ધ્યાનમાં હોય તેમ ઉભો થઈ રહે છે.)

સુગ્રીવા—(એકાંતે) શું વિચાર કરે છે ?

સુબાહુ—(એકાંતે) રાંખણી, તારોજ વિચાર કરું છું. (પ્રકાશથી
આંખ ઉઘાડીને) અહો દુષ્ટ ! દુર જા ! દુર જા !

સુગ્રીવા—(હાથ જોડીને ધૂજતાં) મહારાજ, ક્ષમા કરો. મારો
શો અપરાધ છે ? (એકાંતે) હાય હાય ! એકદમ વળી આ
શું થઈ ગયું ?

સુબાહુ—તું અમૃત્ય ભાપણ કરીને, મારા જેવા સાધુજનને
છળવા માગે છે ?

સુગ્રીવા—(એકાંતે) મને ઝાળખી તો નહિં હોય ? (પ્રકાશ)
મહારાજ, હું તો કાંઈજ જૂઠું ખોલી નથી.

સુબાહુ—રે વિકાર છે તને ! હજી અમૃત્ય છોડતી નથી ? તને
ખબર નથી કે મારા તપનું બળ એટલું છે કે હું સઘળું
જાણી શકું છું ?

સુગ્રીવા—(ચરચર ધૂજે છે) (એકાંતે) હાય હાય ! હવે હું શું
કરીશ ?

સુબાહુ—તું રાક્ષસકુળમાં ઉત્પન્ન નથી થઈ ? તારું નામ સુગ્રીવા
નથી ? ખોલ, સાચું ખોલ.

સુગ્રીવા—(ધૂજતી ધૂજતી) મહારાજ, ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો. હું
ઘણીજ અપરાધી છું.

સુબાહુ—સાંભળ, તને વધારે કહું છું. તું હિરણ્યકશિપુની
રાણી કયાધુની દાસી છે, પણ સખીની પદ્વી ભાગવે છે ?

સુગ્રીવા—(પગે પડીને) મહારાજ, ક્ષમા કરો. આપના તપનું
આટલું બધું સામર્થ્ય છે એમ હું નોતી જાણતી.

સુબ્બાહુ—

દોહરો.

“અનૂત સાહસ કપટને, મૂરખતા અતી લોભ;

નિર્દયતા ને મલિનતા, સ્ત્રિના સ્વભાવિક દોષ.” ૧૧૩

સુગ્રીવા—મહારાજ, મધળી સ્ત્રી એવી નથી હોતી.

સુબ્બાહુ—

દોહરો.

“નગ નગ રત્ન નહી મળે, માતિ ન ગજ ગજ હોય;

સાધુ નહીં સર્વત્ર ને, સુખડ ન વન વન સ્ફોય” ૧૧૪

સુગ્રીવા—મહારાજ, હું તો એવી નથી, તમારો ભય લાગ્યો તેથી મારાથી અમૃત્ય બોલાયું છે, તે ક્ષમા કરો.

સુબ્બાહુ—તેં ઘણાજ અપરાધ કરીયા છે, તે છતાં તેં છળથી મારી વાસે આશીશ વચન લીધું છે.

સુગ્રીવા—પણ મહારાજ, મારે તો ઘણી છેજ નહિં, એટલે એ આશીશ વચન થયું છે તે નહિં થયા મરખું છે; મારે આપ ક્ષમા કરો.

સુબ્બાહુ—(કોંધથી) મારે આશીશ વચન મિથ્યા જશે? તું શાપને ઘટારત થઈ છે.

સુગ્રીવા—મહારાજ, મને શાપ માં દેશો, આપનું વચન મિથ્યા નહિં થાય, પણ મારે ઘણીજ નથી એટલે હું શું કરું?

સુબ્બાહુ—(એકાંતે) એના રૂપમાં તો કાંઈ બુલ નથી. (પ્રકાશથી) જો માંભળ આ વનમાં તને હવે પહેલવહેલા ધનવદ્ધુળનો જે પુરૂષ મળે તેની તું સ્ત્રી થજે.

સુગ્રીવા—આપનું વચન હું માથે ચડાવું છું પણ અહિં મને કોણ મળનાર છે?

સુખાહુ—જા, તને મળશે.

સુગ્રીવા—પણ મહારાજ મને કોઈ નહારો મળે ત્યારે હું શું કરું ? મારી આખી જીંદગી પાણીમાં નાખવા જેવું થશે.

સુખાહુ—હિરણ્યકશિપુની સેનામાં સુખાહુ છે, તને તું ઝાળખે છે ? તે તારે ચોગ્ય છે.

સુગ્રીવા—(તેના સામુ ધારી ધારીને જોઈને) (ઐકાંતે) રે એના ખોલવા ઉપરથી મને સંશય નય છે. એ સાધુ નથી પણ કોઈ ખીજો છે (ફરીથી જોય છે) મં એને કાંઈ જાણો હોય એમ લાગે છે.

સુખાહુ—કેમ જવાબ નથી દેતી ?

સુગ્રીવા—મહારાજ, મને કહેતા હતા પણ તમે પણ ઢોંગ લીધ કરો છો.

સુખાહુ—(ઐકાંતે) હવે મને ઝાળખ્યો હોય, એમ જણાય છે ખરું. (પ્રગટ રીતે જીરુસાથી) હું કુદ તું શું મને ઢોંગી સમજે છે !

સુગ્રીવા—ઢોંગી હોય તે એવોજ જીરુસો રાખે. મારા જેવાજ તમે.

સુખાહુ—ત્યારે તું શું મને સુખાહુ સમજે છે ?

સુગ્રીવા—(ઐકાંતે) એના આ ખોલવા ઉપરથી એજ છે એમ જણાય છે. (પ્રકાશ) મેર ઢોંગી, આવો ઢોંગ કરે છે. હૈડે હોય તે હોડે આવે.

સુખાહુ—તું જેવી ધૂતારી તેવો હું ધૂતારો. આપણ બંનેનું જોડું સારું શોભે, નહિં વાર ?

સુગ્રીવા—હંઅ, મારી સાથે પાણવાખણવાનો વિચાર છે કે શું ?

સુખાહુ—

મુજંગી હંદ.

અરે સુંદરી વેણુ તારું વિચાર,
 તને કીધિ દૈવે બલી મારિ નાર;
 ચળે શેષ અક્ષાંડ ડોલે તથાપી,
 નહીં સજ્જનો વેણુ છોડે કદાપી. ૧૧૫

મહાત્મા તણી છે પરીક્ષાજી એથી,
 અરૂં રત્ન પોષાય છે કાંતિ એથી;
 ભીંચુ રત્ન દેવેંદ્ર શીરે સુકાએ,
 નિગો કાચ અંગાળ પાગે છુંદાએ. ૧૧૬

સુગ્રીવા—

સાલી.

છળ, ભય, ને બેભાનમાં, દિધું વચન લોપાય,
 પાપ ન તેમાં લેશરે, નહિં દંડે કો રાય. ૧૧૭

સ્વાર્થ સાધવા ને છળે, ઉપજાવે છે ત્રાસ,
 અપરાધી તે રાજનો, તેનો નરકે વાસ. ૨૧૮

સુખાહુ—

હરિણીકુના.

અપરાધિ મને જ્ય તું લહે, હૃદય રાણિ કહે દિલ ને ચહે,
 તૂપ અંધન તો તનને કરે, અધિક તું મન મારું જદા હરે. ૧૧૯

મૃદુ આ તુજ અંગતિ સેવના, કરિશ પ્રીતયિ નિત્ય કહ્યા વના;
 કરિ મદન તેલ કુલેલથી, ગુંથિશ કેશ સુશોભિત પુષ્પથી. ૧૨૦

રમિ પુષ્પનિ કંચુકિ હારને, ધરિ હું રીજવું સર્વ રિતે તને,
 ચુક જો કરું તો તું સુધારજે, મુજભણી કરી સામું બતાવજે. ૧૨૧

તનને મનને ધન લૂંટજે, પળ મને નહિં પાસથી મૂકજે;
 અદકી શું મળ કરશેજ તું, જનમ દાસ થયા બહુ રાજિ છું. ૧૨૨

સુગ્રીવા—(હસીને) વાહ! વાહ! શું હોંસ છે!

સુખાહુ—ત્યારે હું આશા નહિં રાખું?

સુગ્રીવા—ઐવી કોણ મૂર્ખ હોય કે સાધુડાને પરણે?

સુખાહુ—રે જો તું કહે તો ઐ વેશ હું કહાડી નાખું. ઐ વેશ મેં કંઈ કારણસર ધારણ કર્યો છે.

સુગ્રીવા—અહિંથી કોણ શોધી કહાડવાનું હતું કે ઐવી વેશ લેવો પડ્યો?

સુખાહુ—લે, ત્યારે હું કહું તે સાંભળ. પણ કાંઈને કહેતી નહિં.

સુગ્રીવા—મારે ઐવી શરતથી નથી સાંભળવું. મારે ઐનું શું કામ છે?

સુખાહુ—અરે ઐટલામાં તે રીશ શાન્તી કરે છે. લે, હું શરત નથી કરતો પછી કાંઈ?

સુગ્રીવા—છાતી રાખવા જેવી વાત હોય તો ઐ હું સ્વયં જઈને દાંડી પીટીશ ઐની શું મૂર્ખ છું, કે મને ઐમ કહેવું પડ્યું?

સુખાહુ—તારા જેવી ચતુરને મૂર્ખ કહે તે પોતે મૂર્ખ નહિં? લે સાંભળ. રાણી કયાંધુને મુકવા જવાને હું તમારી સાથે આવ્યા હતો, તેવામાં ઇન્દ્રે રસ્તામાં આવી તોફાન મચાવી દીધું તે તો તું જાણે છે.

સુગ્રીવા—હા, જે જગાઐથી બાયજાઐ હતા તે નાશી ગયા.

સુખાહુ—નાશી આવ્યા ત્યારેજ તારા પાણીગ્રહણનો લાભ થયે તો.

સુગ્રીવા—પાણીજ ગ્રહણ થયે પછી?

સુખાહુ—ત્યાંથી રખડતો રખડતો અહિં આવ્યો ઐટલામાં અહિં પ્રધાનજી મળ્યા.

સુગ્રીવા—તે અહિં યાંથી ?

સુબાહુ—તને ખબર નથી ? ના, પણ તું ક્યાંથી જાણે, ઇન્દ્રે ત્યાં
પણ સુધળું વશ કરી લીધું ને એ ત્યાંથી નાકા તે અહિં
આયા.

સુગ્રીવા—ત્યારે તો અહીં સરખેસરખાની જોડ ઠીક ભેગી થઈ છે.
વાર પછી ?

સુબાહુ—તેણે મને કહ્યું કે તું મંદાચળપર્વત ઉપર જા અને
મહારાજનો તપ પૂરો થાય કે સર્વ વૃત્તાંત તેને કહેજે.

સુગ્રીવા—ત્યારે એને પોતાને જતાં શું થતું હતું ?

સુબાહુ—વળી શું થતું હતું શું ? પોતાની હિમ્મત નથી ચા-
લતી. મને કહ્યું કે તું જા.

સુગ્રીવા—ત્યારે ખીજો કોણ જાય ?

સુબાહુ—મારે ગયાવિના કેમ ચાલે. મહારાજ તપશ્ચર્યામાંથી
પાછા આવે તે વખત બધાની સી વલે ? ને આ તો હું જાહને
જો પહેલી ખબર કરું તો મારાઉપર મહારાજ પ્રસન્ન પણ થાય,
મોટે જવું એમ મેં નક્કી કર્યું.

સુગ્રીવા—પણ તેમાં આવો વેશ લેવાનું શું કારણ ?

સુબાહુ—જો એવો વેશ નહિં લઉં તો ઝોળખાઈ જાઉં. ખા-
ણે વગેરે મને હરકત કરે, મોટે છુપા રહેવું એજ સારું છે.

સુગ્રીવા—વિચાર તો ઠીક કીધો પણ હવે મારે યાં જવું તે મને
સુઝતું નથી. અરેરે, રાણીની સાથે ઇન્દ્ર મને લઈ ગયો હોત
તો કેવું સારું થાત. સ્વર્ગ જોત અને આ ચિંતા મટત.

સુબાહુ—અરે, ઇન્દ્ર રાણીને નથી લઈ ગયો.

સુગ્રીવા—અરે આ શું કહેવાય ? મેં મારી નજરે જોયું તે ખાટું ?

સુખાહુ—મને અહિં આમપામ તજવીજ કરતાં માલમ પડ્યું છે,
કે રાણી કયાંય તો અહિં પાસે નારદનો અશ્રમ છે તેમાં રહેલાં છે.
સુગ્રીવા—હૈં! આ ખરી વાત છે? ત્યારે તો લાવો હું ત્યાં
જાઉં. નારદનો આશ્રમ કયો દિશા ભણી છે.

(સુખાહુ તેને હાથ કરી આશ્રમ ખતાવે છે.)

ત્યારે ચાલો હું તો જાઉં છું (એમ કહી જવા માટે છે.)

સુખાહુ— (તેનો હાથ પકડીને ખેંચે છે.)

માલિની હંદ.

નાહિં નહિ દર્શી જાવા તૂજને હું અહિંથી,

સુખ કર મુજને તું સુખ આલિંગનેથી;

દિલ બહુ લલચાવે કાય તારી મધૂરી,

ચતુર મધુર બોલી ભીડી ક્યાં જાય નૂરી. ૧૨૩

(એમ કહી તેને વળગી પડે છે ને સારીપેઠે ભઠી પાંચ
પચીસ ચુંબન કરે છે.)

સુગ્રીવા—

શરમ નયિ તને રે સ્પર્શ કોને કરે છે,

ચિત મહિ અભિલાષો, વ્યર્થ તું ક્યાં ધરે છે;

ફરિ ફરિ શિદ્ધ દે છે દંતના ઘા કપોળે,

કુમળિ અતિથ કાયા શીદ્ધ તું મારી રાજે. ૧૨૪

સુખાહુ—

નયિ દુખ, સુખ એ, તું કોપ જુડો કરે છે,

કવણુ યુવતિ ખેલાં હા ભણે મંત્ર જો છે;

અભિમય તુજકાયા, સ્પર્શ થાતાંજ વ્યાપે,

વિજળિ મુકળ અંગે, શાંતિ હાવાં તું આપે. ૧૨૫

સુગ્રીવા—

કવણુ કરું ઉપાએ, છું નિરાધાર રાને,
બળ કશું અબળાનું, જ્યાં મળે મદ સામે;
કર મન ગમતુંરે, અહાં તને કોણુ વારે,
શરણુ થઈજા મેલું શીશ આ અંક તારે. ૧૨૬

સુબાહુ— શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

(હર્ષ પામીને)

છે સાબાશ તને બહુ પ્રિયતમા, પૂર્યો અભિલાષ તેં;
ક્રીડો તેં વશ નીજ આજયિ મને, ક્રીધાં હશે પુન્ય મેં;
અક્ષુ અંચળ કામ કોટિ લજવે, એવું મુખાર્વિદ આ;
કાયા અંકવેલિ હંમગતિ છે, મોહો સ્વરે ચંદ્રમા. ૧૨૭
આ તારા લલચાવતા અધરનું, માધુર્ય કેવું કહું,
એ કાળે તજિ સ્વર્ગ ઇન્દ્રમહિ જો, સેવે ન વિસ્મે લહું,
તન્વાંગી ખરિ તોય તું સુરતના, સંશ્રામમાં નિર્જિતા;
શૂરા ખંડિત થાય એવિ અબળા, શું દેહ આશ્ચર્યતા. ૧૨૮

સુગ્રીવા—

જેને કાજ હજાર તૂજયિ વડા, નિશ્વાસથી ટળવળે;
તારું છે ધન ભાગ્ય કે અમવિના, તે નારિ તૂને મળે;
હીનાધાર વને સુમાધવિ લતા, કુદ્રૂમને પામતી;
એમાં ગૂણુ કહે શું કુદ્રૂમતણો, એ દૈવની છે ગતી. ૧૨૯

સુબાહુ—

ધરૂંછે મારિ થવા હવે શિદ બને, આવી કદ ભાષણી;
આઠે સ્પર્શ ગિરા થતી ન મધુરી, આશ્ચર્યતા એ ધણી;

૧૨૮ ચંદ્રમામાં હરણુ છે, તેથી તે ગાયન સાંભળીને મોહ પામ્મ છે.

તારા સંગ થતાં ઘણાં ગુણ ભર્યાં, સર્વે મને જાણુશે;

વીંછો વેલિયિ કાષ્ટ મંડપ ઘણી, શોભા સદા આણુશે. ૧૩૦

સુગ્રીવા—લતા વલગશે તો ખરી પણ જીવતા સુધી છુટશે નહિં.

સુખાહુ—લતાની પેડે નિરંતર વળગી રહેશે તો વધારે આનંદ પામીશ.

સુગ્રીવા—મૃષ્ટિનાં નિયમથી જે ઉલટું ચાલે તે દુઃખ પામ્યાવિના રહેજ નહિં. હું તને—નહિં નહિં ભુલી, હવે હું તમને કહીશ,— તમને સુખ આપવાને હું આવું છું, પણ મને જેટલું તમે દુઃખ દીધું તેટલાનો તો હું ખદલો વાળીશ. (સુખાહુના ગળામાં હાથ નાખી તેનું મોઝું નીચું કરી તેને ફરી ફરી ચુંબન કરે છે.) (તેની સામું સ્નેહથી જોઈને) પણ હવે હું પારાને જવા નથી દેવાની.

સુખાહુ—હમણાં હું નહિં જાઉં. ચાલ આપણે પર્વતની સુંદર ગુફાઓમાં જઈ વસીએ. ત્યાં તારા સમાગમનું સુખ લઈને થોડા દિવસ પછી જઈશ.

સુગ્રીવા—આવાં અધોર સ્થળમાં મને એકલી મુકીને જવું છે તે હું કેમ જવા દઈશ ?

સુખાહુ—પ્રાણેશ્વરી હમણા તો ચાલ, હું જાઉં ત્યારે તું નારદના આશ્રમમાં જઈને રાણી કયાધુની પાસે રહેજે.

શિશ્વરિણીવૃત્ત.

જતી વાંકી વાંકી, મુખ મરડીને માન ધરતી;

મદે મોટા મોટા, કડિન કંઈ શબ્દો ઉચરતી;

પરંતુ સ્વામી જ્યાં, નિકટ તવ નારી નદિ અને;

અતી વેગે ભેટે, સુખ અમ્બળ થાએ ઉભયને. ૧૩૧

(બંને ભય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—નારદનો આશ્રમ.

કથાધુ.

કથાધુ—

મંદાક્રાંતા.

વીત્યાં કટે વરશ કુંઘ જો તોય ના નાથ આવ્યા,
 આશા મારી પ્રતિદિન હણી કો ન સંદેશ લાવ્યા;
 રાજ્યાભાગી, નિરખિ રમતો પુત્ર આ પર્ણુશાળે,
 વાટીકાનો ફિર રણુ રહ્યો, કેમ હૈકું ન બાળે. ૧૩૨
 વાપ્યા કેશો, ભિન્નુત વદને કંઠ રદ્રાક્ષ ધારી,
 ધી ને તૈલે શરિર ચિકટચું હાથમાં દર્ભ ભારી;
 યમે ધુમે, મલિન થયલા, મૂનિના શિષ્યમાંહે,
 ન્યાળી મારે, કુંવર બળું છું, કાગમાં હંસ છાએ. ૧૩૩

રે દૈવ! તને શું કહું, જો પુત્રનું સુખ આપવું હતું તો
 આવો સમય તે ક્યાં બોળી રાખ્યો. આ નિર્જનવનમાં હજી

૧૩૨ કટે એટલે મહાકુઃખે આટલાં વરશ તો વીત્યાં-ગયાં-તો
 પણ મારા સ્વામી આવ્યા નહિ. પ્રતિદિન-દરેક દહાડો મારી
 આશા ભાંગી નાખે છે અને કુંઘ સંદેશો પણ મને મળતો નથી.
 આજે આવશે એવી હું આશા રાખું છું પણ દરરોજ નીરાશ
 થાઉં છું, અને તેમના કાંઈ સમાચાર પણ આવતા નથી. રાજ્યા-
 ભાગી-રાજ્યના વૈભાગ ભાગવવાને યોગ્ય એવો જે મારો દીકરો
 તેને પર્ણુશાળે, ધાસની ઝુંપડીમાં રમતો જોઇને, મારું હૈકું-
 કાળજી બળી જાય છે. જોઇને કેમ નહિં બળે. સુંદર ઝાડ, વેલા
 ઉગેલા હોય એવી વાટીમાં રહેનાર કીર-એટલે પોપટને રણુ-
 એટલે વેરાન, જે જગે ધાસ, પાણી પણ નહિ હોય તેવી જગે રહેલો
 જોઇને કેમ કુઃખ નહિ થાય ?

મારે કોણ જાણે કેટલા દહાડા કહાડવાના છે? આશપાશ જોતાં પણ, પક્ષિ ને ઝાડ એ શિવાય ખીજી કંઈજ નજરે પડતું નથી.

શિખરિણીવૃત્ત.

શિરે પંખી ભંગો, કલરવ કરે વાનર કુદે,
ચડે અંગે બાલો, શિત તપ વૃષા લે નવ રહે;
જરા ધારી એવો ગભિર તરૂ જોગી જડ દિશે,
વિના એ ના ન્યાણું નિકટ જન કોઈ વન વિશે. ૧૩૪
સખીસું વાતો શી કરિ દિવસ લાંબાં નિત હણું,
હરે નિદ્રા શિષ્યો, ઉઠિ રજનિ હોતે લવિ ધણું;
મને માની વાતો મુનિનિ મનમાં લેશ ન રૂચે,
ન ચોટે કું ચિત્ત સમય ગત મુને દિલ ખુચે. ૧૩૫

૧૩૪ જેને શીરે એટલે મયાળે-ટાચે-પક્ષીઓ, ભુંગો-ભમરાઓ કલકલ કરે છે, અને વાંદરાઓ કુદાકુદ કરી રહે છે, જેના અંગે-શરીરે, આલ એટલે સર્પ ચડે છે, તે છતાં પણ જેને તે કંઈ લાગતું નથી, અને જે શીત-ટહાડ, તડકો અને વરસાદ બધું વેક્યાં કરે છે, અને કયાને તે મનમાં સમજતો નથી-ગણકારતો નથી, એવો જરાધારી-જેને માટી માટી જરાઓ ફોટલી છે એવો ગંભીર વૃક્ષરૂપી એક જડ (જેને નહિ ખોલવું, નહિ ચાલવું જેને કાંઈ લાગે નહિ એવો) જોગી દેખું છું. તે શિવાય આહિ વનમાં હું ખીજાં કોઈ પણ માણસને દેખતી નથી.

૧૩૫ દહાડા ઘણાજ લાંબા લાગે છે અને એ દહાડા તે કેમ હું ગાળું, રોજને રોજ તે હું સખીની સાથે વાત પણ શું કરું કે તેમાં દહાડો જાય? અને વળી તેમાં સવારના પોહારમાં રાત હોય છે, ત્યારથી રૂપીના શિષ્યો ઉઠીને લવારો કરીને મારી નિદ્રા ખાવાડે

મને એમ થાય છે કે સુગ્રીવા નહિં આવી હોત તો મારા આટલા દહાડા પણ કેમ જાત? દૈવેજ મારી દયા જાણી એને મોકલી, નહિં તો પ્રસવકાળ વખત મારી શી વલે યાત, અને બાળકની સંભાળ પણ ધરતી કોણ રાખત? એનેવડેજ પુત્ર ઉછરી મોટા થયો છે. પણ હવે તો આ અવસ્થામાંથી છુટું તો બહું સારું. મારું હૃદય કેવળ શુન્ય થઈ ગયું છે. ખરેજ શુન્ય થયું છે. મારો લાડકવાણો એકનો એક દીકરો તેની પણ હવે મને યોગ્ય ચિંતા રહેતી નથી. જોતી કોણ જાણે સ્વારનો કહાં ગયો છે.

(સુગ્રીવા પ્રહલાદને તેડીને આવે છે.)

પણ આ આવ્યો. દીકરા તું ક્યાં રઝળ્યાં કરે છે?

પ્રહ.—મા, હું તો તાત નારદજીના શિષ્યો બધા ભણતા હતા ત્યાં બેઠો હતો.

સુગ્રીવા—બાઈ સાહેબ! જુઓ તો ખરાં. તેઓ ધર્મનો ઢોંગધ-તુરો કરે છે તેમાં આવો નાનોસરખો એપણુ શામેલ થાય છે.

કયાધું—દીકરા, એ ભણવાનું છે તેનું તારે શું કામ છે?

પ્રહ.—મા, મને તો એ ભણે છે ને તાત નારદજી તેઓને સમજાવે છે તે બહુ ગમે છે. હું તો રોજ સાંભળ્યાં કરું છું. મા તને પણ નારદજી કેવી સારી સારી વાતો કહેતા હતા; મને તો તે પણ બહુજ ગમતી હતી.

છે. (સવાર થતાં પહેલાંથી શિષ્યો ભણે તેથી મારી નિદ્રા જતી રહે છે અને દહાડો વધારે લાંબો થાય છે.) રૂપી માનની વાતો કહે છે તે પણ મને તો ગમતી નથી, અને મારું દીલ હવે કોઈ જગે લાગતું નથી, અને પાછલો ગયલો વખત મારા દીલમાંથી ખસતો નથી.

સુગ્રીવા—કુંવર, તમારે તો ખાધ પીને રમતા ફરવું જોઈએ.
એવી એવી દોડડાહી લવારાની વાતો સાંભળીને તમારે શું
કરવું છે.

ક્યાધુ—તને આખો દહાડો ત્યાં બેસવું કેમ ગમે છે ?

પ્રહ.—મા, તેઓ કંઈ આખો દહાડો બંધા ભણ્યાં કરે છે?
તેઓ તાત નારદજીને મોટે ખીજી કંઈ કંઈ કામ કરે છે
ત્યારે હું પણ તે તેની સાથે કરવા લાગું છું.

સુગ્રીવા—અરે બાઈઆહેબ, તમે તો જાણતાં નથી પણ કુંવર તો
તેઓની સાથે દર્ભ વીણવા જાય છે. એના કામજા અંગમાં
કંઈ દર્ભનો કાંટોયાંટો વાગશે એટલે થયું.

ક્યાધુ—કાંટો ભાગે ને વળી કંઈ જનજનાવર કરડે તો પછી
શી વલે ? સુગ્રીવા, એ તો બાળક છે તે શું સમજે, તું એની
પાછળ રહી સંભાળ રાખીશ તો રહેશે.

સુગ્રીવા—પણ હું તે ક્યાં ક્યાં તપાસતી ફરું ? હું નહિં જાણું
તેમ શિષ્યોની સાથે નદીએ નાહવા જતા રહે છે અને ભીને
દીલે ને નીતરતે લુગડે તેઓની સાથે આવે છે.

ક્યાધુ—અરેરે, એને કંઈ મગરબગર ઘસડી જશે તો મારે
તો પ્રાણ તર્ત નીકળી જશે. (પ્રહલાદને) દીકરા, હવે કંઈ જમ્ય
નહિં હોં. તારે જવું હોય તારે સુગ્રીવાને કહેજે એ તને
તેડી જશે.

પ્રહ.—પણ હું એને કહું છું તોપણ એ તો મને તેડી જતી નથી.

ક્યાધુ—હવે તેડી જશે મોટે એકલો કંઈ જતો ના હોં. અહિં
અમે હાથએ ત્યાં રમ્યાં કરીએ.

સુગ્રીવા—જુઓની અહિં આટલી આખી જગા રમવાની છે
ત્યાં દોડોની, એ જગાએ ખાસી મળતી રમીએ.

પ્રહ.—પણ મને તો રમવું નથી ગમતું.

સુગ્રીવા—નથી શું ગમતું, જીએ હું ખતાવું.

(એમ કહી તેનો હાથ પકડી આસપાસ લઈ જઈ રમતમાં નાખે છે ને થોડીવાર પડ પોતે પાછી આવે છે.)

કયાંધું—સખી મને કંઈ સમજ નથી પડતી કે શું છે? મારું ચિત્ત ઘણુંજ વ્યાકુળ હોવા છતાં આજે સવારથી ઉઠી છું ત્યારથી મને સુકન થયાં કરે છે. હમણા વળી મારી ડાખી આંખ ફરફી, ક્યારની ફરક્યાં કરે છે.

સુગ્રીવા—બાઈમાહેબ, ત્યારે કંઈ પણ લાભ થયાવિના રહેશે નહિં. રાજાની સ્વારી આવતી હોય તો પ્રથમ જેમ દુંડુભિ આગળ વાગતું આવે છે, તેમ જ્યારે કંઈ સારી વસ્તુ ખનવાની હોય છે ત્યારે સારાં ચિન્હ આગળથી થાય છે.

કયાંધું—અહિં જંગલમાં તે શું મારું થવાનું છે? ઉલટો મારો જીવ તો અહિંથી એવો ઉઠ્યો છે કે મારું કેયે ચિત્ત લાગતું નથી.

સુગ્રીવા—અહિંથી જીવ ઉઠ્યો છે તો હવે નક્કી માનજો કે સ્થાન બદલાશે.

કયાંધું—અરે એવું ધન ભાયગ જ્યાંથી કે સ્થાન બદલાય !

દોહરો.

“દુષ્પદાયક છે મુરખતા, દુષ્પદાયક યૌવન;

અતિ દુષ્પદાયક સર્વથી, પરધર વસવું જન.”

૧૩૬

મિત્રીવા—એ વાત ખરી છે તો પણ

પિતાયકી અદકી કરે, નિત નારદ સંભાળ;

શિષ્ય રહ્યા સેવાવિષે, શીદ વદો છો આજ.

૧૩૭

કયાધું—અરેરે, હું એમ ક્યાં કહું છું કે અહિં આપણી આ-
 સનાવાસના ઓછી થાય છે? નારદજીએ જે કીધું છે તેવું તે
 કોણુ કરશે? મારા મનની હિંદાશી મટાડવાને માટે પોતે પોતાનો
 અમૂલ્ય સમય રોકીને મને જ્ઞાન સંભળાવતા; મારા મનની
 જે કાંઈ ઇચ્છા થતી તે પૂર્ણ કરતા, અને રખેને આપણા
 મનમાં કંઈ ઓછું આવે માટે પોતાનાથી બનતી સેવા કરતા.
 એની તો હું કોઈપણ દિવસ ઓર્શીકળ થઈ શકનાર નથી.

મુગ્ધીવા—ને કુંવરની પાણુ કંઈ થોડી સંભાળ લે છે?

કયાધું—કુંવરના મોહમાંથી તો પડતા બોલ બીલી લે છે. તેને
 કંઈ જોઈએ છેએ તો અહિં વન છતાં ગમે તે પ્રકારે તે
 વસ્તુ આણી આપે છે.

મુગ્ધીવા—

ગીતીવૃત્ત.

તપ એ ધન છે જેને, દુર્લભ તેને નથી કશી વસ્તુ;

સમિપ બ્રહ્મ તેને છે, નિજમુખથી જો કહું કદી અસ્તુ. ૧૩૮

કયાધું—અરે તું તપની વાત કહું છે ને મારા જીવને ડલેશ થાય
 છે. તપ એજ મારાં સઘળાં દુઃખનું કારણ છે.

મુગ્ધીવા—બાઈસાહેબ, એથીજ સુખ થશે.

તપ અદ્ભુત વસ્તુ છે, અનુપમ ને જ્ઞાન સર્વજો સાર;

વિશ્વ સકળ વશ એને, ઇચ્છિત સુખનો અપૂર ભંડાર. ૧૩૯

કયાધું—પણ એ તપ પુરું થાય ત્યારે કેની? કોણુ જાણેછે કે
 મહારાજના તપનો ક્યારે અંત આવશે? આશાએ દહાડા
 ગમે તેમ કરી કહાડવા. તેમની ત્યાં કેવી સ્થિતિ હશે તે પણ
 અહિં માલમ નથી. (નિશાસો મુકીને) રે દેવ!

સુગ્રીવા—બાઇસાહેબ, તે જાણવાની જો ઇચ્છા હોય તો હું એક ઉપાય બતાવું તે કરશો ?

કયાધુ—કરશો શું પુછે છે ? મારું ચાલતું હોય તો આખી પૃથ્વી ફરી વળી ખબર કહાડું. એને માટે એવું કંઈ નથી કે જે હું નહિં કરું, માટે કહેની શું ઉપાય છે ?

સુગ્રીવા—પેલા રહ્યા નારદમુની અહિં આવે છે. એમના તપનું બળ એવું તો જોરાવર છે કે સઘળી જગે શું શું બને છે, તે સઘળાનું એમને મદદ માન રહે છે. આપણે કોઈ પણ દિવસ એમને એવું પુછ્યું નથી, એને કોઈકજ વેળાએ કાલાવાલા કરીને પુછીશું તો તેહ ના નહિં પાડે માટે એમને પુછો કે મહારાજ હમણા શું કરે છે.

કયાધુ—હું આતુર છું એટલે પુછીશ તો ખરી પણ મને એહ ઉત્તર નહિં આપે. એમનું એટલું બધું આમર્ય છે તે આજ લગી તેં મને કોઈવાર કહ્યું જ નહિં.

સુગ્રીવા—બાઇસાહેબ, એ વાત તો એમના શિષ્યોથી મેં જાણેલી પણ મને વિસ્મૃતિ થયલી, તેથી તમને મેં કહી નથી. પણ લો, એ આવ્યા.

(નારદજ પ્રહલાદને તેડીને આવે છે.)

નારદ—(પ્રહલાદને) બેટા, તું એકલો એકલો ક્યાં ફર્યાં કરે છે.

પ્રહ.—મને રમવું નથી ગમતું તોયે બળાત્કારે સુગ્રીવા મને રમવા મુકી ગઈ. મને અહિં એકલાં તે કેમ ગમે ? એને બધા શિષ્યોની પાસે જવા નથી દેતી.

નારદ—સુગ્રીવા, તું એને કેમ બધા શિષ્યોની પાસે જવા દેતી નથી ?

મુચીવા—તે બધાને એ હરકત કર્યા કરે એટલા માટે મેં એને કહ્યું કે અહિંયા રમો. વળી કંઈ પડે આપડે ત્યારે શું કરી-એ. શિષ્યો બચારા પોતાનું કામ કરે કે એની પાછળ ફરતા ફરે ?

નારદ—તમે સહુ એને એમ શીદ ને કરો છો ? કંઈ પડતો આપડો નથી અને શિષ્યોને એ એટલો વહાલો છે કે કોઈ એને વેગળો મુકનાર નથી. (પ્રહલાદને) બેઠા, તારે ત્યાં જવું છે ?

પ્રહ.—હા. મને તો બહુ મન છે, હું ત્યાં જાઉં ?

નારદ—તને મન છે તો જ પણ કંઈ તોફાન નહિં કરતો.

પ્રહ.—વાર, પણ હું કોઈ દહાડો તોફાન કરું છું કે આજે કરીશ ?

(દોડી જાય છે.)

કયાધુ—મુનીશ્વર, મેં આવીને તમને અનેક પ્રકારની પીડા કરી છે તે મનમાં નહિં લાવતાં, તમોએ જે અમારી સંભાળ કરી છે, તેનો બદલો તો કોઈ પણ દિવસ વળી શકવાનો નથી.

નારદ—કયાધુ, આ પ્રમાણે તારે બોલવું ઘટારત નથી. નિરાધારને આશ્રય આપવો એ પ્રત્યેક સત્પુરુષનો ધર્મ છે, તો મારા જેવાનો હોય એમાં નવાઈ નથી.

કયાધુ—તમે તો એમજ કહો એમાં શી નવાઈ છે ? મહાત્માનું મહત્વ તેમના નમ્ર વચનમાંજ રહેલું છે. જેઓ ગુણ કરનારા છે તેઓને ઘોડો વધારે સતાવે છે. તમે મારી ઉપર ઉપકાર કરો છો, ત્યારે આપને અમ આપવાનું વધારે વધારે મન થાય છે.

નારદ—કયાધુ, મને કંઈ અમ છેજ નહિં. કહે તારી શી ધરજા છે ?

કયાધું— મુનીશ્વર, હું કહેતાં આમકો ખાઈ છું.

મુગ્ધીવા—આમકો શીદને ખાઓ છો? તમારી આશા એઉ ભંગ કરનાર નથી.

નારદ—મારાથી બનશે તે કરવાની હું કદી ના કહેનાર નથી.

મુગ્ધીવા—મહાર્ષિ, બાહ્યાશ્રયની કહેતાં હિમ્મત નથી ચાલતી તો હું કહું છું. આપ મહાસમર્થ છો, જૂત, ભગિય અને વર્ત- માન ત્રણે કાળનું આપને માન છે. મહારાજની કેવી સ્થિતિ થયલી હોય તે જાણવાને બાહ્યાશ્રય આજ ધણુ દિવસથી ઉતાંક છે અને તેથી મેશ ઉદાસ રહે છે. મોટે આપ તે કહેવાની કૃપા કરો તો મોટા આભાર થશે.

કયાધું—આપને શ્રમ આપતાં હું શર્માઉં છું પણ તમારા વિના હું ખીજા કોને કહું? મોટે મારાઉપર દય લાવી એટલી કૃપા કરો.

નારદ—હે કયાધું, તારે અત્યંત હવ પામવા જેવું છે મોટે ચિંતા માં કર.

કયાધું—તમારાં વચનથી મને અત્યંત મંતોષ થાય છે, અને શાતા વળે છે. પણ—

મુગ્ધીવા—આપે એટલી કૃપા કરી તો હવે પુરેપુરી કરો. આ- પનું બળ પ્રસિદ્ધ છે.

નારદ—હે રાણી, તારી એવીજ ઇચ્છા છે? લે તો હું કહું છું.

સ્ત્રગ્ધર વૃત.

એકાંચુદે, રહીને ઉભય કર ઊંચા, જોડિને સૂર્ય મામી,

દષ્ટી રાખી ઉભા તે, મુકિ નિજ મમતા, સ્થીરતા ચિત્ત પામી;

અલ્પ ધ્યાને, સમાધી, થઇ જવ ફરવું, માન સર્વે ટળવું છે,

મોહું આધું નિહાળી, તપ, સુરકૃપનું ચિત્ત ચોંકી ચળવું છે. ૧૪૦

ઇન્દ્રે આમા દિધીકે, મહિતળ સરવે અપ્સરા શિશ્ન જાઓ,
ભક્તી હાવાં તમારી, અજિતરિપુ કરી કોઇ પેરે જાણાવો;
ચાલ્યું એવું કહેતાં હરખ ઉર ધરી, પુતલી વ્રંદ ત્યાંથી,
સ્પર્ધાધારી બધીઓ, મદન મધુ અને અન્ય લીલાછ સાથી. ૧૪૧
ક્યાધું—અરેરે ધિક્કાર છે ઇન્દ્રને, એને મારી સાથેજ પેર
લાગ્યું છે, શું એને તપભંગ કરવાના ખીજ ઉપાય નહિ
જાણ્યા, કે મને દુઃખદાયક આ ઉપાય શોધી કહાડ્યો ?

સુગ્રીવા—બાઇસાહેબ તમે સાંભળો તો ખરાં, મહારાજની ત-
મારા ઉપર કંઈ ઓછી ભજિત નથી કે તે ડો એને મને
નથી લાગતું કે તેહનું મન જરાપણ તે સ્ત્રીઓનાઉપર
ગધું હોય. કેમ મહર્ષિ હું ખરું કહું છું કેતી ?

નારદ—સાંભળોની હું બધું કહું છું.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

લીલાથી ભરપૂર જગા પ્રથમે આવી વસંતે કર્યું,
પ્રેરીને અદકો પછી રસ બધે છે ચિત્ત કામે હર્ષ્ય;
વસ્ત્રાબ્રુષણ કોટિ કામ લગવે એવાં નિજાંગે ધરી,
સ્નેહે કામ કટાક્ષ અંચળ કરે ચેષ્ટા ઘણી સુંદરી. ૧૪૨
ગાયે કોમળ કંઠથી નૃપુરના શબ્દો કરી નાચતી,
કેશોમાંથી ગુંથેલ પુષ્પ ખરતાં નાખી બિજાં રાચતી;

૧૪૧ સ્પર્ધાધારી-એક જાણે કે હું ચલિત કરું, ખીજ
જાણે કે હું કાણું એમ સર્વની ચિત્ત વૃત્તિ થયલી છે. મદન-
કામદેવ, મધુ-વસંત.

૧૪૨ નિજાંગે-પોતાને શરીરે.

ઠરાડે પટવાસ હાસ્ય મધુરં લજ્જા કરે અંગના,
 વીણા તાલ મૃદંગનો સુર ધુમે છે નાદ જ્યાં ભંગના. ૧૪૩
 જોતી પીત પયોધરો પ્રગટતા, તન્વાંગિના અંગના,
 ઝીણાં ચીર સમીર હસ્ત ગૃહિને વૃદ્ધિ કરે રંગમાં;
 પંચેન્દ્રી સુખ પામિ મોહિત થતી લીલા રસે જ્યાં ભરી,
 કયાધું—કૃત્યાઓને કંઈ સરમ પણ નહિં લાગી? ધિક્કાર છે
 એવી વેશ્યાથી પણ ભુંડીઓને !

સુગ્રીવા—આવી નક્કાઈ કરે તો પછી ભલભલા ચળે.

નારદ—

જેનું 'વ્રહ્મવિશે રહ્યું ચિત ખરું', તે કેમ ડોલે જરી. ૧૪૪
 કયાધું—ધન્ય છે સ્વામિનાથ, ધન્ય છે, તમને હું શી ઓશી-
 કળ થઈશ !

સુગ્રીવા—પછી તો બધીઓ ત્યાંથી નિરાશ થઈને કાળે મોડે
 પાછી ગઈ કેની ?

નારદ—હા. તેઓ તો ત્યાંથી સૂઝળી ગઈ, ઇન્દ્રને અત્યંત
 સંતાપ થયો કે હિરણ્યકશિપુનું હવે શું કરવું. તે 'વ્રહ્મા'ની આ-
 રાધના કરતો હતો તેથી 'વ્રહ્મા'એ તેને દર્શન નહિં દેવાં,
 એવી ગોઠવણ કરી.

કયાધું—નારદજી, આ તે કેટલી દુષ્ટતા કહેવાય !

નારદ—'વ્રહ્મા'એ ધણા કાળ સુધી, આણું અધોર તપ છતાં, દર્શન

૧૪૩ પટવાસ-સુગંધી. ચૂરણ,

૧૪૪ નૃત્ય કરતાં છાતિઉપરથી લુંગડું ખસી જાય છે
 અને સ્તન પ્રગટ થાય છે, અહાર દેખાય છે તે જોતી, એવી ત-
 ન્વાંગી એટલે નાચુક શરીરવાળી.

નહિં દીધાં; પણ તપનું બળ કંઈ જેવું તેવું નથી. તેની આગળ દેવતાઓ પણ નિર્બળ છે.

વસંતતિલકાવૃત્ત.

ધાતા વિત્યાં વરસ તોય રિજ્યા ન તેથી,
અમ્મી ઉડ્યો તવ તપો મય તાળવેથી;
તેજસ્વિ અંડ નહિં બિંબ નિહાળી જાએ,
ત્રેલોકનો પ્રલયકાર અરે જાણાએ.

૧૪૫

તેના ઉચ્ચ તપથી કરીને સર્વ પ્રાણીઓ પીડા પામવા લાગ્યા, 'અહ્માંડ પણ ધ્રુજવા લાગ્યું', અને દેવતાઓ પણ થતી પીડા સહન કરી શક્યા નહિં. સહુનો નાશ થઈ જશે એમ વિચારી, લાચાર થઈને તેઓ 'અહ્માંડ પાસે ગયા, અને સંઘ-જાએ તેમની પ્રાર્થના કરી, કે આપું 'અહ્માંડ નાશ પામશે મોટે હમને શાંતિ કરે, અને હિરણ્યકશિપુને જઈને વરદાન આપો. 'અહ્માંડ મંદરાચળપર્વત ઉપર આવ્યા અને પોતાનું રૂપ પ્રગટ કર્યું. તેમણે કહ્યું કે "હે દાનવપતિ હું તારાઉપર અત્યંત પ્રસન્ન થયો છું, મોટે માગ માગ, તારી રી ઇચ્છા છે?" હું કષાધુ આવાં વચન સાંભળીને તારા સ્વામિને શુદ્ધિ આવી, અને 'અહ્માંડનું વંદન કરીને તેમને કહ્યું, કે હું પરમાત્મા, હું એટલુંજ માગું છું કે જરાયુજ, અંડજ, ઉન્મિજ, સ્વેદજ અને 'અહ્માંડે ઉત્પન્ન કરેલા છે તેમાંના કોઈપણ પ્રાણીથી દિવશે વ રાત્રે મારૂ મૃત્યુ ન થાય; તેમજ હું ઘરમાં નહિ મરું, બહાર નહિં મરું, આકાશમાં, ને પાતાળમાં, અસ્થિથી ને સસ્થિથી, પણ નહિં મરું. અસ્તુ, અસ્તુ. એમ કહીને 'અહ્માંડ

અંતર્ધાન થઈ ગયા. મોટે તમે ઉત્સવ કરો. વધારે સારા સમાચાર તમને થોડીવારમાં આવી મળશે.

કયાધુ—મહર્ષિ, હું તમને લાંબી યજ્ઞને પગે લાગું છું.

(પગે લાગે છે.)

તમે મને આજે જાણે નવો જીવ આપ્યો હોય એટલા મોટો ઉપકાર કર્યો છે. આજે મને કેટલો હરખ થાય છે તે હું કહી શકતી નથી.

(પ્રહલાદ ઉતાવળથી દોડતો દોડતો આવે છે.)

પ્રહ.—મા, મા, તને પુછતું કોઈ માણસ અહિં આવે છે.

કયાધુ—દીકરા કોણ છે ?

પ્રહ.—હું તેને નથી ઓળખતો, પણ ઓ પેલો આવ્યો.

(સુખાહુ આવે છે.)

સુખાહુ—જય થાઓ, રાણી જય થાઓ. મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ મંદરાચળથી પાછા વળી પાછી પોતાની સત્તા સ્થાપન કરી છે, અને પોતાના રાજ્યમહેલમાં પાછા પધાર્યા છે.

કયાધુ અને સુગ્રીવા—(એકીવારે અત્યંત હરખમાં) સાબાશ, સાબાશ, રૂપિજી આજે ખરેખરો ઉત્સવનો દિવસ છે.

સુખાહુ—મુનીશ્વર, હું વંદન કરું છું. ઉતાવળમાં ને હરખમાં મેં આપને જોયા નહિં, મોટે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો.

નારદ—આનંદના સમયમાં અપરાધ કરવાની વાતજ નહિં કરવી.

સુખાહુ—રાણીસાહેબ, સાવધાન થાઓ એમ જાણ્યું કે મહારાજના માણસો આપને તેડવાને અહિં આવી પહોંચશે. મને તેડવા મહારાજે મોકલ્યો છે પણ હું તેઓનાથી આગળ આવી ઉભો છું. મોટે હવે વિલંબ નહિં કરવો જોઈએ. પ્રિય સુગ્રીવા, તું જવાની સામગ્રી જલદીથી તૈયાર કર.

મુત્રીવા—(નારદજીને) મુનીશ્વર, આમા હોય તો સર્વ ઉઠિયે.

નારદ—ભલે, આલો જઈને તૈયારી કરો.

(સર્વે જાય છે.)

વિષ્કંભક.

સ્થળ—આકાશ.

એ અપ્સરાઓ ધીરધીરે વાતો કરતી જાય છે.

૧ અપ્સરા—સખી એ પ્રમાણે.

શાલિનિ વૃત્ત.

દૈત્યાધીશે ભાતનું પેર લીધું,

જાંતી સર્વે જડત નાસ્તીક કીધું;

પીડા પામી સ્વર્ગના મર્વ વાસી,

શિષ્ટે જન્મે છે વધુસાથ નાસી.

૧૪૬

થોભ્યા કેરો કામ ના એક દેખે,

જ્યાં ત્યાં પૂડે દુષ્ટના દૂત પેખે;

ત્રાહે ત્રાહે દેવતાઓ કરે છે,

યાશે હાવાં થુંજ ચિંતા ધરે છે.

૧૪૭

૨ અપ્સરા—ત્યારે તે મધળા સ્વર્ગ મુકીને નાહા તેની સાથે
તું પણ નાહી.

૧ અપ્સરા—હાસ્તો, ખીજી હું શું કરું? હિરણ્યકશિપુએ
સ્વર્ગ પણ પોતાને હાથ કર્યું, એટલે મારાથી ત્યાં કેમ રહેવાય ?

૨ અપ્સરા—ત્યારે તો હું ને તું બે મરખી. હિરણ્યકશિપુને હાથ
જઈયે તો આપણી શી વલે થાય ?

૧ અપ્સરા—ત્યારે તેમાંજ તહિંથી અહિં ને અહિંથી તહિં
એમ નાચતી ફરંછું કેની.

૨ અપ્સરા—હું પણ બધે રખડીરખડીને થાકી પણ જ્યાં
જોઈ ત્યાં એ દુષ્ટની સત્તા દેખું છું.

૧ અપ્સરા—પણ તું તો દેવતાઓની સાથે હતી કેની ?

૨ અપ્સરા—હા. પણ મારા જેવી તેની વણે હતી.

૧ અપ્સરા—ત્યારે તેઓનું શું થયું.

૨ અપ્સરા—તેઓ સઘળા પરમાત્મા ભગવાનની પ્રાર્થના કર-
વા લાગ્યા.

ગીતોવૃત્ત.

ગૃહ તારા ગણુ લઇને, નક્ષત્રપતિ પળેજી જ્યમ નભમાં;

રૂપિ સુર સરવે સાથે, સચિપતિ આદ્યો ધરી ધીરજ મનમાં. ૧૪૮

ક્ષિરસાગરમાં આવી, જોડી પાણિ ઉભો રહિ વિલાપે;

ઓ પ્રભુ કર કરુણા તું, પામે પીડા પુનીત વણુ પાપે. ૧૪૯

તુજ મહિમા પુછકારે, દુષ્ટ બુદ્ધિ ને અનીતિ આચરતો;

નિજ મહિમા ગવડાવે, તુજ ભડતોને અતી બળે દમતો. ૧૫૦

સત્યોત્તમ પરમાત્મા, અસત્યનો તું સહેજ જ્ય કેમ;

વિષ્ણુ વિનાશ થયેરે, વિવિધ પ્રાર્થના સુકળ કરે એમ. ૧૫૧

એ પ્રમાણે સઘળાઓએ પ્રાર્થના કરી.

૧ અપ્સરા—તેઓની પ્રાર્થનાનું ફળ તો કંઈ થયું નથી. અને
ઉલટું દીન દીન પ્રત્યે હિરણ્યકશિપુનું બળ તો વધતું જાય છે.

૨ અપ્સરા—તેઓએ ઘણીજ પ્રાર્થના કરી ત્યારે એક મોટા
ગંભીર શબ્દ થયો કે “હે દેવલોકો ને રૂપિયો, તમે ચિંતા માં
કરો, એ અસુરનો અંત પાસે આજે છે. એને પ્રહલાદ

નામે પુત્ર છે તે મોટા ભડત છે. તેને એ અત્યંત દુઃખ દેશે તે વેળા એનો કાળ થયાવિના રહેનાર નથી.”

૧ અપ્સરા—એ પ્રમાણે તો કોણ જાણે ક્યારે થશે. આપણે ત્યાં સુધી આવું દુઃખ વેઠવાનું બાકી રહ્યું.

૨ અપ્સરા—(ગભરાઈને) અરેરે, આપણે આ શું કીધું? વાતમાં ને વાતમાં ક્યાં આત્યાં આત્યાં !

૧ અપ્સરા—(ગભરાઈને) કેમ વાર, એમ બોલે છે ?

૨ અપ્સરા—કેમ વાર? શું? જોની નીચે, આતો હિરણ્યકશિપુનું નગર આવ્યું. આપણી નીચેજ જોની શુક્રાચાર્યની આ નિશાળ આતી તેમાં છાકરાઓ ભણે છે.

૧ અપ્સરા—(જોઈને) હાય, હાય, આપણે વગર વિચારે અહિં ક્યાં આત્યાં. ચલ ચલ અહિંથી જલદી જતાં રહિયે. નહિં તો વાઘના મોમાંથી બચવું મુશ્કેલ પડશે.

(બંને જણોએ ઉતાવળી જતી રહે છે.)

વિષ્કંભક સમાપ્ત.

અંક ૫ મા.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—શુક્રાચાર્યની નિશાળ.

મહલાદ અને ખીજા નિશાળિયા.

૧ નિશા.—પ્રહલાદજી તમે કહ્યું કે—

વસંતતિલકાવૃત.

નાના પ્રકારની રૂઢી રચના રચેલું;

'પ્રજ્ઞાંડ' છે સકળ આ પ્રભુએ મૃજેલું;

રોખાવિના ન જન પુણ્યની પ્રાપ્તિ જોય,

કેમે ન કારણવિના કંઈ કાર્ય હોય.

૧૫૨

ત્યારે જ્યારે કારણવિના કાર્ય નવ હોય તો પછી ધધરને

ધધર પણ કોઈ હોયો જોઈએ કેની?

પ્રહ.—કારણવિના કાર્ય નહિં હોય, એ નિયમ મૃષ્ટિનો નિયમ છે. સકળ મૃષ્ટિના કર્તા પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ કેવળ નિરાણું છે, તેનાથી તે શ્રેષ્ઠ છે, અને તેથી એ નિયમ તેને લાગુ પડે નહિં. તમારા કહેવા પ્રમાણે ગણિયે તો પહેલા ધધરને હત્વજ કરનાર ખીજો ધધર હોય, ખીજાને હત્વજ કરનાર ત્રીજો, ત્રીજાને ચોથો અને એ પ્રમાણે અંતજ નહિં આવે, મોટે કોઈ પણ જગે અંત તો હોયો જોઈએ; અમુક કોણે અટક્યાવિના આપણને ચાલશેજ નહિં.

૨ નિશા.—ત્યારે આપણે જે પદાર્થનું 'પ્રજ્ઞાંડ' બનેલું છે ત્યાંથીજ અટકીએ તો નહિં બને?

મહુ.—એ ચૈતન્યરહિત વસ્તુ છે, તે વસ્તુ જડ છે, તેનાથી કંઈ થઈ શકતું નથી. અને મૃષ્ટિમાં હેતુમય જે અદ્ભૂત રચના રચેલી છે તે કરવાને તે સમર્થ નથી. જે અચળ હોય, જેના ગુણમાં કંઈ વધારો અથવા ઘટાડો થઈ શકતો નથી, તેજ સર્વ જગતનું મૂળ કારણ હોવું જોઈએ. પદાર્થ એ ચળિત વસ્તુ છે અને તેથી તેને આદ્ય હોવું જોઈયે.

૨ નિશા.—એ હું નહિ સમજ્યો.

મહુ.—તેનું આદ્ય હોવું જોઈએ એટલે તેની ઉત્પત્તિ કોઈ પણ વેળાએ થઈ હોશે. એવી વસ્તુનો ત્યારે અંત પણ હોવો જોઈએ. તેમજ જેના ગુણમાં વધારો, ઘટાડો થાય, જેને આદ્ય અને અંત છે તે નાશવંત વસ્તુ છે, અને તે અચળ પણ નથી. આદ્યઅંતવિનાનું, અને સ્થિર માત્ર ચૈતન્યજ હોઈ શકે છે. માટે ચૈતન્યરૂપ ભગવાન એજ સર્વ વસ્તુનું કારણ છે.

૧ નિશા.—હવે હું સમજ્યો, અને એટલાંજ માટે પરમેશ્વરની વિશાળતા કહી પણ શકાતી નથી.

મહુ.—એ ચૈતન્યરૂપ બ્રહ્મ સત્યોત્તમ છે, તેથી દુષ્ટ કર્મને તે ધિક્કારે છે. જેમ તેજને અને તિમિરને વેર છે, શીત અને ઉષ્ણતાને વેર છે, તેમ સત્યને અને અસત્યને વેર છે. સરખે સરખા ગુણને સ્નેહ છે. ભગવાન સત્ય સ્વરૂપ છે તેથી સત્ય કર્મ કરનારાઉપર તે પ્રસન્ન થાય છે, અને જેઓ પાપ કરે છે તેનાં ઉપર તે ક્રોધે છે.

૨ નિશા.—બરાબર છે. અને એટલાંજ માટે ભગવાનના જે-વો ભક્ત છે તેઓ અનીતિને ધિક્કારીને પુણ્યના કામ કરે છે.

મહુ.—એવાં કામ કર્યાવિના ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી, અને

ત્યારે આ સંસારરૂપી દુઃખદાયક જાળમાંથી માણસ મુક્ત કેમ થાય ? સારાં કર્મનું સારું ફળ ને માંઠાનું મારું.

વસંતતિલકા.

રોપી કુટીલ તર કંટકનો જનોરે,

સુસ્વાદ લે જ્યમ કરી સહકારનોરે;

ધંધરને આણુગમતાં કર્મ ઐટલે પાપ કરીને મુક્તિની ધરછા રાખે, તે મૂર્ખ માનવો.

પાપાણુ પુષ્ટ જન પાતકનો ગ્રહે છે,

સંસાર સિંધુ તરં અર્થ ચિતે ચહે છે. ૧૫૩

૩ નિશા.—પ્રહલાદજીના કહેવાપ્રમાણે હું જીદાડથી ભગવાનનું ભજન કરું છું; તીદાડથી મારાં મનને ઘણાજ સંતોષ અને સુખ થાય છે.

પ્રહ.—જે આપણો કર્તા છે તેની ભક્તિ કરવી એ આપણા ખરો ધર્મ છે.

૪ નિશા.—પણ એ ભગવાન કેવા હોશે.

૧ નિશા.—આટલા દહાડા થયા છતાં હજી તેં એ નહિં જાણ્યું ? ભગવાન નિરાકાર છે; તેને માણસના જેવાં કંઈ પણ અવયવો નથી.

પ્રહ.—અને તે છતાં તે સધળું જોય છે, સધળું સાંભળે છે અને સધળું કરે છે.

૨ નિશા.—ત્યારે તેને આધાર કેમ નહિં હોય વાર ?

પ્રહ.—જે વસ્તુને આકાર હોય તે સ્થિતિસ્થાપક હોય એટલે તેનું પ્રમાણ હોય. શ્રીભગવાન સર્વઆપક છે. એ નિરા-

કાર ભગવાનની જે ભક્તિ કરે છે અને સદાચરણથી ચાલે છે તેનું કલ્યાણ થયાવિના રહેતું નથી.

૧ નિશા.—એવાં નિરાકાર ચૈતન્ય સ્વરૂપની આરાધના કેમ થાય?

પ્રહ.—પૂજા એ પ્રકારની છે. જેઓ ઘણા જ્ઞાનને પામી ગયા છે, અને હૃદયનું સાચું તત્ત્વ જેઓ ઓળખે છે, તેઓએ તો માનસીક પૂજા કરવાની છે. પણ સધળાં માણસો કંઈ એવાં નથી હોતાં. જે નિરાકાર છે તેનું ચિંતન કરવું ઘણું કઠિન છે, અને જ્યાં સુધી હૃદયમાં સ્થિરતા આવી નથી, ત્યાં સુધી ચિંતન થતું નથી. માટે ચિત્ત સ્થિર ચોટે તેને માટે મૂર્તિમાન સ્વરૂપ કહીને પણ હૃદયની આરાધના કરવી. જેઓ આસ્તા રાખીને કોઈ પણ રીતે ભગવત ભજન કરે છે, તેના ઉપર ભગવાન કૃપા કર્યાવિના રહેતા નથી. જે માણસ ભગવાનઉપર નિરંતર આસ્તા રાખી રહે છે તેની ચિંતા ભગવાન રાખ્યાવિના રહેતા નથી. સંકટની વેળાએ તેની સહાય કર્યાવિના પણ તેમને ચાલવું જ નથી.

૧ નિશા.—પ્રહલાદજી, હું આશ્ચર્ય પામું છું કે આ સધળી વાત તમે ક્યાં શીખી આપ્યા ?

પ્રહ.—મારી માતા કયાંય નારદ રૂપીના આશ્રમમાં રહી હતા તે વેળા નારદજી તેને એવું એવું જ્ઞાન સંભળાવતા હતા. તે તેને તો કંઈ યાદ નહિં રહ્યું પણ મારા મનને એ વાત ખરી બાગતી ગઈ અને ચોંટતી ગઈ. તેમ વળી રૂપીના શિષ્યોનો પણ મને સંગ થયેલો. ઘણુંખૂં તેમની સાથે ને સાથે હું રહેતો અને તેથી આ થોડુંઘણું જાણું છું.

૨ નિશા.—આપણા ગુરુ શુદ્ધાચાર્યે કોઈ પણ દિવસ આવું માન નથી આવ્યું.

૧ નિશા.—તેમની શીખવવાની રીતથી હલકી માઠી અસર થતી હતી.

૨ નિશા.—આવી આવી અહિં વાતો યાચ છે એ વાત ગુરુજી આવી જોય તો શી વલે યાચ ?

પ્રહ.—આવે તો શું થયું ? આપણે ડ્યા ખોટું કામ કરીયે છેયે.

૧ નિશા.—હવે ડ્યાંથી આવી પહોંચે ? હવે તો નિશાળ છુટવાનો વખત થયો, માટે હવે તો “નમો ચિત્ર વિચિત્ર” એ કહીને જાયે.

પ્રહ.—હા, ત્યારે તેમ કરીએ.

(સઘળા નિશાળિયાએ હાથ ધમ ગામ છે.)

મુજંગી હંદ.

નમો ચિત્ર વિચિત્ર એ વીશ્વકર્તા,

નમો પ્રાણિના પ્રાણ આધાર ભર્તા;

નહિં ૩૫ અદ્ભૂત તાર કળાએ,

નિરાકાર સંધે તથાપી જણાએ.

૧૫૪

નહિં નેત્ર તોએ બધું તું જુએ છે,

નહિં કર્ણ તોએ બધું તું શ્રુણે છે;

નહિં હસ્ત તોએ બધું તું કરે છે,

વિના પાગ સર્વત્ર તું સંચરે છે.

૧૫૫

વિના નાસિકા સર્વ ગંધો લહુ છે,

વિના મૂખ જોણે, ભર્યો તું રસે છે;

વિના શીર તું માન ભંડાર ભાસે,

વિના ૩૫ અદ્ભૂત તે જે પ્રકાશ.

૧૫૬

કરે સ્પર્શ અસ્પર્શ પોતે તથાપી,
રહ્યો સત્ય ચૈતન્ય રૂપે તું વ્યાપી;
લહ્યું સ્થાન ત્રીકાળનું તું વિશ્વેરે;
સદા મૂળ ત્રીશક્તિનું તું વિશ્વેરે.

૧૫૭

(જો) કૃપા થાય તારી કૃપાળૂ સ્વરૂપ,
(તો) રૂદ્રમાં લહે મજ્જનનો તૂળ રૂપ,
સદાચાર સ્નેહે કરે તારિ ભક્તિ,
તરી પ્રાણિ સંસાર પામેછ મુક્તિ.

૧૫૮

તજી નિત્ય આત્મા તણું સ્થાપ મૂખ,
ક્ષયી કાયનું અલ્પ ધરિછેછ મૂર્ખ;
મહૂ સારની સાર નિઃકામ સેવા,
કરણા કરી આપ દેવાધિ દેવા.

૧૫૯

(શુકાચાર્ય ઓચિંતા આવી પહોંચ છે.)

શુકા.—(ક્રોધમાં) રે મૂર્ખો, તમે આ શું કુતુહળ માંડ્યું છે?

(ઘણા છોકરાઓ ઘરથર ધ્રુજે છે પ્રહલાદ જરા પણ બીહીતો નથી.)

હુંડ્યારનો સાંભળ્યાં કરતો હતો. ફોણે શીખવ્યું રે એ તમને?

(એક બે છોકરાં ધીરેધીરે બોલે છે.)

એમાં અમારો વાંક નથી, અમને તો પ્રહલાદે

(બોલતા રહી બચ છે.)

શુકા.—પ્રહલાદજી, હું કેટલા દિવસ થયાં વિચાર કરતો હતો કે
મહુની વૃત્તિ કેમ ફરી ગઈ છે? પણ આજે માલમ પડી
આવે છે કે તમે મધ્યું તોફાન કરો છો.

પ્રહ.—યુરૂજી, મહુજીનો અમે ભગવાનની ભક્તિનો બોધ
કરવો એમાં કંઈજ ખોટું નથી.

શુકા.—આ કેવાં વચન કહેવાય? તમારા પિતા એમ બોલ્યો

કે તમે વિજયની ભક્તિ કરો છો, તો પછી શું પરિણામ થશે તે જાણો છો ?

મહુ.—તેહ જાણે તો તેની મને કંઈ ચિંતા નથી. શ્રીનારાયણની ભક્તિ જેઝા કરતા નથી તેઝા મોટા અપરાધી છે. તેમજ સદ્ગુણની પ્રશંસા કરવી અને દુર્ગુણને ધિક્કારવા, એ સર્વ કોઈને ઘટે છે.

શુકા.—(મનમાં) મારા પુત્ર શંડામર્કાને આવાં આનાં ચરિત્રની ખબર છે કે નહિં ? જો તે જાણતો હશે ને મને નહિ કહ્યું તો તેની મોટી ખુલ છે.

શંડામર્કા આવે છે.

(પ્રકાશથી) શંડામર્કા તેં પ્રહલાદને આવું શીખવ્યું છે, કે નારાયણની ભક્તિ કરવી તે શિવાય ખીજું કંઈ સાચુ નથી ?

શંડા.—પિતાજી હું એવું શીખવું પણ ખરો ? પ્રહલાદ જ્યારથી અહિં જાણવા આવ્યા છે ત્યારથી ખીજું શીખવિયું છે એ તે ધ્યાનમાં લેતા નથી, અને આજો દહાડો એવામાં ને એવામાંજ લક્ષ રાખે છે.

શુકા.—ત્યારે તેં મને એ વાત કેમ નહિં કહી ? હિરણ્યકશિપુ જાણશે તો શું થશે તે તું જાણે છે ?

શંડા.—મેં તેમને એકવાર એ વાત વિદિત કરી હતી અને તેમણે એના દિલમાંથી એ વાત કહાડી નંખાવવા વિશેષ પ્રયત્ન કરવાનું તેમણે કહ્યું હતું.

શુકા.—એણે તો સઘળાંઆનાં મન ફેરવી નાખ્યાં છે. આ નિશાળને સહુએ મળીને એક ભજનનો અપ્પાડો કરી મુઝાો છે. પણ ઠીક છે, કંઈ ચિંતા નહિં. આ સઘળા નિશાળિઆ-

ઝોને તું લઈ જઈ પાછલી ઝોરડીમાં ગોંધ, અને પ્રહલાદને
હું મારી સાથે લઈ જઈ છું.
સંડા.—જેવી તમારી આજ્ઞા (નિશાળિઆઝોને) ચાલો મારી
સાથે, રે મૂર્ખો.

(સહુ તેની સાથે જાય છે અને શુક્રાચાર્ય પ્રહલાદને લઈને જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—હિરણ્યકશિપુનેા મહેલ.

કયાધુ અને સુગ્રીવા.

કયાધુ—મખી સુગ્રીવા, આજ જોતી હજુસુધી પ્રહલાદ
નથી આવ્યો.

સુગ્રીવા—હા જુઝોતી, બપોર થયા. ભોજનની વેળા થઈ છે ને
હજી કોણ જાણે કેમ કુંવર નહિં આવ્યા.

કયાધુ—મને તેથીજ ચિંતા થાય છે તો.

સુગ્રીવા—ગુરૂની આજ્ઞા નહિં થઈ હોય તેથી વાર લાગી.

કયાધુ—પણ કોઈ દહાડો વાર નથી લાગતી ને આજે કેમ
લાગી ? વાર તું જરા બારીઝે જોતો ખરી.

સુગ્રીવા—બાઈસાહેબ, હો જોઈ છું, પણ ઝે આવશે તો કંઈ
હાંડ્યું રહેશે. (બારીઝે જઈ જુઝે છે ને થોડીવાર રહીને) હો
તમારે કુંવર આવ્યા પણ આજ તો ગુરૂ શુક્રાચાર્ય પણ સાથે છે.

કયાધુ—ગુરૂ શુક્રાચાર્ય ?

સુગ્રીવા—હા, બાઈસાહેબ.

કયાધુ—ઝે કેમ આવ્યા હશે. મને ચિંતા થાય છે.

સુગ્રીવા—વળી ઝેમાં તે ચિંતા શાની કરો છો.

(શુક્રાચાર્ય પ્રહલાદને લઇને આવે છે.)

શુક્રા.—કહ્યાણુ થાઓ, રાણી, કહ્યાણુ થાઓ.

કયાધું—આજ અમને કૃતાર્થ કીધાં. ખીગજો આ આસનઉપર.

(શુક્રાચાર્ય બેસે છે.)

કયાધું—ગુરુજી, આજ તમે કૃપા કેમ કરી?

શુક્રા.—અહો મહિષી, કેટલા દિવસથી સુધળા નિશાળીઆ-
ઓની ચિત્તવૃત્તિ કેવળ ફરી ગયલી જોઇને હું આશ્ચર્ય પામતો
હતો કે એમ કેમ થયું. પણ આનું ખરું કારણ મને જણાઇ
આવ્યું. આપના કુંવરે સુધળો ઉત્પાત કરી મુક્યો છે. જે જે
શીખવામાં આવે તે નહિ ભણતાં, જગતમાં નારાયણનું નામ
એજ સાચું તત્ત્વ છે એવો પોતેજ માત્ર લવારો કર્યો કીધો છે,
એમ નહિ પણ સુધળાઓને ઉપદેશ કરી કરી ભ્રષ્ટ કર્યો છે,
ભણવાનું મુકી દઇને ભજન કિર્તન કરવા મહુએ માંડ્યું છે.

કયાધું—રે કુંવર તું આ શું કરે છે તારા બાપ જાણ્યો તો તારી
શી વલે થશે? એકવાર તો શંડામઝ્કાએ આવીને કહ્યું ત્યારે
અત્યંત કોપાયમાન થયા હતા, અને કેટલું સમજાવ્યા ત્યારે
શાંત થયાં.

પ્રહ.—પણ મા, એમાં હું કંઈ ખોટું કરતો નથી.

કયાધું—દીકરા, તું વગર સમજે શું બોલે છે? પૃથ્વીઉપર ખીજો
ઢોઢ પણ પુરુષ નારાયણનું નામ લે છે તો તેને તરત મારી
નાખવામાં આવે છે, તારા બાપે કેવી સખત આણ ફેરવી છે
તે તું જાણતો નથી.

પ્રહ.—તે હું જાણું છું. પણ તેઓ અધઠતું કરે છે.

કયાધુ—અરે, તું આ શું કરે છે ! તારા બાપને પણ તું એ પ્ર-
માણે કહેતાં બીજો નથી ?

સુગ્રીવા—કુંવર, તમે કેવળ બાળક બુદ્ધિ છો. મહારાજને દેવતાઓ
સાથે અત્યંત વેર છે, અને નારાયણ દેવતાઓને સહાયતા
આપે છે તે તમે જાણો છો ? શત્રુને સહાય કરનાર તે આપ-
ણો શત્રુ, તેનું નામ કેમ લેવાય ?

પ્રહુ.—સુગ્રીવા, તું મૂર્ખ છે. દેવતાઓ સદ્ગુણના રૂપ છે. શ્રીના-
રાયણ એ સઘળા સદ્ગુણોરૂપી કીર્ણના સ્વરૂપ છે. સદ્ગુણ
તેને પ્રિય છે અને દુર્ગુણને તે વિકારે છે. ડાહ્યા માણસો
સદ્ગુણને સહાય આપે છે તો પછી પરમેશ્વર તેમ કરે એમાં
શી નવાઈ છે ?

કયાધુ—યુરુ, પ્રહલાદ તો અરેખર ગાંડો થઈ ગયો છે. તમે
એને ડેકાણે નહિં લાવો તો તેમ કરવાને બીજો કોણ સમર્થ છે ?

શુક્રા.—મહિષી, તમે સાચું કહો છો. એ નાદાન છે પણ મને
પણ એ એવા ને એવાજ ઉત્તર આપે છે ત્યાં હું શું કરું ?

કયાધુ—(પ્રહલાદને) દીકરા, આમ મારી પાસે આવ.

(હાથ પકડી પોતાની પાસે બેસાડે છે.)

જો તું હવે મોટો થયો અને હવે નાદાન થાય એ કંઈ સાર નહિં.

પ્રહુ.—મા, તેં મને જન્મ આપ્યો મોટો મારે તને વિશેષ
કહેવું ધરારત નથી; પણ તમે સહુ જો પોતાના આત્માનું
કલ્યાણ ધ્યાનમાં હોવ તો વૈરભાવ મુકી દ્યોને, શ્રીનારાયણના
નામનું રટણ કરો.

કયાધુ—(જરા રીસ કરીને) રે શું બહુ કાઠ્યો કે ? બધાં સુધી હું

બોલતી નથી ત્યાં સુધી. આપણે નારાયણનું શું કામ છે ?
અખડલાડ જો ફરીથી તેનું નામ લીધું તો.

મહુ.—

દોહરા.

રે રે મુજને શું કહે, આ તું મા ઉત્પાત;
કેમ કરી જાએ તજ્યો, તાત તણો જે તાત. ૧૬૦
દિતરાત્રી ચિંતા ધરે, જિવની જે જગતમાંલ;
પ્રાણી તણું ચૈતન્ય તે, કેમ તજ્યોરે જાય. ૧૬૧
માયા નાગણ મનુષને, મારે મારે પામ;
નારાયણનું નામ એ, ગરૂડ પમાડે ત્રામ. ૧૬૨
આત્માનું સુખ સાધવા, સાચો એક ઉપાય;
નારાયણના નામનો, ક્યમ મુજથી મૂકાય. ૧૬૩

સુગ્રીવા—બાઇસાહેબ, મહારાજ પધારે છે.

(હિરણ્યકશિપુ આવે છે સહુ ઉઠીને તેને સત્કાર કરે છે.)

શુકા.—જય થાઓ મહારાજ, જય થાઓ.

હિરણ્ય.—મહારાજ, બિરાજમાન થાઓ.

(સહુ ખેસે છે.)

ગુરુ શુકાચાર્ય, પ્રહલાદ, હવે તો આપણી નીતિ તથા રીતી
કંઈ શીખ્યો કે નહિં? શંકામર્કાએ એવી એની અમાનતા દૂર
કરી હશે એમ હું ધારું છું.

શુકા.—મહારાજ, હું આપને શું કહું. પ્રહલાદજી નારાય-
ણનું નામ પકડી રહ્યા છે, તેથી ખીજું કંઈજ બાણતા નથી.

કથાધુ—હજી એ બાળક બુદ્ધિ છે. એ ધીરેધીરે સમજશે એ-
ટલે બધું શીખશે.

હિરણ્ય.—(ઘોંઘથી) કેમરે બાળકા, ગુરુ શુકાચાર્ય આ શું કહે છે ?

કયાધું—(મનમાં) રખેને મહારાજ સાથે પણ એ જીવ કરતો.

મહુ.—પિતાજી, ગુરુજી ખરું કહે છે. મને નારાયણના નામ-
વિના ખીજી કંઈ ગમતું નથી. કેમકે સંસારમાં માયામાં સાચું
તત્ત્વજ એ છે ?

હિરણ્ય.—હે મૂર્ખ ! તું શું બકે છે ?

મહુ.— પ્રહર્ષણીવૃત્ત

સાચું હું કહિ કહું છું પિતાજી શ્રીણી,
શું કોવે, શુણિ હરિ નામ શીશ ધૂણી;
સંસારી ખટપટમાં તમે છળાયા,
ન્યાણીને નિજબળને હસેછ માયા. ૧૬૪
ખાવાનું જયમ શિશુને ખતાવિ ચોર,
શૃંગારો ગ્રહિ કરતા કુકર્ન ધોર;
મોટે દયો શુભ હરિની મહાય ચેતી,
અંતેરે ખરિ નહિં તો થશે ક્ષેતી. ૧૬૫

હિરણ્ય.— વસંતતિલકાવૃત્ત.

પાપિષ્ઠ તેં લજ્જ્યું છે નિજ કુળ આજે,
મિથ્યા થયો અમ કર્યો ખહુ તૂજ કાજે;
આમા પિતા તણિતજી બલટો પળે છે,
તે પુત્ર નર્ક વસશે જગમાં કહેછે. ૧૬૬

મહુ.—પિતાજી આપની આમા હલ્લંધન કરવાની હું ઇચ્છા રાખ-
તોજ નથી.

૧૬૪ તમે સંસારની ખટપટમાં પડીને, માયાથી ભાજવાધ-છે-
તરાધ ગયા છો. માયા પોતાનું બળ જોધને હસે છે. તમારા
જેવાનો પરાભવ કરી માયા જ્યારે પોતે વિચાર કરે ત્યારે હસે છે.

હિરણ્ય.—મારી આમા ઉલ્લંઘન નથી કરતો? ત્યારે આ શું કરે છે? દેવતાઓ જે મારા શત્રુ તેનો સદા પક્ષ એવે છે, અને તેને સહાય કરનાર જે વિષયુ તેની ભક્તિ લઇ ખેડો છે, એ શું કહેવાય ત્યારે?

શુકા.—મહારાજ, એ પોતે એ પ્રમાણે કરે છે એટલુંજ નહિ, પણ નિશાળમાં ભણનારા સઘળાઓની એણે ચિત્તવૃત્તિ ફેરવી નાખી છે. નિશાળને એક ભજનનો આખાડો કરી મુશ્યો છે.

પ્રહુ.—માખાપની સેવા કરવી એ પુત્રનો ધર્મ છે, તેમજ સર્વ શક્તિમાન ભગવાન જે નર્ક ભય ટાળે છે તેનું રટણ કરવું, એ માણસનો પ્રથમ ધર્મ છે.

હિરણ્ય.— વસંતતિલકા.

શું ધર્મ ધર્મ સમજ્યા વણ તું લવે છે,

થાજો પિતા વિરૂધ એમ શું શીખવે તે;

આશા ધરી શિદ તને અવતાર દીધો,

મે રત્ન લોભયિ મણીધર પ્રાપ્ત કીધો.

૧૬૭

પ્રહુ.—પિતાની રૂડી આમા પુત્રે પાળવીજ જોઇયે તેમજ તેણે કુઠ્કર્મ કરવાથી નિરંતર દૂર રહેવું જોઇયે.

વસંતતિલકા.

આંકાર૩૫ પ્રભુ સત્યનું બિંદુ સોણ,

મદ્ગૂણ કીણું દિપતા સુર સર્વ કોય;

તેનું ન સેવન કર્યા પણ શ્વેદ લાવે,

શું લાભ થાય સુરસું નિત વેર સાથે.

૧૬૮

પ્રદર્શનીવૃત્ત.

સેવા છે સત તજિને અસત્ય નિત્યે,
ચિંતા તો, ભવિષ્યતણી ધરે ન ચિત્તે;

ડંસેલા કુમતિ અહીનું વીશ પાપ,

શળે દો હરિ મણિવીણ ચિત્તતાપ.

૧૬૯

હિરણ્ય.—(અત્યંત ક્રોધ કરીને) આઃ કુટ ! મને ખોધ કરે છે ?

તારે કાળ આપ્યા છે.

કયાધું—ક્ષમા, સ્વામિનાથ ક્ષમા, એ બાળક બુદ્ધિ છે. શું સમજે ?

હિરણ્ય.—હુ પ્રિયા ! એ દાનવકુળમાં અંગારો ઉઘ્યો છે તે

સઘળાને બાળ્યાવિના નહિં રહે. મોટે પું કંઈજ બોલીશ નહિં,

હું કંઈજ દયા લાવવાનો નથી. મારી આણુ મિથ્યા નહિં

થવા દર્શ.

સુગ્રીવા—કુંવર, મહારાજને પગે લાગીને ક્ષમા માગો કે હવે એ

પ્રમાણે નહિં કરે.

પ્રહ.—અરે તમે આ પ્રમાણે શીદ કુતુહળ કરો છો ? જન્મમરણ

માત્ર હરીનેજ હાથ છે. તેની ઇચ્છાવિના કંઈ પણ થઈ

શકવું નથી.

હિરણ્ય.—હેં પું શું બોલ્યોરે ? જન્મમરણ તારા હરીને

હાથ છે ? હમણા બતાવું છું. રે બહાર, ડોણુ છે ?

કયાધું—પ્રાણનાથ હું તમારે જાળે માર્યું સુકી માગી બળ છું કે

આટલી વાર કૃપા કરી શાંત થાઓ.

૧૬૯ કેટલીએક પાછલી વાર્તાઓમાં આવે છે કે નાગે કરડેલા માણસોને જ્યાં ડંખ હોય ત્યાં મણી લગાડ્યાથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

હિરણ્ય.—બસ કર હું નથી માનવાનો.

છડીદાર આવે છે.

છડીદાર—જય થાઓ, મહારાજ જય થાઓ.

હિરણ્ય.—હે છડીદાર, આ કુંવરને અહીંથી બાંધી લ્યો.

કયાધું—રે દૈવ !

હિરણ્ય.—(છડીદારને) શું જોયા કરે છે ? સાંભળતો નથી ?

કુંવરને બાંધી લઇ મારી સાથે ચાલ.

(એમ કહી ઉઠી જાય છે.)

છડીદાર પ્રહલાદને લઇને તેની પાછળ જાએ છે.

કયાધું—રે હાય, હવે શું થશે.

(એમ કહી તેપણ પાછળ જાય છે અને સુગ્રીવા ને શુક્રાચાર્ય
પણપાછળ જતાં રહે છે.)

પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ—રાજ્યમંભા.

હિરણ્યકશિપુ, પ્રધાન, ઈત્યાદિ સભાસદો.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, એ પાપિષ્ઠ પ્રહલાદનો અંત આણ્યો કે નહિં ?

પ્રધાન—મહારાજ સમાચાર આવતા હશે. પણ આપે કંઈ દયા
કરી હોત તો બહુ મારું. રાણી કયાધું ઇત્યાદિ સર્વ આજ્ઞ
કરી બેઠાં છે.

હિરણ્ય.—પ્રધાનજી, તમે શું મારું વચન મિથ્યા કરવા
ઇચ્છો છો ?

પ્રધાન—મહારાજ, ગમે તેવા છે પણ આખરે તે પુત્ર છે.

હિરણ્ય.—ધિકાર ! શું પુત્ર છે ? એ કુદરે મારો પુત્ર ન હોય. આખી પૃથ્વી ઉપર કોઈ મારી આત્મા નથી લોપતું ને શું એને લોપવા દઈશ ?

પ્રધાન.—પણ હજી એની વય ઘણી નાની છે. તે ઉપર મહારાજે વિચાર કર્યો હોત તો સારું.

હિરણ્ય.—વય નાની છે પણ બુદ્ધિ ઘણી મોટી છે. વસદેવની ચિણ્ગારી મોટી ધામની ગંજીને બાળી નાખે છે.

પ્રધાન.—પણ મહારાજ એ શું આપને કરી શકત ?

હિરણ્ય.—મારા શત્રુનો પક્ષ કરનારને શું હું મારી ગોદમાં ઘાલું એવો તમારો વિચાર છે ? મને લાગે છે કે તમે મારા હુકમ પ્રમાણે અનુચરોને નહિં કહ્યું હોય.

પ્રધાન.—મહારાજ આપની ઇચ્છાથી હું ઉલટો મોદયો એ અપરાધ ક્ષમા કરો, અને આપના હુકમનો હવે તો અમલ થઈ ચુકો હશે.

એક અનુચર આવે છે.

અનુ.—જય થાઓ, મહારાજ જય થાઓ.

હિરણ્ય.—હે અનુચર, પાપિષ્ઠ પ્રહલાદને આ દુનિઆમાંથી દૂર કીધો કે હજી તે જીવે છે ?

અનુ.—આપના હુકમ પ્રમાણે કુંવરને અમેલઈ નગર બહાર ગયા પછી—

હિરણ્ય.—પછી શું ? જીવે છે કે મર્યો ?

અનુ.—મહારાજ, સાંભળવાની કૃપા કરો. પછી.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

છેલ્લો બેશમથિ ચંદ્ર તેમ ધરણી નાખ્યો જાયા રોલથી,
હીરો વીભિરમાંલ તેમ દિપતો તે ગંહર તેજથી;

મોહ્યા વ્યાલ વિહૂ મૃદુસ્વર શુભી, જાણે ધુમી વાંસળી,
કોખા કેસરિ આદ્ય ને વર નમે તેને સહર્ષે મળી. ૧૭૦

તાતા તેલવિશે વિલાસ કરતો, કાલિંદિના નીરમાં,
પ્રેર્યો અંજિ દિપે મહી જળકુંડે જાણે વિંટ્યો ચંદ્રમા;
ખાંધી પામ ભુજંગના ઉદધિમાં નાખ્યો મહૂ કોપતાં,
જાણે સ્વસ્તીતમાં પશુપતી સ્નાને રહ્યા શોભતા. ૧૭૧

નાખ્યાં અસ્ત્ર મહસ્ત્ર વસ્ત્રવાણ છે, તો એ ન સ્પર્શ્યા અરે,
વીંટ્યું અંગ પનંગનું ત્યમ રહ્યો તે તેજને પિંજરે;
ગાતો તે ભગવાનને ઉલટથી શ્રદ્ધા તણ ના પળ,
કીધા કોટિ ઉપાય નિષ્ફળ ગયા છે તે હજી કૂશળ. ૧૭૨

૧૭૦ જેમ આકાશમાંથી ચંદ્રમાને ઉખેડી નાખી પૃથ્વી ઉપર ફેંડ્યો હોયની તેમ તેને પર્વતની ટોચઉપરથી પૃથ્વીઉપર નાખી દીધો, વળી તેને પહાડોની યુક્તમાં પણ નાખ્યો તો ત્યાં અંધારામાં હીરો પ્રકાશતો હોય તેમ પ્રકાશવા લાગ્યો, જાણે વાંસલી વાગી હોયની તેમ તેને મધુરંબોલતો સાંભળીને મર્પ ને વીધુ પણ મોહ પામી ગયા, અને સિંહ, વાઘ અને વર ત્રણેને ખીજ્યા તોપણ તેઓ હરખથી તેને જાળે નમ્યા.

૧૭૧ તેલની કડા કડાવીને તેમાં તેને નાખ્યો, તો કાલિંદી એટલે શ્યામ એવી જે જન્મનાનદી તેમાં વિલાસ કરતો હોય તેમ કીડા કરવા લાગ્યો. તેની આસપાસ ચોગરદમ અંજિ સળગાવ્યો, તો ચંદ્ર જાણે જળકુંડથી વીંટલાયલો હોયની તેમ તે શોભવા લાગ્યો; ત્યારે મહુએ ખીજવાઈને મોટા મોટા ભુજંગનાં તેને બંધન ખાંધી દરીઆમાં નાખ્યો તો તેમાં, જાણે આકાશ ગંગામાં મહાદેવ સ્નાન કરતા હોયની તેમતે શોભવા લાગ્યો.

૧૭૨ હજારો હથિઆર તેને માર્યા અને તેનું ખુલ્લું

હિરણ્ય.—રે ધિક્કાર ! ધિક્કાર ! ખેશક સહુએ મળીને કપટ કર્યું છે. પ્રધાનજી !—

પ્રધાન—(ધૂળતા ધૂળતા) મહારાજ, મારો કશો પણ અપરાધ નથી. મેં એ લોકોને સખત હુકમ આપ્યો હતો કે એને જીવતો નહિં લાવતા.

હિરણ્ય.—તમે સર્વે સંપ કરી મારા વેરી થયા છો. પણ કપટ કોઈ પણ દહાડો ઢાંચું રહેતું નથી. તમારા એકેએકનો હું ઠામ ફેડીશ. મારી સાથે છલ કરનાર શું શું સુએ ખેશસે ? !

પ્રધાન—(મનમાં) રે દેવે મારા ડ્યાં ભોગ લાગ્યા કે મેં મહારાજને દયા લાવવાનું કહ્યું ?

અનુ.—મહારાજ, ક્ષમા કરો. આપની સાથે કોઈએ પણ કપટ કર્યું નથી. કુંવરને મારી નાખવાને અરેખર સઘળા ઉપાય કીધા તે સઘળા નિષ્ફળ ગયા તેમાં અમે લાચાર છીએ.

હિરણ્ય.—ડ્યાં છે એ દુષ્ટ પ્રહલાદ ? લાવ એને અહિં.

અનુ.—જેવી આપની આજ્ઞા,

(જય છે અને પ્રહલાદને લઇને આવે છે.)

હિરણ્ય.—(પ્રહલાદને) રે પાપિષ્ઠ ! શું તું એમ સમજે છે કે સઘળાને ભોળવી નાખ્યાથી તું ઉગરી ગયો ?

પ્રહ.—પિતાજી, આપ શાને કોપ કરો છો ? જો મેં કોઈને ભોળ્યા હોય તો તેઓ મને મારી નાખવાને આટલા બધા ઉપાય શું કરવા કરે ?

અંગ હવું તે છતાં તે તેને જરા લાગ્યાં નહિં, અને સ્વર્ગના ગો-જાની આસપાસ જેમ તેજ વીંટલાઈ રહેલું છે, તેમ તેની આસપાસ તેજ ફરી વળ્યું અને તેજનું પાંજરું હોયની તેમ થઈ રહ્યું.

હિરણ્ય.—હું સઘળું સારીપેકે મમળું છું. તમે સઘળા સંપ
કરી મારી સામુ શીતુર કરવા તૈયાર થયા છો.

પ્રહ.—તમારા મનમાં એવો વિચાર આણવાનું કંઈ પણ કારણ નથી.

પ્રધાન—(મનમાં) ધન્ય છે કુંવર, તેં અમને ઉગાર્યા.

હિરણ્ય.—શું કારણ નથી? કંઈ ચિંતા નહિં. તારી વશી-
કરણુ વિદ્યા ચલાવ મારાઉપર જોઈ કેમ ચાલે છે?

પ્રહ.— હરિણીકુતા.

કવિ કોવિદ ને મુનિ દેવતા, પુરણ મોહિત જોયિ મહૂ થતા;

હરિનામ પ્રસિદ્ધ જગે કહ્યું, અવર કો વાંચકર્ણુ નથી લહ્યું. ૧૭૩

હિરણ્ય.—

શું હરી હરિ તું નિત ઉચરે, કહિં હરી ખતલાવ મને ખરે;

બળ નીરખું કેટલું તે ધરે, મુજધિ ગુપ્ત બલો નિત જે રહે. ૧૭૪

પ્રહ.—પિતાજી તે ગુપ્ત છેજ નહિં. જેના નેત્રમાં જ્ઞાનરૂપી અ-
જન થાય છે તેને તે સર્વત્ર દેખાય છે. સૃષ્ટિમાં એક પણ
એવી વસ્તુ નથી કે જેમાં તે નથી.

પ્રધાન—મહારાજ કહે છે તે ખરું છે. જો બધી વસ્તુમાં તે
રહેલો છે તો તે કેમ દેખાતો નથી?

પ્રહ.— શિલ્પરિણીવૃત્ત.

ન જાણેરે દૃષ્ટિ લવણમય અંભોનિધિ છતે,

મળે ઝ્યાંથી ક્ષાર મલિલ રવિઅંશે ઉડિ જતે;

ખરું તેવું ભાસે, અખિલ જગ બ્રહ્મામય મદા,

જુદૂં માને થાતાં ગુણિજન લહે તત્વ સુખદા. ૧૭૫

હિરણ્ય.—રે દુષ્ટ તારો અંત પાસે આવ્યો છે, ખતાવ તારો
ભગવાન, નહિં તો આજ ખડ્ગે તારું શીશ છેદી નાખું છું?

(ખડગ ઉગામતો ધસે છે.)

બોલ કેમ ઉત્તર નથી આપતો ? મારામાં છે તે ?

પ્રહ.—પિતાજી, સઘળા જીવવાળા પ્રાણીઓમાં તે છે એટલુંજ નહિં પણ જે વસ્તુઓ જડ છે તેમાં પણ તે છે, અને તેની ઇચ્છાવના માણસથી કંઈજ થઈ શકતું નથી.

હિરણ્ય.—હું જડમાં પણ તે છે કેમ ? ત્યારે આ સ્તંભમાં પણ હશેજ ?

પ્રહ.—એમાં પણ તે સાક્ષાત રહેલા છે.

હિરણ્ય.—એમાં પણ છે તો હોશીઆર થા, આ એનો ને તારો બંનેનો અંત આણું છું. બોલાવ તારા ભગવાનને કે રક્ષણ કરે.

(એમ કહી સ્તંભ ભણી ધસે છે ને તેમાં પ્રહાર કરી તેને ચીરી નાખે છે તેવાજ એક ગંભીર ભયંકર તેમાંથી શબ્દ નીકળી નૃસિંહરૂપ પ્રગટ થાય છે ને સર્વ સમામ્રદો ભય પામી નાશી જાય છે. માત્ર હિરણ્ય-કશિપુ અને પ્રહલાદ બેજ જાણુ રહે છે.)

હિરણ્ય.— શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્ત.

દેખું છું અદભૂત આ સ્વરૂપ શું, તેજસ્વિ ગંભીરરે,
નેત્રે તો નયિ ન્યાળ્યું ને અવણુ મેં શૂણ્યું ન એવું ખરે;
અક્ષુ લોહિત વર્ણુ કર્ણુ લગતાં, ભૂવક્ર કાળી ચડી,
છે વીચાળ લલાટ કેવળ રહ્યું તેથી નિરાળું પડી. ૧૭૬
દંટા તિવ્ર કરાળ અંજર સુમી છે એમોષ ભોરિંગરે,
થાતાં મૂખ વિકાશ ગઝર ઘણી વિક્રાળ દેખાયરે;

૧૭૬ કર્ણુ=કાન, લગતાં=સુધી-કાન લગી ગયલાં, ભુ=ભવાં
નિરાળું=જીડું.

ટુંકા કેશ શિરે શિવાપર દિપે નારાય ઉભાં યથા,
 બાહુ વૃક્ષનું વ્રંદ અંડ નખ છે સ્વરૂપા કટી સર્વથા. ૧૭૭
 નીચેનું વપુ સર્વ સિંહસરખું, મોટી કરે ગર્જના,
 સૃષ્ટીના ક્રમથી વીરધ રૂપ આ પ્રેરે મને તર્જના;
 તેજે પીડિત સર્વ સ્ખલિત ભયે નાહા તજી આપના,
 શક્તિભંગ કરે મને અચરકો, રૈ કાળ સાચાવના. ૧૭૮

પ્રહ.—

ગિતીવૃત્ત.

જય અદ્ભુત મૂર્તિજય, જય જય શ્રીખક્ષરૂપ સાક્ષાત;
 જયજય નર કેશરિ જય, વંદન કરું જોડિ હું ઉભય હાથ. ૧૭૯

નૃસિંહ—

નારાચ હંદ.

થજે અરે તું દુષ્ટ દાનવેશ સાવધાનરે,
 સમીપ અંત આવિયો મુકીશ સઘ માનરે;
 કિધાં અધર્મ પર્મ શર્મ છાંડિને મદે ભર્યો,
 પડ્યો તું પાપ અભિ માંહ્ય કેમ જાય ઉગર્યો. ૧૮૦

પિત્રા અનેક પ્રાણિને પિતા થઈ પ્રજા તણો,
 ભવીયને ન જોયું દેવ ભક્તને દમ્યો ધણો;
 નસાય તેમ નાસ પિંડ આપનો તું રક્ષજે,
 ગ્રહંછ તૂજને હવે તું સાવધાન રે થજે. ૧૮૧

(એમ કહી કાળ મારે છે અને હિરણ્યકશિપુ સામું
 થવા કરે છે પણ તે કેવળ ગતિભંગ થઈ ગયેલા છે
 ને નૃસિંહરૂપ તેની ગરદન પકડી લેછે.)

૧૭૭ દંડ્રા=દાંત, દાડ, કરાળ=ભયંકર, આષ્ટ ભારિંગ=હોઠ
 ભારિંગ એટલે અજગરના જેવા છે એટલે કાળા ને જાડા, ગંહર
 =ચુકા. શિવા=ગરદન, ડોક, નારાય=બાહુ-તીર સ્વરૂપા=નાની.

૧૭૮ તર્જના=ભય, દહેશત.

હિરણ્ય.—અરેરે ! આ શું કહેવાય ! શું ઉપાય કરે ! કોને
જીમ પાડું ?

વસંતતિલકા.

નાઠા સહુ સુખટ સાધિજ સ્વપ્નનારે,
સંકષ્ઠથી કવાણુ અહાં મુજને ઉગારે;
માયું દયા ડપમ દયા નયિ આચરી મેં;
ચિંતા નહી ભવિષની કદિ મેં ધરીરે. ૧૮૨
આપે કર્યા કૃતવણું ફળ ચાપવાંરે,
મિથ્યા ન થાય નિમ આ સમજ્યો હવાંરે;
સંસારથી છળિજ દેહ કર્યો કુરંગ,
દેખી પ્રકાશ મણિ માની ગ્રહો સ્ફુર્લોગ. ૧૮૩

નૃસિં.—રે કુટ, હવે શું શાય કરે છે ? માંભળ, મને ઉત્તર દે.

હિરણ્ય.—જી.

નૃસિં.— વસંતતિલકા.

છું હું જરાયુજ ?—

હિરણ્ય.—ન—

નૃસિં.—અંડજ છું ?—

હિરણ્ય.—નથી રે,—

નૃસિં.—ઉદ્ભીજ છું ?—

હિરણ્ય.—નયિજ—

નૃસિં.—સ્વેદજ છું ?—

હિરણ્ય.—નથી રે;—

નૃસિં.—અહ્યાયિ ઉત્પન્ન થયા સહુ પ્રાણિમાંહે,
શેમાં મને ગણિય તું ?—

હિરણ્ય.—નહિં કોઈ માહે.

નૃસિં—જો આ શું છે ? અસ્ત્ર છે કે શસ્ત્ર ?

(એમ કહી પોતાના નખ બતાવે છે.)

હિરણ્ય.—(આંખ મીચીને) ક્ષમા, ક્ષમા, અસ્ત્ર પણ નથી અને
શસ્ત્ર પણ નથી. પણ આ તો ઘરમાંહે છે.

નૃસિં—રે મૂર્ખ ! તું હજી શું જીવતાની આશા રાખે છે ? રે
શું તું એમ સમજે છે કે “હું ઘરમાં નહિં મરું, બહાર નહિં
મરું, આકાશમાં નહિં મરું, ને પાતાળમાં નહિં મરું” એવું
વરદાન મેળવ્યું છે તેથી તું અમર છે ? શું એ વિનાની
ખીજ જગા નથી ? ઘરનો ઉમરો, ઘરમાં કહેવાય, કે ઘર બ-
હાર કહેવાય, આકાશમાં કહેવાય કે પાતાળમાં કહેવાય ?

હિરણ્ય.—હું ભુલ્યા, પરમાત્માની આગળ કોઈ સમર્થ નથી.

(પડદામાં શબ્દ થાય છે કે “દિવસ વીતી ગયો સાયંકાળ
થઈ છે ગોરીવાર પછી રાત્રી બેશરો માટે સહુ સાવધ
થાઓ સાવધ થાઓ.)

નૃસિં.—સાંભળ, તારા અંતકાળનો સમય થયો, દિવસ નથી
તેમજ રાત્રી નથી. માટે આજ હોશીયાર થા.

(તેને ઘસડી લઈ જાય છે ને પ્રહલાદ પણ પાછળ જાય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—રાજ્યમંડપ.

(ઘણા સભાસદો એકઠા થયેલા છે. ખીજા પણ
માણસો ઘણા બેગાં થયાં છે.)

૧ માણસ—આજ અહિં આટલાં બધાં માણસો, અમીરો,
સરદારો અને મંડલીકરાજાઓ, એ સહુ કેમ એકઠા થયા
હોશે વાર ?

૨ માણસ—પ્રહલાદજીને આજ રાજ્યાભિષેક થવાનો છે તે તું નથી જાણતો ?

૧ માણસ—હાં, એમ છે કે ? હિરણ્યકશિપુ નથી એટલે હવે રાજ્યાસને કોઈ ખેસવું જોઈએ અરજ તો. મેં સાંભળ્યું હતું કે મહારાજ હિરણ્યકશિપુએ પ્રહલાદના ઉપર ક્રોધ કરીને એક સ્થંભને ચીરી નાખ્યો, અને પ્રહલાદજીને પણ મારી નાખત, પણ એટલામાં તે સ્થંભમાંથી અડધું માણસ અને અડધું સિંહનું રૂપ એવું એક અદ્ભુત સ્વરૂપ પ્રગટ થયું હતું.

૨ માણસ—જોની પેલા રહ્યો તે સ્થંભ.

(એમ કહી આંગળીએવતી ખતાવે છે.)

૧ માણસ—પછી શું થયું તે હું નથી જાણતો.

૨ માણસ—તું નથી જાણતો ત્યારે લે સાંભળ. અહિંથી હિરણ્યકશિપુને ઘસડી જઈને નૃસિંહજી ઉમરાઉપર જઈને ખેડા અને હિરણ્યકશિપુને પોતાના ખાળામાં લઈને તેને વજ્રસરખા નખ દેવા લાગ્યા. હિરણ્યકશિપુએ અત્યંત આક્રંદ કર્યું અને કાલાવાલા પણ બહુ કર્યો. તે સાંભળીને રાણી કયાંક ત્યાં આક્રંદ કરતાં દોડી આવ્યાં.

૧ માણસ—તેણે ત્યાં આવીને શું કીધું ?

૨ માણસ—તેણે નૃસિંહજીની ઘણી પ્રાર્થના કરી કે ક્ષમા કરો અને દયા લાવો.

૧ માણસ—ત્યારે નૃસિંહજીએ શું કહ્યું ?

૨ માણસ—ત્યારે હિરણ્યકશિપુના સંઘણાં કુદ્ધ કર્મો કહી ખતાવ્યા અને તેમ કરતાં કરતાં તો તેઓ અત્યંત ક્રોધાચ્છાન થઈ ગયા. અને છેલ્લીવારે કહ્યું કે મારો તિરસ્કાર કરશે તો તે

હું સહન કરીશ, પણ મારા ભક્તને જે પીડા કરે તેને હું દંડ
દીધાવિના કદી નહિં રહું.

૧ માણસ—પછી.

૨ માણસ—પછી કયાધુએ પ્રહલાદજીને કહ્યું કે—

વસંતતિલકા.

રે પુત્ર દુષ્ટ નયિ પુત્રજ છે તું વેરી,
ડંથી હણે નિજ પિતા નીચ સર્પ જેરી;
રાચે શું તું વિલપતાં નિજ માત તાત,
નિશ્ચે થશે પુજ તણો કહું નર્ક પાત. ૧૮૫
આણી દયા નિજ પિતા જિવથી મુકાવ,
સૌભાગ્ય હું જનનિનું સમજી અચાવ;
માગૂં ક્ષમા ઉલટિ હું પડિ તૂજ પાય,

૧ માણસ—મા દીકરાને પગે લાગી ! અરેરે !

૨ માણસ—પછી પ્રહલાદજીએ કંઈ જવાબ નહિં દિધો ત્યારે
કહ્યું કે

ધિક્કાર છે બહુ તને ન દયાજ કાંય. ૧૮૬

૧ માણસ—મારી છાતિ તો અરેઅર ભરાઈ આવે છે. પ્રહ-
લાદજીએ પછી પણ કંઈ જવાબ દીધો કે નહિં ?

૨ માણસ—હા, પછી કહ્યું જે—

પ્રહર્ષણીવૃત્ત.

માતારે મ મુજને તું દોષ દે છે,
ભાવી તે, કવણ કહું કદી મુકે છે;
અકૃત્યો અગણ કરે પ્રભુ મળે ના,
મૃત્યુ લે, પ્રભુ ચરણે, સુભાગ્ય તેનાં. ૧૮૭

પ્રહલાદજીએ એટલું કહ્યું નથી એટલામાં તો નૃસિંહજીએ હિરણ્યકશિપુને ચીરી નાખ્યો. ક્યાણ તત્કાળ મૂંઠા પામી ગયાં ને તેને ત્યાંથી લઇ ગયા.

૧ માણસ—પછી પ્રહલાદજીનું શું થયું ?

૨ માણસ—અરે સાંભળ તો ખરો, હિરણ્યકશિપુને મારતાં મારતાં તો નૃસિંહજી અત્યંત ક્રોધાવમાન થઇ ગયા, અને સ્વરૂપ ધણુંજ વિદ્વાન થઇ ગયું. દેવતાઓ મુઘળા એકઠા થઇ આપ્યા, તેઓએ ઘણી સ્તુતિ કરી પણ કંઈજ ક્રોધ સમ્ભો નહિં. અને તેમની પાસે તો ક્રોધથી જવાણું પણ નહિં. બધાએ મળી પછી પ્રહલાદજીને સમજાવ્યા, તેણે જઇ ઘણીજ સ્તુતિ કરી ત્યારે તેમનો ક્રોધ શાંત થયો.

૧ માણસ—ધન્ય છે પ્રહલાદજીને—પછી ?

૨ માણસ—પછી પ્રહલાદજીને કહ્યું કે હું તારી ભક્તિથી તારા ઉપર અત્યંત પ્રસન્ન છું માટે તું કંઈ વર માગ. પ્રહલાદજીએ કહ્યું કે મારા પિતાનું, તમારે હાથે મૃત્યુ થયું છે, તેથી અસદ્ગતિ નહિં થાય એમ હું સમજું છું ખરો; પણ તે છતાં ધીરજ નથી રહેતી માટે એજ માગું છું.

૧ માણસ—વાહવાહરે પ્રહલાદજી ! ખરે એમને ધન્ય છે—પછી.

૨ માણસ—પછી તેમણે પ્રહલાદજીને કહ્યું કે જેના વંશમાં તારા જેવા ભક્ત થાય છે તેનો જોક્ષાયવાવિના રહેતોજ નથી. ત્યારે પ્રહલાદજીએ હાથ જોડીને કહ્યું કે હું ભક્તવત્સલ, પણ એણે તમારી સાથે ધણુંજ વર વાટચું છે, તેથી મને ચિંતા થતી હતી.

૧ માણસ—હા ખરી વાત કહી. એણે કંઈ વેર રાખ્યામાં કસર નથી રાખી, એનો પાપમાંથી કેમ છુટકારો થાય ? જોતી એને એટલું વેર કરવાનું શું કારણ ?

૨ માણસ—તેજ નૃસિંહજીએ કહ્યું, કે તું ચિંતા માં કર, એ પોતેજ મારો ભક્ત છે. વૈકુંઠમાં જયવિજય એ પોળિયા હતા. તેમને સનકાદિકનો શાપ થયો કે જન્મો તમે પૃથ્વી ઉપર જન્મને પડો. પણ પાશ્વું વૈકુંઠ પામવાને માટે તે બન્ને જણે ઘણા કાલાવાલા કર્યા, ત્યારે તેમનો અનુગ્રહ રૂપીએ કીધો, અને કહ્યું કે તમે શ્રીભગવાનને ભક્તિભાવે ભજ્નશો તો કેટલેક કાળે તમે પાછા આવશો. ત્યારે તેઓએ ફરીથી કહ્યું કે મહારાજ, અમે, વહેલા અહિં આવિયે એમ કરો તો સારું. ત્યારે સનકાદિકે કહ્યું કે જો તમે વેરભાવે ભગવાનને ભજ્નશો તો તમે વહેલા વૈકુંઠ પામશો, કેમકે ભગવાન પોતેજ તમને મારવાને અવતાર ધારણ કરશે, અને તેમને હાથે મૃત્યુ થવાથી તમારો જલદી મોક્ષ થશે. તારા પિતા હિરણ્યકશિપુ અને કાકા હિરણ્યાક્ષ એ જયવિજયનો અહિં થયેલો અવતાર હતો. આ પ્રમાણે કહીને પ્રહલાદને કહ્યું કે તું કંઈ ખીચું માગ.

૧ માણસ—ત્યારે તો પ્રહલાદજીએ આનંદ પામીને કંઈ સારું માગ્યું હશે ?

૨ માણસ—ના, પ્રહલાદજીએ કહ્યું કે તમારાં સાક્ષાત દર્શણ થયાં માટે હવે મારે શું બાકી છે કે માગવું ? જેઓ ખરા અંતઃકરણથી તમારી ભક્તિ કરે છે, તેઓ કાંઈ માગતાજ નથી.

૧ માણસ—સાબાથ છે, ખીજો કોઈ માગ્યાવિના નહિં રહે.

૨ માણસ—ભ્યારે પ્રહલાદજીને ધણું કહ્યું ત્યારે તેમણે એટલું જ માગ્યું કે તમારી નિબંધામ બહિત હું માગું છું. નૃસિંહજી અત્યંત પ્રસન્ન થયા. પછી રાજ કરવાની પ્રહલાદજી ના પાડતા હતા, તેથી તેમને સમજાવીને કહ્યું કે તું રાજ્ય કર. પ્રહલાદજી તેમની સ્તુતિ કરીને પગે લાગ્યા, અને એટલામાં નૃસિંહ૩૫ અંતરધ્યાન થઈ ગયું; અને હિરણ્યકશિપુ પણ વિમાનમાં બેસી સ્વર્ગે ગયો.

૧ માણસ—ત્યારે દેવતાઓ આપ્યા હતા તેઓનું શું થયું?

૨ માણસ—તેઓ સઘળા પછી પ્રહલાદને આશીર્વાદ દેને આજ્યા ગયા.

૧ માણસ—ત્યારે હવે રાજ્યાભિષેક આજે થશે ?

૨ માણસ—હા, એમ જાણ્યું કે પ્રહલાદજી આવશે.

(એટલામાં ચોપદારો નેકી શબ્દ પોકારતા આવે છે, અને પાછળ પ્રહલાદજી તથા નારદ૩૫ આવે છે સઘળા ઉભા થાય છે અને આવકાર આપે છે.)

પ્રહ.—તાત નારદજી, આપ આસનઉપર બિરાજો.

નારદ—હે પુત્ર, આ અનુપમ રાજ્યાસનઉપર તમને આજે સ્થાપન કરવા છે મોટે હું પછી બેસીશ. હમણાં મૂર્ત ધણું મારું છે મોટે આ રાજ્યાસનઉપર ખીરાજમાન થાઓ.

(પ્રહલાદ બેસે છે.)

નારદ—અભિષેકની સામગ્રી ક્યાં છે ?

અનુચર—આ રહી. (એમ કહી આપે છે.)

(નારદજી મંત્ર બોલી પ્રહલાદને શીરે જળ મુકે છે. કંકુનો માંસો કંકે છે. બીજા પ્રાણીઓ આશીર્વાદ બોલે છે અને નારદજી દર્બ ચાણીમાં બેળો સઘળે ખાંટે છે.)

મહુ.—તાત નારદજી, હું તમને વંદન કરું છું.

નારદ—વત્સ, તારું કહ્યાણુ થાઓ. આજે તને રાત્ર્યાસને ખેસાડી હું અત્યંત હર્ષ પામ્યો છું. મારે હવે કહેવાનું ઐટલુંજ છે કે રાત્ર્ય કરવું ઐ ધણુંજ કઠિણ કામ છે. પણ હું મહજ કહું છું ઐટલુંજ જો ધ્યાનમાં રહેશે, તો તારું કલ્યાણ થશે, અને કીર્તિ વધશે.

અનુષ્ટુપચંદ.

પિતા પેરે પ્રજાને તું, સ્નેહથી નિત્ય પાળજે;
રાત્ર્યવૃદ્ધિ પ્રજા સ્નેહે, અવિદ્યાસે વસે ન તે. ૧૮૮
પ્રજા કેરું હીત ચિત્તે રાખશે રાય ધીર જો,
પ્રજા સંગે રહ્યો રાજા જેમ આત્મા સરીર છે. ૧૮૯
રાય પોષે પ્રજાને ને, પ્રજા પોષેછ રાયને;
ચોગ્યથી અધિકું ઇચ્છે, અપ્રિય દુષ્પી તે બને. ૧૯૦
સુમાર્ગે સંચરી જાતે, સુમાર્ગી કરજે પ્રજા;
સુમાર્ગે છે મૂખ સરવે, ધર્મની ધરજે ધજા. ૧૯૧
જાણજે સમાન સર્વે, રાત્ર્યના નીમ બાંધજે;
તોડતાને દંડ દેજે, સનિષે મૈત્રી સાંધજે. ૧૯૨
મદ્યુણી પંડિતો શિરે, રાત્ર્યનાં કાર્ય નાખજે,
તથાપી સર્વમાં જી, અતૃપ્તથી રાખજે. ૧૯૩

મહુ.—તમારી અમુલ્ય શિક્ષાનો લાભ લીધાવિના હું કદી નહિં રહું.

(આપદાતો વળી પોકાર કરે છે. મંડળીકરાલઓ એક પછી એક ઉઠીને મહુલાદના પાદારવિંદનું વંદન કરી આગે છે અને ત્યારપછી કેટલાક મુખ્ય લોકો આગળ જઈ વંદન કરે છે.)

લોકો—

શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્ત.

વેળા કષ્ટની વીતિને ઝગકતાં આ રત્ન સિંહાસને,
 આજે દેવ પ્રતાપિ મૂર્તિ પ્રથમે, ન્યાળિ પ્રજા અંતરે,
 રાત્રી ઘેર જતે નવીન રવિને રંગીત પ્રાચીવિશે,
 જોતાં પદ્ય સમૂહની સમ રહી, હર્ષે પ્રફુલ્લી દિશે. ૧૯૪
 આ કોલાહલ છે દેવની પ્રતિ દેવનીરે રાજ્યભક્તિતાણા,
 રૂડો ઉભવ છે અપૂર્વ સુહુને કાંઈ ન દેખું મણાં;
 વાસી વિશ્વ રહ્યું બધું સુરભિથી યજ્ઞોતણાં ધૂપના,
 યજ્ઞાભિયિ યયું વિશુદ્ધ સઘળે ગામ્મે ગુણો બૂપના. ૧૯૫
 સ્તૂતીથી વિભુવંદતા દ્વિજતણાં સ્ફરો ઊંચા સ્વર્ગમાં,
 જાણે જાય વધામણી રૂડિ લખને દેવતા વર્ગમાં;
 વાજે દુંદુભિ; આપ્સરા નૃત કરે; કલ્યાણ શબ્દે રહ્યાં,
 ગાજી સર્વ અગોળ; વૃષ્ટિફલની; સ્ત્રીકાર ચિન્હો લહ્યાં. ૧૯૬
 આરૂડા શુકનો રૂડું ભવિષ્યે, દર્શાવતા નિશ્ચય,
 સ્વૃષ્ટિ સુઅકાળ જેમ, સઘળે થાજો તમારો જય;
 સ્નેહેથી અતિકાળ બૂપતિ તમે સ્નેહી પ્રજા રક્ષજો,
 ધર્મા ઇન્દ્ર કરે અનૂપમ સદા રે રાજ્ય એવું હજો. ૧૯૭

નારદ—દેવતાઓએ પ્રસન્ન થઈને જીદાં જીદાં તને વરદાન
 આપ્યાં છે. મારે હવે એટલોજ આશિર્વાદ દેવાનો બાકી રહ્યો છે.

૧૯૪ જેમ ઘેર અંધારી રાત પુરી થઈ ગયા પછી નાનાપ્રકા-
 રના રંગવાળી પૂર્વદિશામાં સૂર્યને ઉગતો જોઈને કમળનો જયો
 ખીલી રહે છે તેમ દુઃખનો સમય વીતી ગયો છતે તમારી પ્રતાપવાન
 મૂર્તિને રત્નજીવિત સિંહાસનઉપર પહેલવહેલી ખીરાજતી જોઈને
 પ્રજા હઆને સર્વ લોકો હર્ષ પામી રહે છે.

અનુષ્ઠુપ છંદ.

રાજ્ય તારું શ્રેષ્ઠ થાજો, વિસ્તરે કીર્તિ વિશ્વમાં,
રહો છાછ સર્વ પુમાં, તારકો જેમ સૂર્યમાં. ૧૯૮

પુન પ્રહલાદ, વિશેષ કંઈ ઇચ્છા છે ?

પ્રહુ.—આપે, અને દેવતાઓએ, અને સાક્ષાત નારાયણે મારા
ઉપર અત્યંત કૃપા કરી છે. હવે મને શેની ઇચ્છા હોય ? પણ
બલે આ પ્રમાણે થજો.

શિખરિણીવૃત્ત.

થજો લક્ષ્મી વૃદ્ધિ, રજ રહિત સર્વે પ્રકુલ જો,
દિપો મુદ્વિદ્યાએ, પરમ નિતિ શૃંગાર ધરજો;
મગાં સ્નેહી સાથે, અનુભવિ સુખો સૌ રૂપ તણાં,
પરંબ્રહ્માનંદે, નિશ્ચિન રહો મસ્તજ ઘણાં. ૧૯૯

(સર્વ ઉઠી જાય છે.)

(સન ૧૮૬૭ ના ૨૫ માં કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી
સર્વ હક રચનારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

